

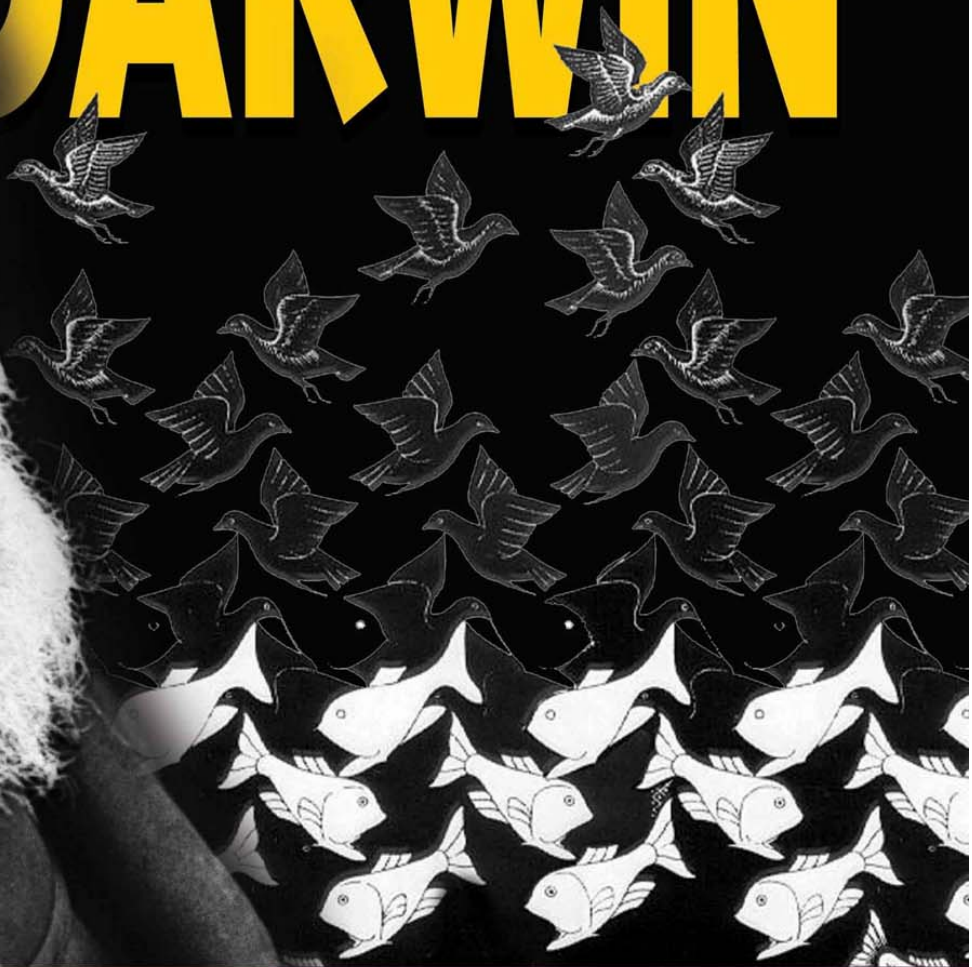
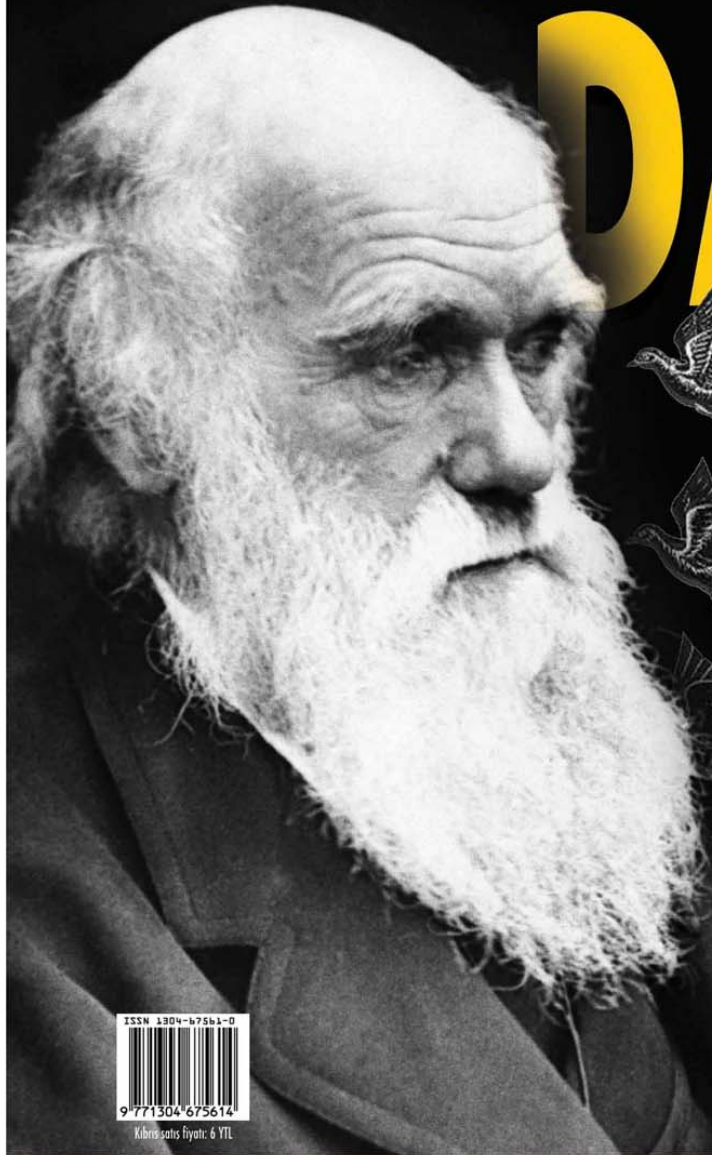
Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi • Mart 2006 • 5 YTL (KDV Dahil)

25

BİLİMCİ, EVRİMCİ, DEVRİMCİ

DARWIN

**‘Karikatür Krizi’nin
tarihsel arka planı**

**Hız. Muhammed: Tarihsel Devrimci
Avrupalılar nasıl “dinli” oldu?
Kim ileri? Kim geri?**

**AMAZONLAR:
Efsane mi gerçek mi?**

**29 Mart Tam Güneş Tutulması:
Kozmik gölge geliyor**

Bilim ve Gelecek
SAYI: 25 / MART 2006

7 RENK BASIM YAYIN FILMCİLİK
LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
Ruken Kızılar

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Nalan Mahsereci

ADRES
Sakızıağı Cad. Nane Sok. 15/4 Beyoğlu
TEL: (0212) 244 97 95

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Internet grubumuza üye olmak için
bilimvegelecekdergisi-subscribe@yahooogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir

ANKARA TEMSİLCİSİ
Ulaş Karakul
E-posta: ulas.karakul@bilimvegelecek.com.tr

ANKARA BÜRO
Tel : (0312) 417 52 88
Adres : Karanfil Sok. 17/11 Kızılay

İZMİR TEMSİLCİSİ
Levent Gedizlioğlu
Tel: (0232) 463 98 57

SAMSUN TEMSİLCİSİ
Hasan Aydın
Tel: (0505) 310 47 60
E-posta: hasanaydn@hotmail.com

TRAKYA TEMSİLCİLERİ
Cemal Bitlis
Tel: (0282) 654 05 05
E-posta: cemalbitlis@mynet.com
Ayhan Oruçoğlu
Tel: (0535) 236 16 12

BARTIN TEMSİLCİSİ
Barbaros Yaman
Tel: (0533) 420 86 01
E-posta: yamanbar2000@yahoo.com

CANAKKALE TEMSİLCİSİ
Engin Ulus
Tel: (0536) 425 95 52
E-posta: engin.ulus@mynet.com

ANTALYA TEMSİLCİSİ
Tuncay Gülcü
Tel: (0535) 569 33 82
E-posta: tuncaygulcu@gmail.com

ÇIVRIL TEMSİLCİSİ
Mümtaz Başkaya
Tel: (0505) 364 53 98
E-posta: mumtazbaskaya@superposta.com

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Kağan Güner
Tel: 44 2077040965
E-posta: guner16@mynet.com

YURTIÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 50 YTL /6 aylık: 25 YTL
(Abonelikte ilgili bilgi almak için,
0212.244 97 95 no'lu telefonu arayınız)

YURTDİŞİ ABONE KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 100 Dolar

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Kazım Dincel Sitesi
No: 81 Kat 2 No: 229 Tel: (0212) 501 93 75

DAĞITIM ŞİRKETİ
Merkez Dağıtım

ISSN: 1304-6756
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli

Aydökümü

Bir, iki, üç... Daha fazla...

Elinizdeki sayıyla birlikte Bilim ve Gelecek 3. yaşını sürmeye başladı. Henüz oldukça genç bir dergi. Fakat bu dergiyi çıkaran ekip yaklaşık 13 yıldır toplumsal bilim yayıncılığı yapmaktadır ve bu konuda büyük bir birikim sahibidir. Bilim ve Gelecek'i çıkarırken, "hem eski hem de yeni bir dergidir" demiştik. Şimdi daha iyi kavriyoruz ki, bu çok olumlu bir özellik. Yıllar geçtikçe "eski", bir temele dönüşüyor ve "yeni" hâkim hale gelmeye başlıyor. Yaşlandıkça gençleşiyor dergimiz. Dinamik bir olgunluk ile olgun bir dinamizmin sentezidir Bilim ve Gelecek. Sezaryen doğumunun getirdiği zaafılarından da elbirliğiyle arındıkça, bu özelliğini daha çarpıcı bir biçimde sayfalarına yansıtacaktır. Sanıyoruz, son aylarda da yansıtma başlamıştır.

Bu sayımızda vurgulamak istediğimiz birkaç dosya var. İlk olarak kapak dosyası: Prof. Dr. Haluk Ertan, gerçekten yoğun emek ürünü bir "Darwin biyografisi" yazdı. Ertan, son derece geniş Darwin külliyatına hâkim bir bilim insanı, dolayısıyla konuyu ustaca süzebiliyor. Hem biyoloji alanında ülkemizin önde gelen bir uzmanı, hem de bilgisini anlaşılır bir dille okurlara yansıtabilen bir bilim yazarı. Böylece dergi boyutlarına göre uzun, ama bir çırpıda ve zevkle okunan çarpıcı bir çalışma çıkardı ortaya. Prof. Dr. Rennan Pekünlü'nün evrim düşüncesi ile evrim düşmanlığının karşılıklı gelişimini incelediği ve geleceğe ilişkin ipuçları sunan verimli makalesiyle birlikte, okurlarımıza oldukça güçlü bir "Darwin Dosyası" sunduğumuzu sanıyoruz.

Nalan Mahsereci'nin hazırladığı, Prof. Dr. Bilge Umar ile Ömer Tuncer'in katkı koyduğu ve Halikarnas Balıkcısı'nın değerli çalışmasıyla renklenmiş "Amazonlar: Efsane mi, gerçek mi?" başlıklı dosya da kapak olabilecek düzeyde.

Yard. Doç. Dr. Metin Altan'ın isteğimiz üzerine hazırladığı "29 Mart Tam Güneş Tutulması: Kozmik Gölge geliyor" başlıklı makale de güncel bir konuyu tarihsel tatlarla bezeyerek okurlara sunuyor. Yazıyı okuyun ve 29 Mart'a hazırlanın deriz.

Ülkemizin ilk kadın matematik profesörü Prof. Dr. Selma Soysal'ın, üniversite özerliği sorununu kendi anılarıyla birleştirerek kaleme aldığı makaleyi de özellikle öneriyoruz. Tarihi, birinci elden öğrenmenin tadı bir başka oluyor.

Ender Helvacıoğlu da "Parantez" köşesinde, "karikatür krizi"ni tarihsel arka planıyla ele alıyor. "Din, tektanrıcılık, peygamberlik, Aydınlanma, ilericilik-gericilik, yıkıcılık-yapıcılık, barbarlık-uygarlık" gibi kavramları ve kavram çiftlerini irdeleyerek güncel bir konuyu çözümlemeye çalışıyor.

Ve tabii Dr. Kenan Ateş, Dr. Alper Hasanoğlu ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı geçtiğimiz sayı başlayan köşe yazılarına devam ediyorlar. "Ülkemizin Endemik Bitkileri" dizisiyle tanınan Hasan Torlak bu kez Antik kentlerin endemik bitkilerini ele alıyor, damıtılmış üslubuyla...

Sonuç olarak güçlü ve renkli bir dergi sunduğumuzu düşünüyoruz.

Arkadaşımız Ruken Kızılar'ın babası ciddi bir kalp rahatsızlığı geçirdi, ama şimdi sağlığı yerinde. Dergimizin de değerli dostu Mustafa Kızıler'e Bilim ve Gelecek çalışanları olarak geçmiş olsun diyoruz.

Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

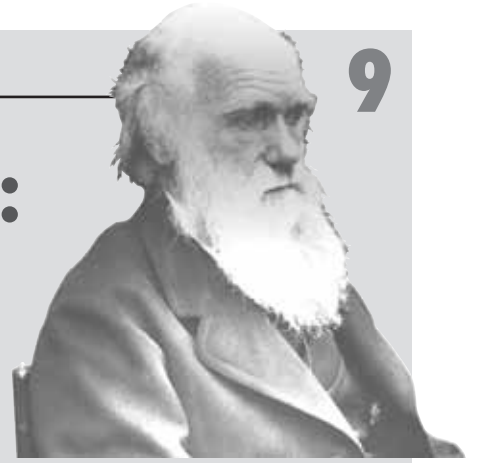
■ ■ PARANTEZ	
Ender Helvacıoğlu	
13. Ütopyalar Toplantısı'nın konusu:	
Emeğin ütopyası.	4
■ ■ KAPAK DOSYASI	
Prof. Dr. Mehmet Sakıncı	
Darwin: Bilimci, Evrimci, Devrimci	9
Prof. Dr. Rennan Pekünlü	
'Akıllı Tasarım'ın evrimi ve Darwin Devrimi	26
■ ■ DOSYA: Amazonlar: Efsane mi, gerçek mi?	
Nalân Mahsereci	
Amazonlar: Ne kadar efsane, ne kadar gerçek?	32
Prof. Dr. Bilge Umar	
Amazonlar miti ve kökenleri	36
Halikarnas Balıkcısı	
Amazonlar	38
Ömer Tuncer	
Amazonlar'dan bugüne	42
Yard. Doç. Dr. Metin Altan	
29 Mart Tam Güneş Tutulması: Kozmik gölge geliyor	46
Hasan Torlak	
Antik kentlerimizin endemik bitkileri	55
■ ■ KIVILCIMLI HAZİNESİ / Dr. Hikmet Kıvılcımlı	
Oğuz Han kimdir?	58
■ ■ GÖĞE BAKMA DURAGI / Dr. Alper Hasanoglu	
Oral takıntılarımız: Mesela okumak.	60
■ ■ İKİLİ SARMAL / Dr. Kenan Ateş	
Umut tacirliği	62
Prof. Dr. Selma Soysal	
Türkiye'nin ilk kadın matematik profesörünün	
özerk üniversite anıları	64
Efe Can Gürcan	
Makyavel'in 'Prens'inin karmaşık okumasına bir giriş ...	71
Turgut Tuna ile söyleşi	
Porselenin izinde bir Anadolu sentezi: Çini	76
■ ■ YAYIN DÜNYASI / Nalân Mahsereci	82
Ahmet Meriç Şenyüz	
Venezüella Dersleri	82
■ ■ MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Nesin	86
■ ■ GO / Hayri Kılıç	88
■ ■ BRİÇ / Lütfi Erdoğan	90
■ ■ FORUM	91
■ ■ BULMACA / Hikmet Uğurlu	96

KAPAK DOSYASI

9

Darwin:

Bilimci, Evrimci, Devrimci

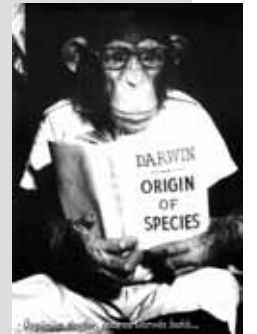
Prof. Dr. Haluk Ertan'ın biyografik derlemesi:

- Örnek bilim insanı...
- Evrim Kuramı'nın öyküsü...
- Darwin Devrimi...

Prof. Dr. Rennan Pekünlü yazdı: 'Akıllı Tasarım'ın evrimi ve Darwin Devrimi

"Evrim; 1) "Ussal olarak", kişinin tasarım gibi dinsel öğretilerin ve metafiziğin dumura uğratıcı etkilerinden olan uzaklığıyla; 2) özdeksel olarak artan erke (enerji) akısıyla ve 3) toplumsal olarak, varolanı değiştirme savaşımına etkin ve örgütlü katılımıyla ölçülür..."

PARANTEZ

4

Ender Helvacıoğlu, 'Karikatür krizi' nin tarihsel arka planını yazdı... Kimler çatışıyor?

"Avrupalılar ile İslam Dünyası arasında dine ve dinsel simgelere verilen öneme ilişkin gözlenen farkın nedeni, Avrupalı toplumların büyük bir Aydınlanma devrimi geçirmiş olmaları, İslam Dünyası'nın ise bunu becerememiş olması mıdır?.. Avrupalılar çok aydınlanmış oldukları için mi Hz. Muhammed'le dalga geçebiliyorlar? Veya Müslüman halklar çok dinci oldukları için mi tepki gösteriyorlar? Hiç sanmıyoruz..."

'Amazonlar Efsane mi, gerçek mi?' dosyasını sunarken... 32

Antik yazarlara ve sanatçılara bolca konu olan, Ege mitolojisinde yaygın bir biçimde yer alan savaşçı, barbar kadın topluluğu Amazonlar efsanesinin nereden kaynaklanabileceğine ilişkin kimi tezler: Amazonlar Egeliler'in yerleşik kent yaşamını tehdit eden barbar halkların tümünü birden mi simgeliyor?.. Yoksa, Amazonlar, sakalsız ve etekli betimlemeleriyle "kadınlara benzetilen" Hititler mi?.. Ya da anaerkil bir hareketin önderliğini yapan, kadınlardan oluşan bir Anadolu kavmi mi?..

Prof. Dr. Bilge Umar, Halikarnas Balıkçısı, Ömer Tuncer ve Nalân Mahsereci yazdı...

Yard Doç. Dr. Metin Altan'ın makalesi:

Thales'in üçgenlerinden

Einstein'in uzay-zaman dokusuna

Kozmik gölgenin peşinde

46

29 Mart 2006 Çarşamba günü Tam Güneş Tutulması yaşanacak ve ülkemizin birçok yöresinden izlenebilecek. Kurnaz üstat Thales'ten miras aldığımız bu muhteşem gökyüzü şenliğini hep birlikte zevkle izleriz ve paylaştığımız bu heyecanı gelecek nesillere yeni bulgu ve keşifler ekleyerek aktarırız...

Hasan Torlak yazdı:

**Antik kentlerimizin
endemik bitkileri**

55

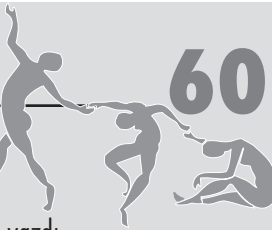
Afrodısyas Antik Kenti'ne gittiğinizde Aşk Tanrıçasının kentini menekşe renginde görürseniz, biliniz ki aylardan haziran ve etrafı hazeranlar kaplamıştır. Hazeran bitkisi, haziran ayında Anadolu'yu mavi-mor çiçekleriyle bir çiçek denizine çevirir. Antik çağlarda, Afrodısyas Antik Kenti dolaylarında, endemik hazeranlar açtığında, Aşk Tanrıçası da sevgilisine kavuşurdu...

GÖĞE BAKMA DURAĞI

Dr. Alper Hasanoglu bu ay bir "oral takıntı olarak" okumayı yazdı...

"Okumak son tahlilde bir oral takıntıdır işte, belki de tedavi edilmesi gereken. İçimizdeki boşluğu doldurmak, o kaybedilmiş güveni, huzuru, anne kucağının sıcaklığını yeniden bulmak için girilen nafil bir çaba. Buna karşı bir ilaç bulur mu yakın zamanda ilaç kartelleri bilemem, ama benim bu hapi yutmayacağım kesin."

**Prof. Dr. Selma Soysal'ın,
Türkiye'nin
ilk kadın
matematik profesörünün
özerk üniversite anıları...**

Prof. Dr. Selma Soysal, Üniversite Özerkliği Kanunu'nun çıkarılışını kutlamak için İTÜ'de 60 yıl önce 15 Haziran 1946 günü yapılan toplantıyı ve kendi döneminin ünlü matematik profesörleri, Prof. Dr. Cahit Arf, Prof. Dr. Kerim Erim ve Prof. Dr. Mustafa İnan'la ilgili anılarını anlatıyor...

64

'Karikatür krizi'nin tarihsel arka planı

Kimler çatışıyor?

Avrupalılar ile İslam Dünyası arasında dine ve dinsel simgelere verilen öneme ilişkin gözlenen farkın nedeni, Avrupalı toplumların büyük bir Aydınlanma Devrimi geçirmiş olmaları, İslam Dünyası'nın ise bunu becerememiş olması mıdır? Bu bize, oldukça yüzeysel bir tahlil olarak görünüyor. Avrupalılar çok aydınlanmış oldukları için mi Hz. Muhammed'le dalga geçebiliyorlar? Veya Müslüman halklar çok dinci oldukları için mi tepki gösteriyorlar? Hiç sanmıyoruz.

Ender Helvacıoğlu

Geçtiğimiz ay dünyanın gündemi "karikatür krizi"ydi. "İrkçi Batılılar"la "radikal İslamcılar"ın taraf olduğu bir "Medeniyetler çatışması" mı yaşanmaktaydı? "Özgür" ve "uygar" dünya ile "ilkel" ve "hoşgörüsüz" kalabalıklar karşı karşıya mı gelmişlerdi? Veya terbiyesiz ve kibirli Batılılar'a karşı, İslam Dünyası'nın geleneksel değerlerini korumaya yönelik bir tepki patlaması mı yaşanmıştı? Yoksa ortada dünya çapında bir provokasyon, hatta bir komplo mu vardı?

Avrupalılar ile İslam Dünyası arasında dine ve dinsel simgelere verilen öneme ilişkin gözlenen farkın nedeni, Avrupalı toplumların büyük bir Aydınlanma Devrimi geçirmiş olmaları, İslam Dünyası'nın ise bunu becerememiş olması mıdır?

Bizce bunların hepsi yüzeysel tahliller ve gerçeği tam olarak yansıtmıyorlar. Tarihsel derinliği de olan ve giderek keskinleşen bir çelişki var ortada ve

değişik biçimlerde kendini dışa vuruyor. Gerek yapılan terbiyesizliğin, gerekse yoğunlaşan tepkilerin nedenini anlayabilmek için buzdağının su yüzeyinin altındaki ana gövdesine bakmakta fayda var.

Bu yazıda savunulan fikirler, sevgili dostum Ergun Adaklı ile yaptığımız sohbette şekillendi. Ben kaleme aldım ama, yazı anonim sayılır.

"Bizim mahallenin çocukları"

Bilindiği gibi, tüm kitaplı / tektanlı dinler Ortadoğu kaynaklıdır. Hz. Muhammed günümüzden 1500 yıl önce, Hz. İsa 2000 yıl önce, Hz. Musa ise 3000 yıl önce, ama aynı topraktan yeşererek ortaya çıktılar. Bunların hepsinin (özellikle Muhammed hareketinin) öncülü olan Hz. İbrahim ise kabaca 4000 yıl önceye tarihlendirilebilir ve yine aynı coğrafyada mayalanmıştır. Kaldı ki, bütün bu tektanlı dinlerin kökeninde en eski uygarlıkların izlerini görmekteyiz; yani Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Uygarlıkları'nın.

Kısacası, Musa, İsa, Muhammed... hepsi "bizim mahallenin çocukları"dır. Meryem de mahallemin kızıdır, dünya ahret bacımızdır. İbrahim dedemizdir, Yusuf amcamız; Adem babamızdır, Havva anamız... Budha, Konfüçyüs, Tao, Zerdüşt... bunların hepsi de bizim arka mahallelerin çocukları; şehrin Batı yakasının değil. Bir kere bu tarihsel olgunun altını çizmek gerekir.

Hz. Muhammed: "Başarılı Spartaküs"

Peki, bütün bu Peygamberler kimdir, ne yapmışlardır? Adlarını verdikleri akımların binlerce

Hz. Muhammed'i vaaz verirken gösteren bir illüstrasyon (Pers veya Orta Asya kaynaklı).

yıl sonra ulaştıkları konum bir tarafa bırakılırsa, bu kişilikler yaşadıkları dönemlerde nasıl bir tarihsel rol oynamışlardır? Olumlu ve ilerici bir işlevleri mi vardır, yoksa olumsuz ve gerici bir işlevleri mi? Ortaya çıktıkları dönemlerde insanlığın “akış”ını hızlandırmışlar mıdır, yoksa bu akışın önünde set mi oluşturmuşlardır? Yüzeysel bir göz atış bile, peygamberlerin aslında Antikçağ’ın “Tarihsel Devrimler”inin liderleri olduklarını anlamak için yeterlidir. Onlar uygarlığın eşiğine gelmiş yukarı barbar toplulukların uygarlığa sıçrama atılımlarının önderleridirler. Bu sıçramayı da, yanı başlarındaki atılıma direnen eski çürümüş uygarlıkları yıkarak gerçekleştirirler. Yani peygamberler, insanlığın uygarlaşma sürecini devindiren, eskiyi süpürerek bu sürece gençlik aşısı yapan devrimci hareketlerin liderleridirler, tarihsel devrimcidirler. Kısacası, “mahallenin zorbaları”na karşı dipden gelen tepkinin başına geçmişler, başkaldırmışlar, en alttakinin yukarıya çıkma ihtiyacının sembolü olmuşlardır. Dönemlerinde statükoyu temsil eden sınıfların ve devletlerin (Mısır, Roma, Mekke) tepkisini çekmeleri, yandaşlarıyla birlikte olmadık eziyetlere maruz kalmaları bundandır. Özellikle Hz. Muhammed, tarihte “başarılı Spartaküs”lere verilebilecek en güzel örnektir; “çarmıha gerilemeyen İsa” da diyebiliriz.

İşte bu nedenle, ardılları ne yapmış olurlarsa olsunlar, peygamberler ve ilk yoldaşları, mahallenin ezilenleri tarafından hâlâ sevilirler ve saygı görürler. Düşünceleri, binlerce yıl sonra doğal olarak artık bir esin kaynağı oluşturmaz, ama tarihsel kişilikleri saygıyı hak eder. Bu tarihsel olgunun da altını çizmek gerekir.

Büyük Aydınlanma atılımı: Tektanrıcılık

Düşünsel plana geçsek: Tektanrılı dinlerin ortaya çıkışlarında yarattıkları düşünsel akımlar, dönemlerinin en köklü Aydınlanma hareketleridir. Deyim yerindeyse, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed tarihin en büyük “Tanrı yıkıcıları”dır. Binlerce yıllık köklü Tanrıları yıkarak, tek bir Tanrıya indirmek kolay mıdır? Bu, insanlığın düşünsel evrimindeki büyük atılımlardan biridir. Aydınlanma kavramını; toplumu, doğayı, evreni ve hareketi, doğaüstü ve metafizik güçlerle değil, dünyevi (maddi) güçlerle açıklama anlayışı olarak tanımlarsak, çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçişin bu yolda çok önemli bir sıçrama olduğunu anlayabiliriz. Tektanrıcılık ve kurumsal dinlerle birlikte, çeşitli doğa olayları, süreçleri, evrendeki cisimler ve insanların davranışları, duygularına atfedilen “kutsallık” ve “Tanrısallık” yok edilir. Ar-

tık dağlar, taşlar, hayvanlar, bitkiler, doğa olayları, Güneş, Ay, gezegenler, yaptığımız üretim, duygularımız birer Tanrı olmaktan çıkar. Her şeyi düzenleyen tek bir soyut Tanrı düşüncesi, Tanrıyı adım başı rastladığımız bir olgu olmaktan çıkarır, onu uzaklara yollar ve maddi yaşamımızı kendi inisiyatifimize almamızın

da yolunu açar. Tektanrıcılık düşünsel devrimi, din ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması (yani laiklik) yönünde de olağanüstü bir atılımdır, bu açıdan.

Tektanrıcılığın en gelişmiş ifadesi olan İslamiyet’te bu yön (kutsallaştırmanın zayıflaması), kendisinden yüzlerce yıl önce ortaya çıkmış Hristiyanlık ve Musevilik’e göre çok daha belirgindir. İsa “Tanrının Oğlu”dur, Muhammed ise hepimiz gibi doğmuş büyümüş biridir, çok daha laik bir yapıdadır. İsa, “Mesih” olarak dünyaya gelecektir; Muhammed ise “son peygamber”dir. “Son peygamberlik” aslında, Tanrı ile insan arasındaki “resmi” iletişimin bir daha kurulmamak üzere kesilmesi demektir. Tanrının işi bitmiştir, insan kendi kaderiyle baş başadır artık. Dr. Hikmet Kıvılcımlı da bunu çok güzel açıklıyor:

“Son peygamberlik sözü bile kutsallaştırma prosedürünün var olduğunu ve sonuna gelindiğini; bundan sonra

Hz. Muhammed’i Cebrail’in omuzlarında gösteren bir gravür.

Allahın ve peygamberin işlerini insanlara devrettiğini; insan düşüncesinde ve toplumunda yeni dönüşümler yaşanarak gerçekliğe ulaşıldığının Allah ve Peygamber kelimeleriyle açıklanışdır” (1).

Bugün artık düşünsel anlamda aşılmış olsa da, tektanrıcılığın ortaya çıkışı, insanlığın düşünsel serüvenindeki köşe taşlarından biridir. Böyle bir basamak olmasaydı, 1000 yıl sonraki Bilimsel Devrim ve Aydınlanma Devrimi oluşamazdı. Bu tarihsel olgunun da altı çizilmelidir.

Dinler, Avrupalılar için “yabancı ideoloji”

Kadim uygarlık alanı Ortadoğu’da tektanrıcılık devrimleri filiz-

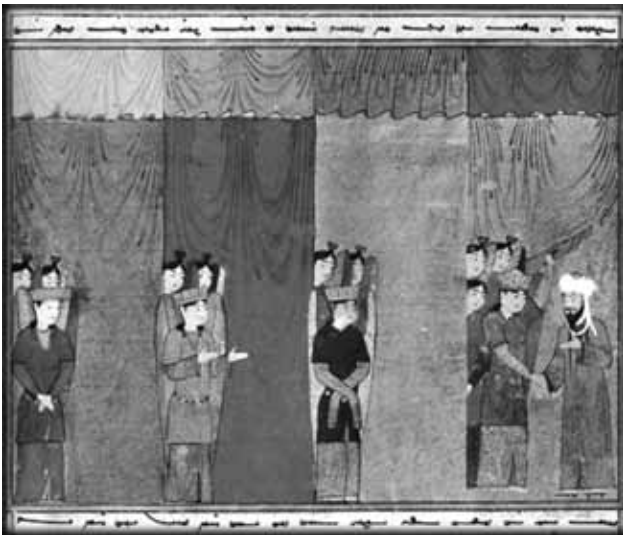
Hz. Muhammed’i Medine’de gösteren bir Ortaçağ gravürü (Orta Asya veya Arap kaynaklı).

lenirken ve dalga dalga gelişirken Avrupa toplumları ne yapmaktaydı? Mezopotamya, Mısır ve Anadolu Antik Uygarlıkları'nın uzantısı olan Ege ve Akdeniz havzası (2) bir kenara bırakılırsa, Avrupa'nın asıl sakinleri "dinsiz"dirler, yani uygar değildirler. Uygar dünyanın kenarlarında, "Conan"ların, "Zeyna"ların hüküm sürdüğü coğrafyada Barbarlık Dönemi'nin çeşitli aşamalarını yaşamaktadırlar. Akdeniz'in kuzeyini tutmuş olan Roma İmparatorluğu'na akınlar yapmakta, fethetmekte ve fethedilmekte, uygarlıkla -oldukça geç bir tarihte- yavaş yavaş haşır neşir olmaktadır. Uygar dünyadaki din devrimleri Hz. Muhammed hareketi ile simgelenen son ve en gelişmiş aşamasına geldiği tarihlerde, söz konusu Avrupa halkları din olgusu ile henüz tanışmaktaydılar.

Bunları Avrupa halklarını küçümsemek için yazmıyoruz. Kaldı ki "eşitsiz gelişim" tarihsel gelişimin tunc yasasıdır. Bir dönem "geri" olan, bir sonraki dönemde ilerlemenin öncüsü olabilir (genellikle de böyle olur). Zaten Avrupa toplumları yakın tarihte bunun en güzel örneğini de vermişlerdir. Avrupalılar ile din ilişkisi, konumuz açısından önemlidir.

Kitaplı / tektanrılı dinler (sadece Müslümanlık değil, Hristiyanlık da), Avrupalı toplumlar için "yabancı ideoloji"dir. Bu özellikle, kapitalizmin asıl yatağını oluşturan Anglo-Sakson toplumları için geçerlidir. Kuzey ve Orta Avrupalı barbar halklar bir "din" yaratamadılar, böyle bir tarihsel birikimleri yoktu. Yıkılan Roma'nın resmi dini Hristiyanlığı hazır buldular ve zorlana zorlana da olsa kabul ettiler. Böylece "bizim mahallenin çocuğu" İsa, kendisini Roma'ya canı pahasına 300 yılda kabul ettirdikten sonra, Vikingler'in, Normanlar'ın, Keltler'in, Germenler'in, Slavlar'ın peygamberi oluverdi (Oralardan da Columbus'un tekneleriyle nerelere kadar gitti, herhalde "babası" bile bu işe şaşırmıştır!). Deyim yerindeyse Ortadoğu, Kuzey Avrupalı barbarlara peygamber ihraç etti. "Yabancı ideoloji" derken kastettiğimiz budur. Konumuz açısından bu tarihsel olgunun da altının çizilmesi önemlidir.

Hz. Muhammed dört melek ile buluşuyor (Pers, 1436).

Bir önemli nokta daha var. Avrupalı barbar halklar, tek tanrılı dinlerle bir "hakim sınıf ideolojisi" olarak tanıştılar. Onların kabul ettiği Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun egemen ideolojisi

Hz. Muhammed müminlerle (Pers, Geç Ortaçağ).

haline gelmiş olan Hristiyanlık'tı; çarmıha gerilen "devrimci İsa"nın Hristiyanlığı değil. Oysa Ortadoğu halkları İslamiyet'le bir "ezilenler ideolojisi" / "devrim ideolojisi" olarak tanışmışlardı. İslamiyet Ortadoğu'da kendisini aşağıdan yukarıya doğru, dipten gelen bir devrim örgütleyerek, alttakileri kazanarak, sindire sindire kabul ettirdi. Hristiyanlık ise Avrupalı barbar halklara "tepeden indi". Barbar şefler feodal senyörlere dönüşürken Hristiyanlığı kabul ettiler ve tebaalarına da kabul ettirdiler (Sonraları farklı mecralara girse de, benzer bir süreç Türkler ile İslamiyet ilişkisinde de yaşandı). Bu konuda ayrıntılı bilgi, Marc Bloch'un *Feodal Toplum* adlı anıt eserinin ilk bölümlerinde, örneğin "Kuzeyin Hristiyanlaştırılması" adlı bölümde bulunabilir (3).

Ezilenler ideolojisi biçiminde dipten gelme ile yabancı ve hakim sınıf ideolojisi biçiminde tepeden inme arasındaki fark, halkların dine ve o dinin simgelerine yaklaşımlarında bugüne dahi yansıyabilen farklar yaratmıştır. Dolayısıyla, bir Arap'ın İslamiyet'i ve Hz. Muhammed'i sahiplenmesi ile bir Danimarkalı'nın Hristiyanlığı ve Hz. İsa'yı sahiplenmesi aynı dozda değildir. Bu fark genel anlamda dinlere yaklaşımda da kendini gösterir. Hatta bir Müslüman'ın Hz. İsa'ya yaklaşımı ile bir Hristiyan'ın Hz. Muhammed'e yaklaşımı arasında da dağlar kadar fark vardır. Müslüman bir ülkede Hz. İsa'ya hakaret edilmesi de tepki çeker; hatta belki de Danimarka'da yaratacağı tepkiden daha fazla...

Devrimcilikleri tükenince, geriye yıkıcılıkları kaldı

Bu, Avrupalılar lehine bir Aydınlanma farkı mıdır, yoksa Ortadoğulular lehine bir uygarlık birikimi farkı mı; tartışmaya değer. Avrupalılar çok aydınlanmış oldukları için mi Hz. Muhammed'le dalga geçebiliyorlar? Veya Müslüman halklar çok dinci oldukları için mi tepki gösteriyorlar? Hiç sanmıyoruz.

Bir din ve peygamber yaratamamış olmanın (yani uygarlık birikiminin zayıf olmasının, ithal edilmesinin) avantajları da vardır, dezavantajları da. Kısa vadede avantajlar, ama uzun vadede dezavantajlar belirleyici olur.

Hız. Muhammed camide (Osmanlı Dönemi, 16. yüzyıl).

Köklerin zayıf olması “yenilikçilik” ve “devrimcilik” eğilimini artırabilir, maceralara, risk almaya daha yatkın bir karakter kazandırır; ama aynı zamanda “yıkıcılık” da getirir (Galiba, derin bir perspektifle tarihe baktığımızda, bu karakter kapitalizmin vasıflarını da açıklıyor; ama bu verimli konuyu başka bir yazıya erteleyelim). Köklerin güçlü olması ise “tutuculuğa” yol açabilir; ama yanı sıra “yapıcılık” özelliği de kazandırır.

Kapitalizm Avrupa’da, özellikle de Anglosakson dünyada yeşerdi. Feodal sistemleri yıkan demokratik devrimler ve Aydınlanma atılımı ilk kez Avrupa’da yaşandı. Bunda Avrupa toplumlarının haraçlı geçmişlerinin nispeten zayıf olmasının payı büyüktür. Kökü fazla derinlerde olmayan bir ağacı devirebildiler Avrupalılar. Aslında Avrupalılar’dan birkaç yüzyıl önce, 13. yüzyılda Anadolu, 15. yüzyılda da Çin, böyle bir dönüşümün eşiğine gelmişti. Ama iki süreçte de gelenek ağır bastı, çünkü köklü ve güçlüydü. Ama Avrupa haraçlı geleneği, Avrupa burjuvazisine direnemedi, çünkü yeteri kadar güçlü değildi. Bu noktada köksüzlüğün devrimciliğe yol açışını (bir avantaja dönüşümünü) görüyoruz. Tanrılar, krallar, imparatorlar yerle bir edildi.

Fakat Avrupa devrimciliği, daha doğrusu burjuva devrimciliği, yıkıcı bir devrimcilikti. Sınır, kural ve etik tanımayan, gözü dönmüş ve aç bir devrimcilik. Toplumcu değil, bireyci bir devrimcilik. Avrupa’nın devrimci burjuvazisi, birikimini, dünyanın dörtte üçünü yağmalayarak, bütün zenginliklerine el koyarak, kendi emekçisini de köle gibi çalıştırarak ve acımasızca sömürerek gerçekleştirdi. O kadar devrimcidir ki burjuvazi, hiçbir sınır tanımadan önüne ne gelirse metalaştırmayı, alınırsatılır kılmayı düstur kabul etmiştir. Daha fazla üretim, daha fazla tüketim, daha fazla kâr... Burjuva devrimciliği, ezip geçeceği bir gericilik kalmadığı noktada, devrimciliğini de yitirdi. Geriye çıplak yıkıcılığı kaldı. Bu

noktada, kısa vadede avantaj teşkil eden bir niteliğin, uzun vadede dezavantaja dönüşümünü görüyoruz.

İşte Hız. Muhammed’e saygısızlık eden, bu yıkıcılıktır, ipsis sapsızlıktır. Kimse bunu Aydınlanmacılık, ilericilik olarak yutturmaya kalkmasın.

Komplo mu, biriken tepkinin bulduğu mecra mı?

Hız. Muhammed karikatürleri yine de bu kadar tepki çekmeyebilirdi. Üç-beş terbiyesizin densizliği denip geçilebilirdi. Gerçekten de olayın çapının çok üstünde bir tepki yaşandı.

Bazı yorumcular, Müslüman dünyanın -örneğin Irak’ta- çok daha ağır hakaretlere maruz kalmasına karşın bu çapta bir tepki göstermediğinden hareketle, komplo teorileri kuruyorlar. Fakat kitleler neyi yapıp neyi yapamayacaklarını çok iyi bilirler (daha doğrusu sezerler). Hatta çoğu zaman bunu öncülerinden daha isabetli kestirebilirler. Çünkü onların “gerçekçi” olmak için çaba sarf etmelerine gerek yoktur, zaten gerçeğin ta kendisidirler. Kitleler içgüdüleriyle, çok haklı bir zeminde olduklarını, kazanabilecekleri bir nokta yakaladıklarını sezdiler ve harekete geçtiler. Irak’ta yaşanan hakaretler çok daha ağır, ama bunlara karşı direnmenin bedeli de çok ağır ve kitlesel bir tepki örgütlemek henüz zor. Tabii ki komplo ve provokasyon önde gelen bir siyaset yöntemidir. Ama şu da bilinir ki, Lavoisier kanunu gereği, hiçbir provokatör ateş olmayan yerden duman çıkaramaz. Yaşananları, bir komplodan çok, biriken tepkinin bulabildiği mecra biçiminde açıklamak daha doğru gözüküyor. Ayrıca tepkiler esas olarak kitlesel eylemlerle gösterildi, şiddet dozu yüksek bireysel eylemlerle veya terörist çıkışlarla değil.

Kim ileri? Kim geri?

“Biriken tepki” neye karşıdır? “Geri” dünyanın “ileri” dünyaya karşı gerici bir kalkışması mıdır yaşanan? “İlerilik” ve “gerilik” günümüzün en ideolojik kavramları. Tabii tarihin de... Tarihten günümüze gelerek birkaç soru soralım:

Spartaküs ve köle arkadaşları mı daha ileriydi, yoksa Roma’daki

Hız. Muhammed’i konu alan bir gravür (Jami Al-Tawarikh).

iktidara sahip olan köle sahipleri mi? 2000 yıl sonra hangisi Alman sosyalistlerinin esin kaynağı oldu; Roma İmparatoru mu, Spartaküs mü? Alman sosyalistleri kendilerine “Spartakist” mi dediler, “Sezarist” mi?

Hız. Muhammed ve ilk Müslümanlar mı daha ileri idi, Mekke’de iktidarı elde tutan büyük tefeci ve tüccar sınıfı mı? Tarihin ana damarı, hangisinin içinden fişkırlarak akışını sürdürdü?

Koyun kılından çadırlarda yatıp kalkan Osmanlı gazileri mi daha ileri idi, şaşaalı İstanbul saraylarında konuşlanmış Bizans aristokrasisi mi? Daha ileri bir uygarlık, hangisinin içinden filizlendi?

Büyük Fransız Devrimi sırasında Bastil’i basan baldırı çıplaklar mı daha ileri idi, yoksa Fransız sarayındaki aristokrat beyler ve hanımlar mı? Veya para peşinde koşan tüccarlar ve burjuvalar mı daha ileri idi, bu dünyevi çabaları dolayısıyla onları küçümseyen soylular mı? Tarihin ileriye doğru akışı, hangi hareketin içinden fişkırdı?

Mustafa Kemal ve onun ardında toplanan Anadolu köylüsü mü daha ileri idi, yoksa İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalistleri mi?

Hangisi coğrafyamızda uygarlığın yeşermesine katkı koyabildi? Vahdettin’in sarayı mı daha ileri idi, Ankara’nın ve Anadolu’nun kerpiçten karargâhları mı?

Sovyet proletaryası veya Çin yoksul köylüsü mü daha ileri idi, yoksa Rus Çarı ve Çin İmparatoru’nun

çevresindeki aristokratlar mı? Bugün hangisinin içinden filizlenen damarları esin kaynağı olarak alıyoruz ve tartışıyoruz?

Venezüella emekçileri ve Bolivya yerlileri mi daha ileridir, yoksa bütün dünya kaynaklarının başına çökmüş ve son derece gelişmiş bir teknolojinin sahibi Amerikan devleti ve iktidarındaki neoconlar mı? Bush mu daha ileridir, Chavez mi? Daha çarpıcı bir soru soralım: Bush mu daha ileridir, Ahmedinecad mı? Hız. Muhammed’in karikatürlerini yayınlayan ve “özgürlük” adına bunu savunan Avrupalı medya mı daha ileridir, buna tepki göstererek eylem yapan Müslüman kitleler mi?

Tarih göstermiştir ki, “aşacak” olanlar her zaman ge-

Hız. Muhammed’i Cebrazil ile konuşurken gösteren bir 14. yüzyıl Pers gravürü.

riden gelenlerdir. Geride olmasalar, niye aşma ihtiyacı duysunlar ki. Dolayısıyla “aşma eylemi”, özellikle başlangıcında “gerilik”le kirlenmiş olarak ortaya çıkar. Kitleler yüzyıllardır oluşmuş yükleriyle ve kirlileriyle tarihe girerler. Girdikçe bu kirlerinden arınmaya başlarlar. Zaten “aşma”, bir yanı sıra bu kirlilerden (geriliklerden) arınma eylemidir de. Devrimcilik, geriliklerden yakınma tutumu değil, “geri”nin içindeki “daha ileri”yi keşfetme ve harekete geçirme sanatıdır.

Tepkiler, kapitalist-emperyalist sistemin yüzlerce yıllık suçlarına karşı birikiyor ve artık taşıyor. Yaşanan eylemler, ezen-ezilen çelişkinin temelinde yükseliyor. Bunu saptamak çok önemli, çünkü “aşma” ve “daha ileriye ulaşma” hedefini ancak bunu saptayarak gerçekliğe dönüştürebiliriz. Henüz olgun bir önderlikten yoksunlar, içlerinde her türlü Ortaçağ gücü at oynatıyor, dolayısıyla provokasyonlara ve komplolara da açıktır. Bunların hepsi gerçek, ama başka bir madde de yok. Madam Curie nasıl iki gram radyumu ayırtırmak için tonlarca çamuru elekten geçirmişse, biz de bunca gerilik içindeki ilerilik cevherini bulup çıkarmalıyız. Çünkü o iki gram radyum tonlarca çamurun içindedir, başka hiçbir yerde değil.

Doğrudur, bir “Medeniyetler Çatışması” yaşanıyor. Ama her medeniyete bir sınıf damgasını vurur. Bugün dünyada hakim olan medeniyet emperyalist burjuvazinin, tekelci sermayenin damgasını taşıyor. İnsanlığın büyük çoğunluğu bu medeniyeti sindiremiyor, tepki gösteriyor, reddediyor. Başka bir medeniyet istiyor. Özet olarak, yaşanan eylemler bu arzusun dışavurumudur.

Önümüzdeki sayıda da “bizim mahalle”nin potansiyelleri ve “iki gram radyum” üzerine yoğunlaşırız.

DİPNOTLAR

- 1) Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Allah-Peygamber-Kitap, Bumerang Yayınevi, s.14.
- 2) Antik Ege ve Roma Uygarlıkları’nın Batı Uygarlığı’nın kökeni olduğu düşüncesi, bir 19. yüzyıl mitidir. Avrupa-merkezci ideologların uydurmasıdır. Antik Ege filozofları ve bilimcileri, Mezopotamya ve Mısır Uygarlıkları’nın devamı olduklarını bıraktıkları eserlerde de vurguluyorlar. Samir Amin “Avrupamerkezilik” adlı yapıtında bu konuyu çok güzel açıklıyor; okurlarımıza öneriyoruz.
- 3) Marc Bloch, Feodal Toplum, Savaş Yayınları, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, 1. Baskı, Eylül 1983, s.50 vd.

Charles Robert Darwin'in biyografisi üzerine bir derleme

Darwin: bilimci, evrimci, devrimci

"Terazinin iyi kefesinde, dikkatten kolaylıkla kaçan ayrıntıları fark etmek ve bu ayrıntıları özenle gözlemlemek bakımından ortalama insandan üstün olduğumu sanıyorum..."

Doğabilime karşı sürekli ve ateşli bir sevgi duydum. Yine de bu saf sevgi, tanıdığım bilim adamlarının gözünde bir değere kavuşmasını isteme hırsıyla güçlendi. İlk gençlik yıllarımda bile... gözlemlediğim her şeyi anlamak, yani tüm olayları aynı genel kuralların altında toplamak için çok güçlü bir istek duydum. Bir araya gelmiş nedenler... açıklanmamış her problemin kaynaklarını açıklamak için... yıllarca düşünecek sabrı verdi..."

Prof. Dr. Haluk Ertan

Biyologlar Derneği İstanbul Şubesi Başkanı

Başka insanların çiçeklerinden bir demet topladım: Benim olan, onları bağlayan kurdele" (Montaigne)
 "Hiç kimse ondan daha iyi mücadele etmedi, kimse Charles Darwin'den daha talihli olmadı. Büyük bir gerçeği keşfetti; ayaklar altında çiğnendi, yobazlardan hakaretler işitti ve tüm dünya onunla alay etti. Keşfettiği gerçeğin, esas olarak kendi gayretleri sayesinde, bilim aleminde geri dönülmez biçimde kabul gördüğünü ve artık sökülemeyecek biçimde insanların zihinlerine yerleştiğini görecektik kadar uzun yaşadı... Kim bundan daha fazlasını isteyebilir ki?" (Darwin'in yakın dostu Thomas Henry Huxley)

Darwin'in kendi yaşamının sonuyla ilgili bir öngörüsü vardı. Yakın çevresine, "gözlem ve deney yapmayı bırakmak zorunda kaldığımda, öleceğim" demişti.

1881 yılının son günleri ve 1882 yılı içinde Darwin, bir dizi hafif şiddetle kalp krizi geçirdi. Bunlardan ilki onu 1881'in 15 Aralık günü Londra'da, yolda yokladı. 1882 Mart ayında yine yolda iken göğsünde şiddetli bir ağrı hissetti. Zor da olsa eve ulaşmayı başardı. Çağrılan doktorun teşhisi anjindi.

15 Nisan Cumartesi günü Darwin'in kızı Henrietta ve eşi akşam yemeğine gelmişlerdi. Yemek

masasında başına saplanan şiddetli bir ağrı Charles'ı çok sarstı. Fakat salı gece yarısından sonra gelen keskin bir ağrı nedeniyle bilincini kaybetti. Kendine geldiğinde yanında karısı Emma vardı ve şefkatli ellerinden tutarak ona, "ölümden hiç korkmuyorum" dedi. Sabaha doğru saat ikide çağrılan komşu köyün doktoru Allfrey, rahatlatmak için Darwin'in göğsüne hardal macunu sürdü. Çarşamba sabahı saat sekizde doktorun ayrılmasından bir süre sonra, çok şiddetli bir kusma nöbetine tutuldu. Öğlene doğru oğlu Frank (Francis Darwin) ve kızı Etty Londra'dan geldiler. Öğleden sonra saat üç buçukta, o sırada dinlenmekte olan Emma kocasının yanına çağrıldı. Geldiğinde büyük bir şefkatle kocasının başını kollarının arasına aldı. Hemen sonra Charles Darwin bilincini yitirdi ve saat dörtte Emma'nın göğsünde son nefesini verdi. Son sözlerinden biri karısının ne kadar iyi bir hayat arkadaşı olduğuna dairdi. Yetmiş üç yaşında öldüğünde tarih 19 Nisan Çarşamba, 1882'yi gösteriyordu.

Darwin, uzun yıllardır yaşadığı Downe Köyü'nün, kilise mezarlığına gömüleceğini düşünmüştü. Hem yaşamında büyük yeri olan ve 1881 Ağustos'unda kaybettiği sevgili abisi Erasmus ve iki küçük çocuğu da burada yatıyordu. Fakat Charles Darwin'in ölüm haberi yakın çev-

resine erişince, durum değişti. Haberi perşembe öğleden sonra alan kuzeni Francis Galton, hemen Kraliyet Derneği'nin Başkanı W. Spottiswoode'yi arayarak ona, büyük bir bilim adamının anısına uygun bir şekilde Charles Darwin'in, İngiliz büyüklerinin yattığı Westminster Abbey Katedrali'nin mezarlığına gömülmesinin uygun olacağını söyleyip, yapılacak girişimlerde aracı olmasını rica etti. Çünkü böyle bir işlem için öncelikle, Darwin ailesi ve üst düzey siyasilerin onayının alınması gerekiyordu. Aileden izin konusunu Spottiswoode çözdü. Darwin'in yakın dostu ve komşusu Sör John Lubbock ise, Cuma günü parlamentodan, Westminster Dekanı (1) Dr. George Bradley'e iletmek üzere, yirmi vekilin imzasını taşıyan bir karar çıkarttı.

Bir diğer önemli sorun, Hristiyan inancının hizmetinde olmayan birisinin -hele Charles Darwin gibi bir "agnostik"ın (2)- Abbey'e girmesinin pek de kolay bir iş olmasıydı. Bundan dolayı olsa gerek aile, gömülmeyle ilgili yapılmak istenen son düzenlemeye karşı, şayet Londra'daki yetkililer arasında bir tartışma ya da itiraz olursa, kararlarını geri alabilecekleri kaydı ile izin vermişlerdi.

Westminster Abbey'de bir agnostik

Sonunda bürokratik işlerin halolduğu ve Darwin için büyük dostu yerbilimci Sir Charles Lyell'in mezarının yanında bir yer ayarlandığı haberi aileye ulaştı. Dekan Dr. Bradley ve muhafazakâr Başbakan Gladstone gerekli izni bekletmeden vermişler-

di. Gömülme töreni 26 Nisan 1882, çarşamba günü Westminster Abbey'de yapılacaktı.

Cenaze arabası, yağmurlu ve soğuk bir salı günü öğleden sonra, Downe ve Westminster arasındaki 16 millik yolu kat etmek üzere, Charles Darwin'in tabutu ile hareket etti.

26 Nisan çarşamba günü öğlen saatlerinde kalabalık bir topluluk önünde tören başladı. Tabutun çevresinde kimlerin bulunacağı önceden belirlenmişti. Sir John Lubbock, Thomas Henry Huxley, Amerikan elçisi C. R. Lowell, Alfred Russell Wallace, hükümeti temsilen Devonshire ve Argyll Dük'leri, Derby Lord'u, Westminster Kilise üyesi ve Darwin'in dostu Frederic Farrar, Sir Joseph Hooker ve Kraliyet Derneği Başkanı William Spottiswoode bu görevi yerine getireceklerdi. Törende Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Rusya devlet temsilcileri hazır bulundu. Darwin'in bir diğer dostu olan Herbert Spencer dini uygulamalara karşı olduğundan töreni, resmi bilim davetlileri için ayrılan protokol sıralarında değil, kendi dostlarının arasında izledi. Karısı Emma törene katılmak yerine Downe'deki evlerinde yalnız kalmayı yeğledi.

Darwin'in Downe Köyü'ndeki dostlarının kırınglıklarından dolayı törene katılmadıkları görüldü. Onlar Downe'de, 41 yıl mutlu bir hayat sürmüş olan bu büyük bilim adamının gerçekte burada gömülme isteğini dile getirip, hükümetin bunu engellediğini düşünüyorlardı.

Darwin'in tabutu Schubert ve Beethoven'in orgla çalınan eserleri eşliğinde taşınarak toprağa verileceği yere getirildi. Mezar yeri daha önceden kararlaştırılanın aksine Lyell'in değil, Darwin'in gençlik kahramanlarından astronom ve matematikçi Sir John Herschel'in yanında yer alıyordu. Mezarın hemen üstünde ise bilimin büyük devi Isaac Newton yatıyordu. Bekliğini kutsayan kilise, cenazesini de almıştı.

The Times gazetesinin bu ko-

Westminster Katedrali'nin görünüşü.

Charles Darwin'in Westminster Abbey'deki mezar taşı.

nudaki görüşü ise çok anlamlıydı:

“Westminster’in ona, onun Westminster’a olduğundan çok daha fazla ihtiyacı vardı”.

Darwin’in mezar taşı, çevresindeki taşlardan küçük bir farkla ayrılıyordu. Onun isminin önünde herhangi bir asalet unvanı yer almıyordu. Çünkü Kraliçe Viktorya döneminde görev alan hükümetler tarafından Charles Darwin’e verilen yegâne onur payesi, Westminster Abbey Katedrali’ne gömülme izniydi.

“Charles Robert Darwin

Doğum 12 Şubat 1809

Ölüm 19 Nisan 1882”

Fakat tarih, gerçek kahramanlarını günlük işlere bakıp seçmediğinden, yarına neyin kalacağını o günlerde görmek herhalde zor olmuştur. Çünkü 21. yüzyılda Darwin hâlâ, bilim ve düşünce dünyasının gerçek bir referans noktasıdır. Buna karşılık çağdaşı olup da ona karşı kayıtsız kalan Kraliçe Victoria’yı, Başbakanlar William Gladstone ve Benjamin Disraeli’yi bugün kaç kişi anmaktadır, kim bilir?...

“Büyük baban

Erasmus Darwin olunca?”

Charles Darwin’in dedesi Erasmus Darwin, yaşadığı devrin İngiltere’sinde bir bilim devi olarak kabul ediliyordu. Mesleği tıp doktorluğuydu ve bu alandaki başarılı çalışmaları nedeniyle, iyi bir üne sahipti. Hatta Kral III. George kendisine özel doktoru olması önerisinde bulunsa da kendisi bu teklifi geri çevirmişti. Çünkü ilgisi doktorluğun çok ötesindeki alanlara yayılıyordu. Örneğin bunlardan biri felsefe, bir diğeri mucitlikti. Dünya görüşü olarak ilericilik, bağınazlığa karşı ve insan haklarını yürekten benimsemiş ve bunları kararlılıkla savunan özgür düşünceli bir aydıındı. Yerleşik düzenin değerlerini -din dahil- eleştirmekten çekinmiyordu. Bugünden bakıldığında gerçek anlamda bir burjuva devrimcisiydi.

1770 dolayında Birmingham’da “Ay Işığı” adıyla kurulan bir der-

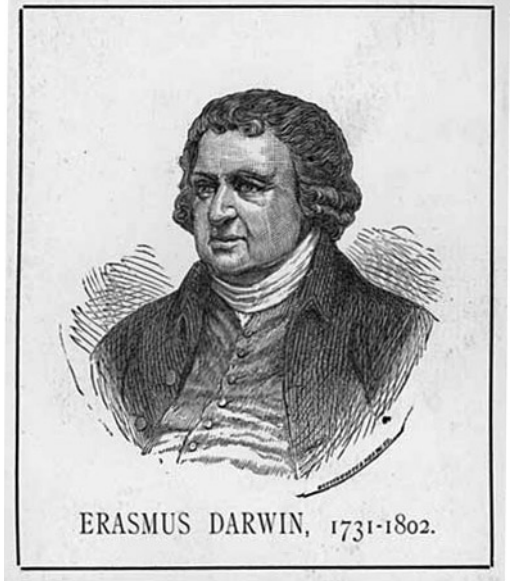
nek, James Watt, Matthew Boulton, Josiah Wedgwood, Joseph Priestly, Erasmus Darwin gibi önemli sanayici ve bilimcileri bünyesinde topluyordu. Bu grubun niteliği, 19. yüzyıl Sanayi Devrimi’nin ilk tohumlarının yeşerdiği odaklardan biri olmasıydı. Bir araya gelen grup üyeleri yaşadıkları zaman diliminin devrimci düşüncelerini aralarında tartışıp, irdeliyorlardı. Bunlar arasında Immanuel Kant’ın kozmik evrim kuramı, Comte de Buffon’un dünyanın

yaşı ve yapısı konusundaki savları, Erasmus Darwin’in biyolojik evrim tezi, James Hutton’un jeolojik evrim kuramı vb. düşünceler yer alıyordu. Konuşulanlar değişen düşünce dünyasının kıvılcımı olan kuramlardı. Bunların büyük bir bölümünün ortak noktası, evren ve doğanın yapı ve çalışma düzeniyle ilgili bilgiler nakleden yerleşik dinsel dogmalara alternatif, akılcı açıklamalar getirmeleriydi.

Dernek üyeleri arasında ilginç kişiler bulunuyordu. Örneğin Erasmus Darwin’in hem yakın dostu hem de aile doktoru olduğu Josiah Wedgwood, tanınmış bir sanayiciydi. Büyük ölçekli çömlek ve seramik eşya üretimi yapıyordu. Zaman

Erasmus Darwin’in hem yakın dostu hem de aile doktoru Josiah Wedgwood, tanınmış bir sanayiciydi. Büyük ölçekli çömlek ve seramik eşya üretimi yapıyordu.

Darwin’in büyükbabası ünlü bilgin Erasmus Darwin.

inde ürettikleri, asillerin sofralarını süsleyecek olan dünyaca ünlü Wedgwood Porseleni olarak anılacaktı. İngiltere Kraliçesi için ürettiği çay takımı ve Rus Çariçesi için hazırladığı 925 parçadan oluşan yemek takımı ününün perçinlenmesinde büyük katkı sağlamıştı.

Fakat Josiah Wedgwood’un bunlardan çok daha çarpıcı özellikleri vardı. Bunlardan biri, 1782 yılında dostu Erasmus Darwin’in önerisiyle, üretim sürecinde çalışan makinelerle güç sağlamak üzere buhar motorunu ilk kullanan fabrikatör olmasıydı. Bununla bağlantılı olarak makine hattında kayış-kasnak sisteminin kullanılmasında da öncüydu. Yirmi yıllık yoğun bir deneme süreci sonunda dünyaca ünlü Portland Vazosunu yaratan da oydu. Üretici Josiah, günümüzde üniversite-sanayi işbirliği veya araştırma-geliştirme (arge) faaliyetleri diye dillerden düşmeyen sihirli kelimelerin gerçek bir uygulayıcısıydı. Mükemmel Çin porselenlerinin sırrını oluşturan uygun kil karışımlarının formülünü bulmak için yürüttüğü kişisel araştırmalarının yanında, büyük kimyacı Joseph Priestley’in araştırmalarını sürdürmesi için gereken maddi desteği sağlayan bir organizasyon da kurmuştu. Bilimin ve aklın üretim sürecinin içine girmesi sanayi devriminin özünü oluşturuyordu. İşte bu

kişiler dünyamızdaki büyük dönüşümün, sessiz kahramanlarıydılar.

Orta yaşlarının başında tanışan bu ikilinin birçok ortak noktası (dine yaklaşım hariç) bulunuyordu. Radikal siyasi düşüncelere sahip olmak bunlardan biriydi. Örneğin, İngiliz monarşisi tarafından pek hoş karşılanmayan Amerikan ve Fransız devrimleri, Erasmus ve Josiah tarafından se-

vinçle destekleniyordu. Fakat özellikle Fransız devrimcilerinin kralığa karşı kazandığı büyük başarıya yakınlık duymak, krallıkla yönetilen İngiltere’de, oldukça riskli bir tutumdu.

Aynı şekilde İngiltere’de güçlenen köle karşıtı hareketin önderleri arasında da yer alıyorlardı. Herhalde Charles Darwin’in köleciliğe karşı duyduğu büyük nefret, köklerini bu büyük babalarından alıyordu. Çünkü Erasmus Darwin’in ilk eşi Mary Howard’tan doğan üçüncü çocuğu ve aynı zamanda Charles Darwin’in babası olan Robert Waring Darwin’in ileriki yıllarda evleneceği ilk ve tek eşi Susannah, Josiah Wedgwood’un kızıydı.

Erasmus Darwin tüm bu uğraşlarının yanında bilim çevreleri tarafından dikkatle izlenen bir doğa bilginiydi. Bitkiler üzerine düzyazı ve şiir olarak karışık düzende yazdığı *Botanik Bahçesi*, hayvanlar üzerine yazdığı *Zoonomia* ve doğa üzerine düşüncelerini içeren *Doğa Tapınağı* adlı kitapları çok ünlüydü. Erasmus Darwin’in kitaplarını bilimsel açıdan önemli yapan en önemli etmen, içerdiği evrimci tezlerdi. Erasmus yeni hayvan türlerinin eski türlerin dönüşümü sonucu oluştuğuna inanıyordu. Doğal olayların doğal nedenler ve kuvvetlerle açıklanmasından yanaydı. Şair yanını evrimci düşün-

celerini ifade etmekte etkili bir şekilde kullanmıştı. Bu

nedenle bilimsel şairlik onun için uygun bir tanımlamaydı. Çağdaşı Fransız evrimci Lamarck’ın tezleriyle kendisinininkiler arasındaki koşutluktan dolayı bilim çevreleri ona, “İngiltere’nin Lamarck’ı” diyordu. Aynı şekilde Lamarck’a da “Paris’li Darwin” yakıştırması yapılıyordu.

Erasmus Darwin hiçbirinin patentini almadığı halde bazı aletlerin de mucidiydi. Bunlara patent almamasının nedeni bir doktor olarak sahip olduğu saygınlığı zedelememe arzusuuydu. O dönemde böyle teknik konularla uğraşmak üst düzey kişilerin ilgi alanına girmiyordu. Ama dostlarını bu icatlara patent alma konusunda cesaretlendirmişti. Örneğin bu çalışmaları içinde dostu Josiah Wedgwood için tasarladığı yatay konumlu bir yel değirmeni bulunuyordu. 1778 yılında bir kopyalama makinesi icat etti. 1783 yılında bu kez tasarladığı bir artezyen kuyusuuydu. 1788 yılında bulutların oluşum mekanizması üzerine yaptığı bir araştırmayı yayınladı. Hava durumunu izleyen çeşitli aletler yaptı.

Darwin’in annesi Susannah Wedgwood, küçükken ailesiyle birlikte bir gezide.

Para yönetiminin ustası bir doktor baba:

Robert Waring Darwin

Dr. Erasmus Darwin büyük oğlu Charles’ı kendi mesleği olan doktorluğa yönlendirmişti. Fakat beyin incelemesi sırasında kapıldığı bir infeksiyon sonucu onu henüz 20 yaşında kaybettikten sonra, diğer oğlu Robert Darwin’i, kendisinin de öğrenim gördüğü Edinburgh Tıp Okulu’na gönderdi. Mezuniyet sonrası kendine yeni bir başlangıç hazırlamak isteyen Robert Darwin 1786 yılında, henüz 20 yaşında iken, yün ticareti ile zenginleşmiş ve sanayi devriminin ilk pırıltılarının görüldüğü Shrewsbury Kenti’ne gelerek, iş hayatına başlamıştı. 1796 yılında Susannah ile evlenmeye karar verdiklerinde, bu mutlu olayı görmeyi çok isteyen baba Josiah Wedgwood’un ölümünün üstünden 1 yıl geçmişti.

Robert-Susannah çiftinin beraberliğinden altı çocukları olmuştur. Bunlardan beşincisi Charles Robert Darwin’di. Darwin ailesinin bireyleri ve evlerinde yaratılan yaşama ortamı, büyük bilginin daha sonraki yaşamında derin etkiler bırakan bazı ipuçları içermesi nedeniyle, incelenmesi gereken bir dönemdir.

Dr. Darwin, kendi babası Erasmus Darwin gibi, farklı yönlerden de olsa, ilginç bir kişiliğe sahipti. Öncelikle, bir doktor için çok önemli bir özellik olan, insan ilişkilerinde çok başarılıydı. Dostluğu ve

Küçük Charles (1816).

konusmayı severdi. Fakat bazıları için, güçlü kişiliğiyle birlikte düşünüldüğünde, ürkütücü bir özelliği daha vardı. O da 1,90 metreye yakın boyu, 150 kiloluk ağırlığıyla, bir insan azmanı olmasıydı. Başka evleri ziyarete gittiğinde, arabacısının evin zemin tahtalarının sağlamlığını kontrol etmesi gerekiyordu. Doktorun yaşlılığına doğru kilosu daha da artınca, yemeklere yetişebilmesi için masanın bir bölümü oyulmak zorunda kalınmıştı. Bir çağdaşı tarafından “Sirk dışında gördüğüm en iri insan” diye tanımlanan baba Darwin’in bu özelliğinin, oğul Charles Darwin’in babasına karşı duyduğu korku ile karışık büyük saygıda önemli bir payı olduğu düşünülebilir.

Dr. Darwin babası kadar entelektüel bir kişi değildi fakat finans yönetiminde başarılı bir öngörü yeteneğine sahipti. Para yönetimi, yatırım araçlarının değerlendirilmesi, gelecek vadeden alanların önceden sezilmesi, Sanayi Devrimi’nin yarattığı yeni üretim ve pazarlama tekniklerine inanç, yatırımcıya borç para verme vb. konularda başarılı girişimlerde bulunarak, günümüz ölçülerinde trilyoner denilebilecek bir zenginliğe sahip olmuştu. Bu nokta önemli çünkü kendisinin önemle vurguladığına göre, babasının sağladığı maddi olanaklar ve güvence sayesinde Darwin, bir gelecek kaygısı olmadan, tüm dikkat ve enerjisini çalışmalarına verebilmişti.

Robert ve Susannah Darwin çiftinin altı çocuğundan ilk üçü, en sonuncusu Emily Catherine gibi kızdı. Marianne 1798, Caroline 1800, Susan ise 1803 yılında doğdu. Dördüncü çocukları Charles Darwin’in abisi Erasmus Alwey Darwin’di. Doğumu 1804 yani Dr. Erasmus Darwin’in ölümünden iki yıl sonraya denk gelmişti. Zaten yeni oğlun adı da büyükbabanın anısına bir saygının sonucu olarak Erasmus kondu.

Erasmus’un doğumundan beş yıl sonra, 12 Şubat 1809’da, 44 yaşındaki anne Susannah, beşinci çocuğu Charles Robert Darwin’i dünyaya getirdi. Yeni bebeğin adındaki Robert, babasının adından, Charles ise, 1778 yılında talihsiz bir şekilde ölen, doktor adayı amcasından geliyordu.

Anne Susannah’ın genelde sağlığının pek iyi olmaması nedeniyle, Charles’in ilk eğitimi evde ablası Caroline’in gözetiminde başladı. Bu sayede yaşadığı yerin yakın çevresinde geniş bir hareket özgürlüğüne sahip oldu. Evlerinin yakınında yer alan nehir onun doğayla haşır neşir olduğu bir alandı. Balık tutmak için burada saatlerini geçirirdi. Bunun yanında evlerinin bahçesi, botanik bahçesi tadı veren bir mekândı. Çünkü aile büyükleri Erasmus Darwin ve Josiah Wedgwood’un ortak zevklerinden biri de, çiçek sevgisiydi. Bu sevgiyi çocuklarına da aşıladılar. Evlerinin bahçesini nadir bitkiler ve egzotik ağaçlar ile donatmışlardı. Aynı mekânda evin bir odasına bitişik, küçük bir tropikal orman olarak nitelenebilecek bir sera da bulunuyordu. Annesinin beslediği cins güvercinler bu ortamın bir diğer çeşnisiydi.

Koleksiyoncu

Charles Darwin’in biyografisi ile ilgili önemli yazarlardan biri olan bilim tarihçisi Janet Browne,

Charles Darwin gençliğinde.

kitabında Charles’in çocukluğunu ele aldığı ilk bölüme verdiği başlık “koleksiyoncu” idi. Gerçekten de Darwin’in çocukluğuna ilişkin en belirleyici özelliklerin başında gelen iflah olmaz bir biriktirici olmasıydı. Hayvan kabukları, mineraller, kuş yumurtaları onun vazgeçilmez çocukluk yoldaşlarıydı. Bilim tarihçileri Charles Darwin’i, Charles Darwin yapan birçok özelliğin başında onun, olağanüstü bir gözlem yeteneği ve merak duygusu ile donanmış olmasının geldiğinde hemfikirlerdir. Doğaya ait nesneleri toplamak ve sınıflandırmak, onlar arasındaki önemli olabilecek bazı ilişkilerin ortaya çıkarılmasında ve yapısal özelliklerinin yakından gözlenmesinde çok önemlidir. Darwin’in küçük yaşlarda bu olanağı yakalamış olması onun ileride, biyolojinin en karmaşık gizemlerinden biriyle ilgili çok güçlü bir kuram oluşturmada, önemli katkısı olacaktı. Büyük doğa bilimcilerinin önemli bir bölümünün yaşamöykülerinde buna benzer bir dönemin bulunduğu bilinen bir gerçektir. Çocuk yetiştirmeyi ciddiye alan ana-babaların çocuklarında koleksiyonculuğu teşvik etmenin önemini göz önünde bulundurmalarında büyük yarar olduğu Darwin örneğinde de görülmektedir.

Darwin’lerin evinin içi de, dışı gibi, huzurlu bir entelektüel hayata uygun şekilde düzenlenmişti. Robert

Darwin'in, kişisel bir kitaplık olmanın oldukça ötesinde, çok zengin bir kütüphanesi vardı. Burada doğa bilimleri başta olmak üzere çok farklı alanlara ait kitapları bulmak olasıydı. Kitabın bulunduğu bir evde yaşama başlamak bir çocuk için büyük bir ayrıcalık olsa gerek. Çünkü küçük Charles'ın doğaya çıkamadığı kötü havalarda evde kitap okumak baş uğraşıydı. Zaten okuduğu kitapların bazılarında o kadar etkilendi ki, geri kalan tüm yaşamını o hayallerin peşinden koşarak geçirdi.

Görüldüğü gibi adam olacak çocuk için her şey sanki ortada hazır gibiydi. Fakat bazı küçük sorunlar da yok değildi. Küçük Charles birçok çocuk gibi ilgi çekmek, dikkatleri kendi üzerinde toplamak için özel bir çaba içindeydi. Küçük yalanlar uydurmak, bazı eşyaları saklayıp sonra bulmuş gibi yapmak, acayip kuşlar gördüğünü söylemek, doğa tarihi hakkında uzun öyküler kurgulamak bu kişilik yapısının önemli elemanlarıydı.

Yaşam bu şekilde sürüp giderken, 1817 Temmuz'unda, evin annesi ve direği Susannah'ın ölümü, tüm aileyi derinden sarstı. Bir süredir kanserdi fakat ailede bu ölümüne henüz hiç kimse hazır değildi. Gözyaşları içindeki herkesin en çok yıkılanı hiç kuşkusuz, Susannah'ın hayat arkadaşı Robert Darwin'di. Çocukluk arkadaşlarıydılar. Ölüm bir kez daha uzun ve çok güzel bir dostluğu bitirmişti. Robert Darwin artık altı çocuğuyla bir başıaydı.

Geçmiş yüzyılların insanını ve toplumsal yaşamını gereğince anlayabilmek için bu ölüm olgusunu

biraz irdelemek gerekir. Çünkü eski devirlerde, başta enfeksiyon hastalıkları olmak üzere, bir sürü nedenden ötürü insanın çevresinde çok ölüm oluyordu. Halk kitleleri arasında ortalama yaşam süresi kırk yaş dolayındaydı. Özellikle çocuk ölümleri her anne-babanın korkulu rüyasıydı. Bu durum bir burjuva ailesi olan Darwin'lerde dahi yaygın bir tehlikeydi. Örneğin Dr. Robert Darwin henüz 4 yaşındayken annesini kaybetmişti. 12'sine geldiğinde Edinburgh Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gören ağabeyi bir hastadan kapıldığı enfeksiyon sonucu hayata gözlerini yumdu. 33'üne geldiğinde bir diğer ağabeyi boğulma sonucu ölmüştü. Son olarak da karısı aralarından ayrılmıştı.

Aynı durum ileriki yıllarda oğlu Charles Darwin için de geçerli olacak ve o da üç çocuğunu 10 yaşlarını tamamlayamadan kaybedecekti. Bu ölümler önemli, çünkü bunların kimi zaman insanın yaşama bakışını kökten değiştirebilecek açılımları olabiliyordu. Örneğin gençliğinde bir din adamı olarak yaşama hazırlanan Charles Darwin, ikinci çocuğu, dünya tatlısı kızı Anne Elizabeth'i henüz 10 yaşında iken kaybetmesi sonucu, artık Hristiyan inancına olan bağlılığını tümenden kaybettiğini ilan etmişti. Darwin'in din ve metafizik ile bağlantısını bitirdikten sonra, kafasını tekrar düzenleyerek, evrim kuramını ortaya koyduğu iyi bilinen bir gerçektir.

Annesinin ölümünden sonra küçük Charles'ın okulla ev arasında geçen tekdüze yaşamı içindeki tek istisnayı, dost ve akraba ziyaretle-

ri oluşturunuyordu. Ziyarete gittiği ev sahiplerinin av merakları sonucu, eski hobilerinin yanına bir de atıcılık eklenmişti. Atıcılık ve avlanma, 19. yüzyıl İngiltere'sinde sadece asiller ve zenginler için serbest olan bir eğlenceydi. Yoksulların av hayvanlarını avlaması yasaktı, yıllarca sürebilecek hapis cezalarına çarptırılmalarına neden oluyordu. Toprak sahiplerinin kanuni haklarının çiğnenmesi anlamına gelen bu eylem örneğin, bir tavşan avlayan köylünün 7 yıl hapis cezası alması için yeterli olabiliyordu. Toprak sahipleri aynı zamanda yasa uygulayıcısı olduklarından, cezadan kurtulmak neredeyse hayaldi.

Charles Darwin'in zamanını daha çok eğitim-öğretimden farklı alanlarda harcaması, baba Robert tarafından hoş karşılanmıyordu. Hatta bir kızgınlık anında Charles'a: "Silahtan, köpeklerden ve fare yakalamaktan başka bir şeyle ilgilenmiyorsun; kendin ve ailen için bir yüzkarası olacaksın" diye bağırıyordu. Önemli tarihsel kişiliklerin biyografilerinde bu tip baba yargılarına rastlamak yaygın bir durum olsa gerek. Baba Darwin'in isteği, oğlunun aile mesleği olan doktorluk eğitimi için hazırlanmasıydı. Hem abisi de tıp eğitiminden mezun olma aşamasındaydı ve staj için Cambridge'den Edinburgh'a gitmişti. Belki de Charles'ı abisinin yanına göndermek iyi bir çözüm olacaktı. Abisinin yanına gönderilen Darwin burada, babasının mezun olduğu Edinburgh Üniversitesi'nde, 2 yıl sonra yarım bırakacağı tıp öğrenimine başlayacaktı. Takvim 1825 yılını gösteriyordu ve Darwin henüz 16'sındaydı.

İki dostun katkısı

Charles'ın abisiyle yaşadığı Edinburgh deneyimi, sosyal hayat açısından çok eğlenceli olsa da, babasının doktorluk hayalleri açısından hiç de iyi gitmiyordu. Fakat yine de burada iki önemli kişiden yararlanma olanağı buldu. Yalnız bu yararlanmalar, sonuçları hemen görülecek cinsten faydalar

Christ's College'in bahçeden görünüşü.

değildi. Bunların büyük kısmı gelecekteki büyük yaratıcılığa katkıları olacak bağımsız olaylardı. Örneğin Darwin, John Edmonston'la orada tanıştı. John önceden Güney Amerika'da köle olarak yaşamış ve şimdi hayvan doldurarak geçimini sağlayan, zenci bir ustaydı. Darwin belli bir ücret karşılığı, bir doğabilimci için hayati öneme sahip hayvan doldurma ve koruma işleminin püf noktalarını en iyisinden öğrenme olanağını elde etmişti. Bu beceri daha sonra yapacağı dünya seyahati sırasında toplayacağı binlerce organizma örneğini, olabildiğince korunmuş bir şekilde, İngiltere'ye getirmesini sağlayacaktı. Evrim kuramına destek sağlayan sayısız kanıt bu örneklerden derlenecekti. Aynı şekilde atıcılık ve avcılık bilgisini yaban doğada, kuşlar başta olmak üzere, birçok canlıyı yakalamak için kullanacaktı.

Edinburgh günlerindeki bir diğer önemli kişi hayvanbilim profesörü Robert Edmond Grant'ti. Dr. Grant devrimci kişiliğe sahip bir bilimciydi ve Darwin'i, Fransız hayvanbilimcisi Jean-Baptiste de Lamarck'ın evrimci düşünceleri ile tanıştırdı. Her yeni canlı türünün daha önceki bir türden evrimleştiği ve bu yolla tüm canlıların ortak atalar yoluyla birbirleriyle bağlı olduğuyla ilgili bilgileri duymak, Darwin için büyük bir sürpriz oldu. Çünkü benzer düşüncelerin bir diğer yaratıcısı dedesi Erasmus Darwin olmasına karşın, onun ölümünden sonra bu konular aile gündeminden oldukça uzaklaşmıştı. Bu nedenle Darwin o günkü yaşlıları ve hatta hocaları gibi, geleneksel yaratılış dogmasına inanan bir kişi konumundaydı. Dedesi ve Lamarck'ın evrim kuramlarıyla, bilimsel anlamda, ilk karşılaşmasını sağlayan kişi Grant'ti. Ayrıca Darwin'e deniz canlılarının mikroskop altında incelenmesini öğreten de oydu.

Bu durumda şu soruyu sormak anlamlı olacaktır: Erasmus Darwin gibi bir döneme damgasını vurmuş büyük bir düşünürün inşa ettiği

dünya görüşünün, ailesi tarafından bir sır gibi saklanması anlamı neydi? Bunun iki gerekçesi vardı: Erasmus Darwin Fransa'daki devrimci, laik ve demokratik hareketlere yakınlık duyup, destek veriyordu. Krallığa ve onun köhne düzenine karşı başlayan aydınlanma hareketini destekleyici yönde şiirler yazıyordu. Fakat 19. yüzyılın başlarından itibaren Fransa ile İngiltere arasında savaş çanları çalmaya başlamıştı. Bu durum İngiliz monarşisi tarafından, Fransa'daki küçük burjuva devrimi ve onun ideolojisine karşı, İngiliz halkında ulusalcı bir tepki yaratmak için kullanılıyordu. Darwin ailesi mercek altında tutulanlar listesinde yer alıyordu. Diğer neden ise Erasmus Darwin'in İngiliz Anglikan Kilisesi'nin öğretilerine karşı düşünceler üreten bir ateist olarak görülmesiydi. Erasmus Darwin'in ölümünden sonra oğul Robert Darwin ailesini korumak amacıyla, gerçekte babasıyla paylaştığı düşünceleri dışı vurmaktan sakınır olmuştu. Kiliseyle birebir uyumlu olmasa da, onunla çatışmayan bir aile görünümü yaratmanın yararlı olacağı inancındaydı. Kilise artık insanları Engizisyon kısıcında tutmasa da, hâlâ kişinin yaşamını oldukça güçleştirecek araçlara sahipti.

Cambridge günleri hayatını değiştiriyor

Charles Darwin Edinburgh sonrası, korkarak da olsa sonunda, doktor olmak istemediğini babasına söyledi. Çaresiz kalan doktor tüm olasılıkları gözden geçirip geriye sadece köy rahipliğinin oğlunun geleceğini kurtarabileceği kararına vardı. Doktorun kaygısı parasal olmaktan çok aile itibarıyla ilgiliydi. Din adamlığı o günlerde, göreceli olarak kolay elde edilebilen, saygın bir meslekti. Hem böylece Charles doğa merakını sürdürmeye de devam edebilecekti. İngiltere böcek koleksiyonculuğu yapıp, bilimle uğraşan rahiplerle doluydu. Fakat kiliseye kabul edilebilmek için, Oxford ya da Cambridge'den diploma alması gerekiyordu. Bu üniversiteleri bitirebilmek içinse, Anglikan inancının Otuz Dokuz Maddesi'ne iman ettiğini açıklaması lazımdı.

Dedesi Erasmus Cambridge mezunuydu. Kuzenlerinden William Darwin Fox da Cambridge'de okuyordu [Darwin'in kınkanatlılarla (Coleoptera) yaşam boyu sürececek yakın ilgisinin başlamasına neden olan böcekbilimci]. Gideceği yol önüne çizilen Darwin, 1827 yılı yazında Christ's Koleji'ne yatılı öğrenci olarak kaydını yaptırdıktan

Cambridge'de botanik profesörü Peder John Henslow (solda), Darwin'deki bilimsel geleceği ilk görenlerden biriydi.

Darwin'in Cambridge'de tanıştığı ikinci kişi Londra Jeoloji Derneği'nin Başkanı jeoloji profesörü Adam Sedwick'ti.

sonra, üniversiteye kabul edilmek için gereken temel bilgilerle ilgili özel dersler aldıktan sonra 1928 yılının Ekim ayında, Cambridge’de kaldığı süre boyunca evi olacak birkaç odalı bir daireye taşındı. Kitaplarını ve böceklerini yerleştirdiği bu yer, yarım yüzyıl önce büyük teolog William Paley’in lisans öğrencisi olarak kaldığı evdi. Bu durum tarihin oldukça ilginç bir cilvesiydi. Çünkü Paley’in büyük katkıları olduğu doğal teolojiyi tarihe gömecek kişi şu anda odasına yerleşen Charles Darwin’di. Paley, Hristiyanlık için bugün de önemli bir düşündürdük. Öyle ki günümüz yaratılışçıları, evrimle olan kavgalarında, hâlâ onun 18. yüzyıldan kalma “bilinçli tasarım” tezinden medet ummaktadırlar.

Charles Darwin Cambridge’de üç buçuk yıl geçirdi. Buradaki ilk günlerinde kendi geleceğinde önemli etkileri olacak iki kişi ile tanıştı. Bunlardan ilki 33 yaşındaki botanik profesörü Peder John Henslow’du. Kuzeni Fox bu tanışmayı ayarlayan kişiydi. Darwin’deki bilimsel geleceği ilk görenlerden biri Henslow’du. Öyle ki Henslow’a, “Soru sormak konusunda şu Darwin gibisini görmedim” dedirttiği çok oluyordu. Darwin’in onunla yaptığı uzun doğa yürüyüşleri bilimsel ve bireysel gelişimine önemli katkılar yapmıştı. Tanıştığı ikinci kişi Londra Jeoloji Derneği’nin Başkanı jeoloji profesörü Adam Sedwick’ti. Darwin, onunla yaptığı haftalar süren bilimsel bir

gezi sayesinde, yerbilim konusunda hocasından aldığı kuramsal bilgilerini arazide sınama olanağı bulup, özgüvenini artırmıştı.

Darwin, Cambridge’deki son aylarında diploma işlemleri için beklerken iki önemli kitabı okuma planı içine aldı. Bu kitaplardan birincisi, gökbilimci ve fizikçi Sir John Herschel’in (Uranüs Gezegeni’nin kaşifi Sir William Herschel’in oğlu ve Darwin’in ileride Westminster’de yanına gömüleceği ünlü bilimci) *Doğal Felsefenin İncelenmesi Üstüne Ön Çalışma* adlı eseri idi. Herschel’in kitabı Darwin’in bilim konusunda ilk kez ciddi bir şekilde düşünmesini sağlamıştı. Diğer kitap ise Alman doğa bilgini Alexander von Humboldt’un, 1799-1804 yılları arasında, Orta ve Güney Amerika’nın egzotik ülkelerine, tropikal topraklarına yaptığı gezinin öykülerini anlattığı 3754 sayfa tutan, yedi ciltlik eseri idi. Humboldt’un anlatım tarzı Darwin’i büyülemişti. Buralara gidebilmek için içinde engellenemez bir istek duyuyordu.

Darwin, Sedwick ile yaptığı Kuzey Galler’in jeolojisiyle ilgili araştırma gezisinden sonra, 29 Ağustos 1831 tarihinde, baba evine yani Shrewsbury’e döndü. Evde kendisini Londra’dan gelen büyükçe bir zarf bekliyordu. Zarfın içindeki Henslow tarafından yazılmış mektupta, genç Charles’a bilimsel amaçlı bir dünya seyahati öneriliyordu.

Bu teklif Darwin için hayalleri-

nin gerçek olması anlamına geliyordu ama çözmesi gereken önemli bir sorunu da karşısına dikmiş bulunuyordu. Baba Robert Darwin nasıl ikna edilecekti? Erken yaşta dul kalıp tüm çocuklarının sorumluluğunu yüklenen baba, seyahati tehlikeli buluyordu. Böyle hayallerin peşine düşüp İngiltere’den ayrılan birçok genç bilgin, okyanus fırtınalarında ya da tropik hastalıklardan ölecek asla geri dönmemişlerdi. Sıtma bölgeleri olan Afrika ve Güney Amerika “beyaz adam mezarlığı” olarak biliniyordu. Ayrıca onların bilmediği, kötü havalarda kolayca battıkları için Beagle tipi gemilerin denizciler arasında “yüzen tabutlar” olarak anılmasıydı. Yinede zahmetli bir ikna süreci sonunda babası, Darwin’in Jos (Josiah II) Dayı’sının akılcı ikna yeteneğiyle, oğlunun böyle bir geziye katılmasına razı oldu.

Yüzen tabutla dünya seyahati!

Gezinin amacı Güney Amerika Kıtası’nın kıyı ve adalarının haritasını çıkarmak ve ziyaret edilen her yerin enlem ve boylamlarını hesaplamaktı. Çünkü bu bölgeler emperyalist ve sömürgeci devletlerin ekonomik ve ticari menfaatlerinin çatıştığı, misyonerlerin cirit attığı, sıcak bölgelerdi. Birleşik Krallığa ait gemilerin güvenli seyahati için bu çalışmaların büyük önemi vardı ve bu seyahat bu amaçla düzenlenen ikinci sefer olacaktı.

Darwin’i geziye katan gemi kaptanı Robert FitzRoy (3), Kral II. Charles ile metresi Barbara Villiers’in torunlarından biriydi. Babası ise generalliğe kadar yükselmiş bir askerdi. Ayrıca 1928 yılında yapılan bir önceki seyahate katılan iki gemiden biri olan HMS Beagle’in komutanlığına da üstlenmişti. Bu nedenle, şu anda 26’sında olmasına karşın, deneyimli ve iyi bir denizciydi.

Gezinin yapılacağı HMS Beagle, aşacağı okyanuslar düşünüldüğünde, göreni tedirgin edecek küçük-lükte bir gemiydi. Boyu 27, genişliği 9 metreydi. Gemi Beagle adını bir

Darwin'in gezi günlüklerinden:
"Mükemmel ormanlar, çiçekler ve kuşlar gördüm.
Onlara bakmaya doyamıyorum".

köpek cinsinden almıştı. Hatta puruvadaki oyma figürde Beagle türü bir köpeğin baş ve pençeleri canlandırılmıştı. Gemilere hayvan isimleri (kirpi, sıçan gibi) vermek Kraliyet Donanması'nda yaygın bir gelenektir.

Darwin'in gemide 5 yıl boyunca kalacağı mekân, üç buçuğa üç metrelik bir kamaraydı ve gündüzleri burayı diğer iki kişiyle paylaşmak zorundaydı. Kamarada mevcut alanın büyük bölümünü kaplayan bir de harita masası vardı. Gece olduğunda masanın üzerine gerilen hamak Darwin'in yatağı olacaktı. 1.80'lik boyuyla Darwin'in gecelerinin zor geçeceği açıktı.

Darwin'in gemideki konumuna gelince: resmi bir görevi yoktu ve kendisine herhangi bir ücret ödenmeyecekti. Masraflarını kendi karşılayacaktı. Hocası Henslow tarafından geziye önerilme nedeni, iyi örnek toplayıp, gördüklerini dikkatlice not eden, meraklı bir genç olmasıydı. Zaten henüz 22 yaşındaydı. Geminin resmi doğa bilimcisi gemi doktoru Robert McCor-

mick'ti. Darwin'in bundan daha önemli görevi ise aristokrat FitzRoy'a yemeklerinde eşlik edecek, kültürlü ve uyumlu bir arkadaş olmaktı.

27 Aralık 1831 günü Beagle, uzun ertelemelerden sonra, limandan demir almayı başardı. Fakat gemi Atlas Okyanusu'na yelken bastığında Darwin'in deniz tutmasına dayanıklı olmadığı anlaşıldı ve tüm yolculuk boyunca bundan büyük sıkıntı yaşadı.

Gezinin bilimsel boyutuna gelince, ayrıntı düzeyinde birçok olay kaydedilmiş olsa da, canlıların tarihiyle ilgili önemli sonuçlar çıkarılmasını sağlayan birkaç önemli nokta bulunuyordu. Darwin bu seyahat

birçok kereler gözlemledi. Özellikle okyanuslardaki volkanik adaların oluşum sürecini dikkatli bir şekilde inceledi. Şili kıyısında bulunan bir yerleşim merkezinde bizzat yaşadığı şiddetli bir deprem sonucu, toprağın nasıl yükseldiğine şahit oldu. Güney Amerika'nın batı sahillerini boydan boya kaplayan görkemli And Dağları'nın Pasifik'ten gelen volkanik lav akıntısının birikmesi ve depremler yoluyla yükselerek oluştuğunu düşündü. 4 bin metre yükseklikte deniz kabukları bulmuştu. Güney Amerika kıyı şeridinden içrilere yaptığı gezilerde, soyu tükenmiş çok değişik canlı gruplarına ait taşıklar buldu. Bu taşıkların bir kısmının şu anda yaşayan türlerle olan yakın benzerlikleri kendisine, bu canlıların yaşayanların atası olabileceğini düşündürdü. Güney Amerika toprakları, taşıklar açısından Avrupa kıtasında rastlanamayacak bir zenginliğe sahipti. Örneğin Güney Amerika'ya atı İspanyollar getirmişlerdi. Beagle'ın Montevideo'da yapacağı beklemeden yararlanarak bulundukları yerden 450 kilometre uzaktaki Santa Fe'de bulunduğu söylenen zengin fosil yataklarını aramaya çıkıp, bulmayı başaramamıştı ama elinde çok önemli bir kanıtla geri dönmüştü. Bu kanıt fosilleşmiş

Darwin'i geziye katan gemi kaptanı Robert FitzRoy.

bir at dişiydi. Bunun anlamı Güney Amerika'nın geçmiş zamanlarda kendi atlarına sahip olduğuydu.

Biyolojik çeşitliliğinin dünyamızda doruğa çıktığı ortamların başında, tropikal ormanlar ve adalar gelmektedir. Darwin, at sırtında 3200 kilometre yol kat ettiği Güney Amerika'da (İstanbul-Londra arasındakinden fazla), bunlardan yüzlercesiyle karşılaşp, koleksiyonuna katmıştır.

Darwin diğer gezginlerin birçoğunun örneğın Alfred Wallace'ın aksine ziyaret ettiği topraklardaki yerli halkların sosyo-kültürel yaşamalarıyla pek ilgilenmedi (4). Fakat Güney Amerika'daki köleciliğın insanlık dışı uygulamalarıyla yakından ilgilenip, şahit olduğu olaylar karşısında duyduğu isyanı sık sık dile getirdi (5). Hatta bu konuda fikir ayrılığına düştüğü Kaptan FitzRoy ile, ona karşı duyduğu derin saygıya rağmen, sonu ciddi kırgınlıkla biten bir tartışmaya girmekten kaçınmadı.

Tuhaf bir takımda: Galapagos

Beagle Güney Amerika'daki işlerini bitirip yelken şişirdiği yeni rota, anakaradan 600 mil uzakta Pasifik Okyanusu'nun ekvator kuşağında yer alan Galapagos Takımadaları idi. 15 Eylül 1835 günü takımadaların en doğusundaki Chatham (San Cristobal) Adası'nın önüne demir attıklarında, buralarda geçirilecek yoğun bir beş haftalık inceleme maratonu da başlıyordu.

Darwin bu volkanik adaların je-

olojisi hakkında önemli bilgiler elde etmeyi umuyordu. Hatta aktif bir volkan bulacağı umunduydu. Ama günler geçtikçe beklentilerinin boşa çıktığını gördü. Fakat adalarda karşılaştığı canlılarda bir tuhafılık olduğunu görmekte gecikmedi. Günlüğüne, buradaki hayvanların "başka bir gezegenin sakinleri" gibi davrandıklarını yazacaktı. Volkanik lavlardan oluşmuş kayaların üzerinde boyları kimi zaman bir metreyi geçen kara kertenkeleleri yani iguanalar yatıyordu. Bunlar herhalde denize girip, yosunla beslenen dünyadaki ilk kara kertenkeleleriydi. Kabuklarının çapı 2,5-3 metreyi bulan dev kaplumbağalar vardı (Galapagos İspanyolca'da kaplumbağa demektir). Güney Kutbu'nun sevimli maskotu penguenler adalara yerleşmişti. Gemilerden atlayan sıçanlar dışında incelediği adalarda hiç memeli hayvan yoktu. Bitki ör-

tüsü içinde ağaç yer almıyordu. Hele kuşlar sanki bir doğabilimcinin kafasını karıştırmak için yaratılmıştı. Bundan daha önemlisi Galapagos'larla hemen hemen aynı enlemde ve ortam koşulunda yer alan Atlas Okyanusu'ndaki Cape Verde Adaları'ndaki canlılarla, buradakiler arasında bir benzerlik yoktu. Halbuki o günlerde hayvan çeşitliğini açıklamak

için kullanılan teolojik açıklamaya göre her hayvan kendisi için önceden hazırlanmış özel mekânlarda ve oradaki yaşama uyumlu şekilde yaratılmıştı. Kutup hayvanlarının kürkü, çöllerde yaşayan develerin horgücü vardı. Galapagos'larda ki bitki ve hayvanlar ise diğer adalardakinden çok Güney Amerika anakarasındaki türlere daha çok benziyorlardı. Ortada dinsel yaratılış dogmasına aykırı bir durum var gibi görünüyordu ama bakalım bunun sonu nereye varacaktı? Acaba yüce yaratıcı koca okyanusun ortasında yalıtılmış halde duran bu adalara özgü canlı türlerini yaratma ihtiyacını neden duymuştu? Çünkü Galapagos Adaları son birkaç milyon yıl içinde okyanus tabanındaki volkanik aktiviteler sonucu ortaya çıkmış, oldukça yeni yapıları ve üzerindeki insan yerleşiminin geçmişi ise son birkaç yüzyıldan geriye gitmiyordu. Diğer

Darwin Güney Amerika'daki kölecilere nefret duymuştu. Resimde zencilere işkence eden bir köle taciri.

Galapagos Takımadaları'nın dev kaplumbağaları.

bir deyişle adalara özgü özel bir durum mevcut değildi.

Darwin bu sırada dahilere özgü bir kuşkuculukla şu soruyu kendisine soruyordu. Mevcut duruma farklı bir yaklaşımda bulunmak olası mıydı? Acaba iddia edildiği gibi türler değişmez, istikrarı olan yapılar değil miydi? Galapagos'taki canlıların Güney Amerika'daki türlere olan benzerliği, bunların anakaradan göçler yoluyla gelen ata türlerin evrimleşmiş torunları olmalarından mı kaynaklanıyordu? Galapagos Takımadaları'na özgü bir yaratılışın, hatta daha da ileri gidilerek tek tek adalara özgü bazı türlerin yaratılmış olmasının hiçbir mantıklı nedeni yoktu.

Benzer duruma Darwin, seyahatin daha sonraki duraklarını oluşturan Avustralya ve diğer adalarda da rastladı. Örneğin Avustralya'daki memeli hayvanlar, dünyanın diğer yerlerindeki gibi plasentalı olmak yerine, keseliydi. Coğrafi yalıtım ata türlerden yenilerinin evrimleşmesi için olanak yaratıyordu. Darwin tüm bunları geziden İngiltere'ye döndükten sonra sistemli bir şekilde tekrar harmanlayarak, evrim kuramını oluşturacaktı.

Eve dönüş... ve çalışmalar başlıyor

Beagle binlerce kilometre süren

bir yolculuktan sonra 2 Ekim 1936 Pazar günü İngiltere'ye vardı. Darwin'in Shrewsbury'e varması 4 Ekim akşamı oldu. Evdekileri rahatsız etmemek için geceyi bir handa geçirdi ve sabah kahvaltısı sonrasında eve varmasıyla başlayan sevinç ve mutluluk görülmeye değer bir coşkuyla dönecekti.

Üç haftalık bir ev tatilinden sonra Darwin, getirdiği eşyaları almak üzere geminin yanaştığı Greenwich'e gitti. Bu sırada, yolculuk başında hocası Henslow tara-

findan (okuması ama inanmaması kaydıyla) kendisine verilen *Jeolojinin İlkeleri* isimli çok etkileyici kitabın yazarı, tanınmış yerbilimci ve Jeoloji Derneği'nin Başkanı Charles Lyell'dan yemek teklifi almış ve çok heyecanlanmıştı. Bu tanışma sonunda yaşam boyu sürecek iyi bir dostluğun temeli de atılmış oluyordu. Aslında bu tanışmadan çok daha önce Darwin, seyahatin ilk haftalarından itibaren kara parçası gördüğü her yerde Charles Lyell ile zaten sanal bir sohbet ediyordu. Çünkü jeolojinin ilkeleri kitabında bulunan yerbilime ilişkin rasyonel açıklamalar, Darwin tarafından bizzat arazide gözlenip, sınanıyordu. And Dağları, volkanik adalar vb. birçok konudaki tezleri Lyell'dan esinlenmişti.

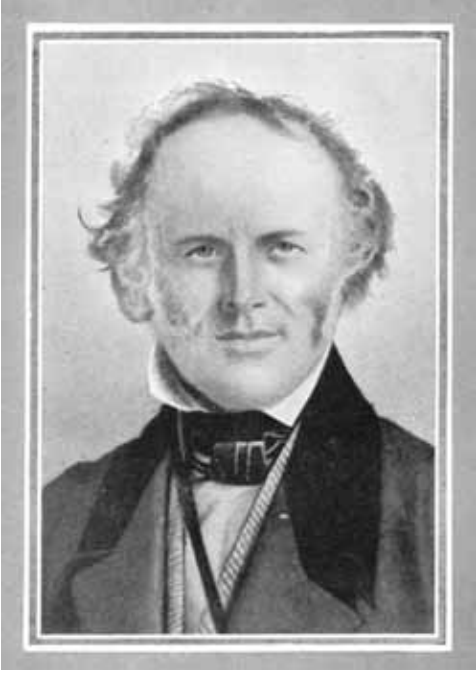
Fakat aynı gezide Lyell'in hatalı olduğu noktaları da saptama olanağı bulmuştu. Örneğin Lyell mercan adalarının volkanik etkinliklerle oluştuğunu düşünüyordu. Darwin ise bunların, mercanların üremeleri sonucu oluşan resiflerin ağırlıklı olarak üzerine oturdukları deniz tabanını çökertmeleri sonucu oluştuğu kansındaydı. Taban yavaş yavaş gömüldükçe, mercanlar ışık, sıcaklık ve oksijenle temaslarını kaybetmemek için birbirlerinin üzerine yığılarak üremeye devam ediyor ve resifi yükseltiyorlardı. Aynı şekilde ada çevresinde üreyen mercan resif-

leri, ada okyanus tabanına çökmeye devam etse dahi üremelerine devam ederek, bir lagünü çevreleyen halka şeklindeki atolleri meydana getiriyordu. İlk tanışmalarında tüm bunları Lyell'a anlatan Darwin, deneyimli bilginin şaşkınlıkla karışık hayranlığına neden olmuştu.

Darwin geziden dönüş sonrası yaşadığı, uzun zaman ayrı kalmanın telaşlarını atlattıktan sonra, Londra'da eski üniversitesi ve hocası Henslow'un evinin yakınında kalacak bir yer tuttu. Amacı gezi notlarını bir an önce düzenleyip, yayınlamaktı. Ama bundan daha önemlisi, geziden derlediği binlerce örneğin, bilimsel değerlendirilmeleri yapmak üzere, uzmanlarına ulaştırılmasını sağlanmaktı.

Gezinin bilançosu aslında bir insanın sınırlarını zorlayacak nitelikteydi: Yolculuk 4 yıl, 9 ay sürmüştü. Charles Darwin'e (daha doğrusu babasına) bunun maliyeti günümüz parasıyla 50 bin pounddan fazlaydı. 40 bin deniz mili yol kat etmişti. Daha önce de söylendiği gibi yolun 3200 kilometreden fazlasını at sırtında aşmıştı. Gezi boyunca 1700 sayfalık biyoloji ve jeoloji notu tutmuş, güncesinin 800 sayfasını doldurmuş, 4 bin çoğu etiketli post, kemik, kurutulmuş deri ve canlı örneği toplamış, 1500'ünü de alkole yatırmıştı. Katlanılması çok zor deniz tutmasına dayanmak, atlatılan ölüm tehlikeleri, yakalanılan enfeksiyon hastalıkları ise cabasıydı (6). Tüm bunlardan sonra henüz 27 yaşındaydı ve önünde en az bu kadar yoğun geçecek bir yaşam kendisini bekliyordu.

Darwin ilk bilimsel sunumunu 4 Ocak 1837 günü ünlü Zooloji Derneği'nde yaptı ve izleyenlere derneğe bağışladığı 80 memeli fosilini ve 450 doldurulmuş kuşu tanıttı. Örneklerden ilk incelemelerinden elde edilen sonuçlar çok çarpıcıydı. Derneğin, İçi Doldurulmuş Kuşlar Bölümü'nün yöneticisi, ünlü ve usta kuşbilimci John Gould, Darwin'in Galapagos'tan karatavuk, çalıkuşu ya da ispinoz diye getirdiği kuşların

Jeolojinin İlkeleri isimli çok etkileyici kitabın yazarı, tanınmış yerbilimci ve Jeoloji Derneği'nin başkanı Charles Lyell. Darwin gezi dönüşü Lyell'dan yemek teklifi almış ve çok heyecanlanmıştı.

tümünün aslında dört ayrı ispinoz cinsine ait farklı türler olduğunu saptadı. Bunların çoğu da daha önce tanımlanmamış yeni türlerdi. Aslında hepsi ispinoz olan kuşlar beden ve gaga büyüklükleri açısından o kadar farklı görünüyordlardı ki Darwin'i de yanıltmışlardı. Darwin'in gezi sırasında kavrayamadığı tuhaflığı en sonunda Gould aydınlatmıştı. Adalar gerçekten de yeni türlerin doğum yatağıydı.

Darwin süratle diğer örnekleri uzmanların incelemesine sundu. Fosil memeliler için Lyell'in evinde tanıştığı Profesör Owen'la; yaşayan memeliler için Waterhouse'la, balıklar için Jenyns'le, sürüngenler için Bell, flora analizleri için Hooker, Henslow ve Berkeley, böcekler içinse Waterhouse, Walker, Newman ve White ile işbirliği yaptı.

Büyük soru yanıtını arıyordu: Yaratılış dogmasındaki gibi eğer tek tek türler, ayrı ayrı yaratılışın birer ürünüyse, neden belirli türler sadece bir bölgede bulunuyor da, aynı koşullara sahip bir diğerinde görülüyordu?

Örnekler konusunda çaba sarf ederken, gezi notlarını yayına hazır-

lamak için büyük gayret içindeydi. Fakat aşırı stres ve yorgunluk, "şiddetli bir kalp çarpıntısı olarak" 20 Eylül 1837 tarihinde kapısını çaldı (1882 yılındaki ölümü de kalp krizinden olacaktı). Dört haftalık yararlı bir tatilden sonra kısaca "Günlük" olarak adlandırdığı gezi notlarını onayını almak üzere Kaptan FitzRoy'a gönderdi. Ama aldığı yanıt oldukça can sıkıcıydı. Kaptan, Darwin'i kendini beğenmişlikle ve hem kendisinin hem de diğer gemi subaylarının onun için yaptıkları büyük özverilere yeterince değer vermemekle suçluyordu. Çünkü o Darwin'in "şimdi bulunduğu yere öteki subayların tuttuğu merdivenin basamaklarına tırmanarak çıktığını" biliyordu. Bunun üzerine daha değerbilir bir ön-söz hazırlayan Darwin, ortamı yumuşatmayı başardı. Fakat Darwin'in bu konudaki hatasını ileride, *Türlerin Kökeni*'ne yazdığı ve kendinden önceki evrimcileri göz ardı ettiği ön-sözde de yineleyip, çevresinden ağır eleştiri alacaktı.

Konu irdelendiğinde, böyle davranmasının üç nedeni olabilirdi: Ya yaptıklarının tamamen kendinden kaynaklanan özgün çalışmalar olduğu ve geçmişin bilgisine dayanmadığına inanıyordu ya da kendinden öncekilerin tamamen hatalı olduğuna ve doğrunun kendi ile başladığı düşüncesindeydi! Bir diğer olasılık ise küçükken etrafındaki insanların dikkatini çekmek ve övgülerini almak için yaptığı akıl almaz işlerin (9-10 yaşlarında iken, nasıl hızlı koştuğunu söyleyinler diye arkadaşlarına elma verdiği bile olurdu) bir uzantısı olarak bu konuda henüz büyümemiş bir kişilik yapısında olmasıydı.

1938 yılı bir önceki gibi yoğun yazma faaliyetleriyle geçiyordu. Bu yıl içinde iki önemli gelişme meydana gelmişti. Bunlardan ilki 1838 Haziranı'nda, sadece dönemin önde gelen edebiyatçı, sanatçı ve bilim in-

sanlarının üye olabildiği centilmenler kulübü "Athenaeum"a Charles Dickens'la aynı günde üye olmasıydı. Kulübün üyesi seçkin bilimcilerle konuşmak ve zengin kütüphanesinden yararlanmak o dönem genç Darwin'in gereksinim duyduğu şeylerdi.

Rahip Thomas Malthus'tan esintiler

28 Eylül 1838 günü evinde dinlenirken, sırf kafasını dağıtmak için eline alıp okumaya başladığı bir kitap, bundan sonraki tüm yaşamını değiştirecekti. Kitap onun doğumundan 10 yıl önce ilk baskısını yapmış bir ekonomi eseri idi. Adı *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* olan kitabın yazarı Rahip Thomas Malthus'tu. O da bir Cambridge mezunuydu. Aslında bu Charles Darwin'in Malthus ile ilk karşılaşması değildi. Hem kendi aile büyükleri hem de dost çevresinde, ileri sürdüğü radikal savlar nedeniyle, iyi tanıyan bir düşünürdü.

Malthus insan nüfusunun denetlenmediğinde, besin miktarındaki artıştan çok daha hızlı bir şekilde artacağını söylüyordu. Bundan dolayı ise açlık ve sefaletin yaygınlaşacağını iddia ediyordu. Bunun bir sonucu olarak insanlar arasında yiyecek ve barınak için kaçınılmaz bir savaş ve kıyım yaşanacaktı. İnsan nüfusu,

Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme adlı kitabın yazarı Rahip Thomas Malthus.

Darwin, Malthus'un savlarında, bitki ve hayvanlar dünyasına uygulanabilecek bazı noktalar görmüştü.

Darwin'in gençlik kahramanı büyük bilimci Alexander von Humboldt. Humboldt bir mektubunda Darwin'e "Önünüzde mükemmel bir gelecek var" demenin ötesinde, büyük bir alçakgönüllülük göstererek "en büyük başarısının Darwin'e esin kaynağı olmasında yattığı"nı söylemekten de çekinmedi.

doğal ya da yapay yollarla mutlaka denetim altında tutulmalıydı.

Darwin, Malthus'un savlarında, bitki ve hayvanlar dünyasına uygulanabilecek bazı noktalar görmüştü. İnsan topluluklarında olduğu gibi diğer canlı topluluklarında da bir nüfus artış sorunu vardı. Fakat burada çalışan ve "doğal ayıklama" adını verdiği bir mekanizma, aşırı nüfus artışını mekanik olarak denetliyordu. Acaba doğal ayıklama mekanizmasının doğada yol açtığı başka sonuçlar olabilir miydi? Doğaya hasta olanı, güçsüz olanı, korumasız olanı, ortam koşuluna uygun olmayı yaşama mücadelesinden ayıklıyordu. Peki hayat kalanlar kimlerdi? Bunların ortak bir özelliği var mıydı? Doğadaki bu göz kamaştırıcı canlı çeşitliliğini ve hatta aynı türden bireyler arasındaki çeşitliliği yaratan neydi? Çünkü görünen oydu ki doğal seçim ancak bu çeşitlilik olduğunda iş görebiliyordu. Çeşitlilik olmadığında, değişen yaşam koşulları karşısında hayatta kalmak neredeyse olanaksız hale geliyordu. Yaşama savaşında en önemli silah çeşitlilikti. Kutuplarda hayatta kalmak için bir ayının sahip olabileceği en iyi yapı, beyaz renkli, kalın bir kürktü.

Buna karşılık Kanada ormanlarında yaşayan bir ayının ihtiyacı olansa, fark edilmesini güçleştirecek, koyu renkli bir kürktü. Fakat yine de beyaz kürke sahip olmak, ilahi yaratılışın aksine, buz olan her yerde ortaya çıkmak için yetmiyordu. Örneğin Kutup Ayılarına Kuzey Kutbunda rastlamak olasıyken, aynı koşullara sahip Güney Kutup bölgesi yani Antarktika'da Kutup Ayısı yaşamıyordu. Buna karşılık güneyin penguenlerine de kuzeyde rastlamak olası değildi. Büyük olasılıkla kıtalar birbirinden ayrıldıktan sonra oluşan engeller ve ekvator kuşağının yarattığı sıcaklık engeli canlı yayılımını kısıtlamıştı. Örneğin Güney Amerika'nın bazı bölgelerinde yaşayan tek bir ayı türü dışında, Güney Yarımküre'de yaşayan herhangi bir ayı bulunmuyordu. Tüm bu sorular Darwin'in karşısında dev engeller olarak dikilmiş bekliyordu.

Bekârlıkla evlilik arasında

Tüm bu bilimsel gelişmelerin yarattığı mutluluk arasında Charles Darwin'i rahatsız edip, aklından çıkaramadığı bir sorunu vardı. Çevresindeki herkes evlenip, çocuk sahibi oluyordu. Fakat onun özel hayatında bir santim ilerleme yoktu. Kendisiyle benzer bir hayatı yaşayan FitzRoy bile evlenmiş, küçük bebe-

ğini büyütüyordu. Evlenmeyi ciddi şekilde düşünmeye başladığında bu kez kafasını evini nasıl geçindireceği derdi sarmıştı. Çünkü hâlâ baba parasıyla ayakta duruyordu. Fakat böyle mutlu bir gelişme sırasında da babasının arkasında olacağını düşünüp rahatladı.

Fakat yine de önüne boş bir kâğıt alıp evliliğin lehinde ve aleyhinde görüşlerini sıralamaya karar verdi. Gerçekçiliği elden bırakmıyordu. "Evlen" ve "Evlenme" başlıklarını koyduğu aşağıdaki listeyi hazırladı.

Darwin'in sosyal yaşamında meydana gelecek büyük değişiklik, bilimsel anlamda mutlu bir habere gelmişti. Darwin'in adı Kraliyet Derneği adayları arasına alınmıştı. Derneğin tüm dünya üzerindeki üye sayısı 800'dü ve bu onun bilimsel çalışmalarının karşılığı olarak kendisine sunulmuştu. Fakat giriş ödentisinin 3500 pound olduğunu duyunca çılgınlığı basmıştı, ama bu yolla tanışacağı insanları düşününce bunun degeceğine karar verip, içini rahatlatmıştı. Bu arada yıllar sonra naaşının Westminster Abbey Mezarlığı'na gömülmesi gündeme geldiğinde, Kraliyet Dernek Başkanı'nın harcadığı çabanın anımsanması yararlı olacaktır.

Bu arada 1839 Ağustos'unda Darwin'in hazırladığı bilimsel gezi not-

Evlen	Evlenme
Çocuklar (Tanrı isterse) - Sana ilgi duyacak sürekli bir yoldaş (ve yaşlı günlerde bir dost) - sevecek ve oynayacak bir şey - bir bakıma, köpekten de iyi - Ev, ayrıca evle ilgilecek birisi - Müziğin ve kadınca gevezeliğin hoşluğu. Böylesi şeyler insan sağlığı için yararlıdır- ama korkunç bir zaman kaybı - Tanrım, insanın bütün hayatını cinsiyetsiz bir ari gibi, çalışarak, çalışarak geçirmesi (sonra, hiç) korkunç bir şey olmalı. - Hayır. Böyle yapmayacağım. Bir insanın bütün günlerini isli ve pis bir Londra evinde tek başına geçirdiğini bir düşün. - Bir de gözlerinin önüne kanepeye uzanmış hoş ve yumuşak bir eş getir, bir de gürül gürül bir ateş, kitaplar ve müzik - Bu görüntüyü Great Malborough Caddesi'nin (evinin bulunduğu cadde) kasvetli gerçeğiyle karşılaştı.	İstedğin her yere gitme özgürlüğü - İstedğin cemiyete girmek ve istediğin kadar yararlanmak - Kulüplerde akıllı adamlarla sohbet - Akraba ziyaretine gitmek zorunda olmamak ve en ufak sorunlarda eğilmemek - Çocukların masrafı ve endişesi - Belki kavga - Zaman kaybı - Akşamları okuyamamak - Endişe ve sorumluluk - Kitap vs için daha az para - Çok çocuk olunca, ekmek parası kazanmak mecburiyeti - (Oysa çok çalışmak insanın sağlığına zararlı) Belki karım Londra'yı sevmeyecek: o zaman ceza, aforoz edilmek, üşengeç ve zavallı kaçık durumuna düşmek.

ları *Araştırma Günlüğü* adı altında, FitzRoy ve diğer görevlilerin hazırladıkları raporlardan ayrı bir şekilde basıldı ve büyük yankı buldu. Bunlar arasında en anlamlısı gençlik kahramanı büyük Alexander von Humboldt'un mektubuydu. Humboldt, "Önünüzde mükemmel bir gelecek var" demenin ötesinde büyük bir alçakgönüllülük göstererek "en büyük başarısının Darwin'e esin kaynağı olmasında yattığı"nı söylemekten de çekinmedi.

En sonunda evlenmek istediği kızı seçmişti. Bu çok sevdiği Jos Dayı'sının kızı, Emma idi. 9 Kasım 1839 Cuma günü aniden Emma'ya evlenme teklif etti. Jos Dayı'sı ve babası Robert Darwin bu gelişmeden çok mutlu olmuşlardı. Darwin-Wedgwood birlikteliği daha da perçinlenecekti. Evlilik töreni 29 Ocak 1839 günü gerçekleşti. Londra'da Darwin'in abisi Erasmus'un bulunduğu bir evde oturacaklardı. 1839 yılının son günlerinde ilk çocukları olan William dünyaya geldi.

1840 yılında Darwin'in bundan sonraki tüm yaşamını zehir edecek chagas hastalığının ilk belirtileri çıkmaya başlamıştı. Mide bulantısı ve halsizlik haftalarca süren yatak

Darwin'in hayat arkadaşı Emma. Darwin evlenmeden önce evlilik kurumu üzerine çok düşünmüştü, sonunda Emma ile evlenmeye karar vermişti.

bağımlılığı yaratmıştı. Günde bir-iki saatten fazla çalışmıyordu. Hemen yorulup dinlenmesi gerekiyordu. Fakat yine de bilimsel sorunlarla bağının kopmasına izin vermiyordu. Örneğin o sıkıntılı günlerinde kuzeni Fox'a yazdığı bir mektupta, "... Sakın unutma, eğer o yarım kan Afrika kedin bir gün ölürse, iskeletini inceleyebilmem için küçük bir sepete koyup gönderirsen çok memnun olacağım" diye yazmaktan geri kalmıyordu.

Emma 2 Mart 1841 günü ikinci çocuğu Anne Elizabeth'i doğurdu.

40 yıl oturacağı ev: Down House

1842 yılında Darwin ailesi uzun yıllar içinde yaşayacakları, Londra'dan 16 mil uzaklıkta, küçük Downe Köyü'ndeki, papaz evini satın alıp, taşındılar. İşin şakası Darwin sonunda, yıllar önce babasının planladığı, köy papazı oluvermişti işte.

Yeni evlerine taşınmalarından bir hafta sonra Emma, Mary Eleanor ismini verecekleri üçüncü çocuğunu dünyaya getirdi. Fakat üç hafta sonra ne yazık ki bebeklerini köy mezarlığına gömdüler.

1943 sonları Darwin için önemli bir dönem oldu, çünkü gelecek günlerde hem bilim adamı hem de iyi bir dost olarak yaşamında büyük bir yer alacak 26 yaşındaki botanikçi Joseph Hooker'la tanışmıştı. Ocak 1844'te ona hiç kimseye söylemeye cesaret edemediği büyük ve tehlikeli sırrını açacaktı:

"... (başlangıçtaki görüşümün aksine) şimdi türlerin değişmez olduklarına (bu bir cinayet itirafı gibi) neredeyse eminim... Galiba, türlerin kendilerini çeşitli amaçlara nasıl kumsuzca uyarladıklarının basit yöntemini (işte iddialı bölüm de burası) buldum..."

Emma-Darwin çiftinin, üçüncü çocuklarının acısından sonra Hen-

rietta, George ve Elizabeth isimlerini verdikleri üç çocukları daha oldu. 1848 yılında şimdi onlara yeni bir kardeş daha eklenmişti: Francis. Darwin'in bu oğlu, ölümü sonrası babasına ait binlerce mektubu ve dokümanı derleyerek bunların

Darwin'in 40 yıl boyunca ikamet ettiği Down House ve evdeki çalışma odası.

günümüze kalmasını sağladı. Bu bilim tarihine büyük bir katkı olarak geçti. Çünkü Darwin'in yaşamı boyunca yazdığı ve aldığı mektupların sayısının yaklaşık 15 bin olduğu sanılmaktadır. Bunlara yazdığı on binlerce sayfa bilimsel doküman da eklenince bazı yazarların neden "Darwin Endüstrisi" kavramını yaratmak zorunda kaldığı daha iyi anlaşılır.

Kasım 1948'de beklenen kötü haberlerden biri Down House'a ulaştı. Doktor Robert Darwin tekerlekli iskemlesinde otururken huzur içinde ölmüştü. Kızkardeşi Catherine babasının ölüm haberini bildiren mektubunu "Tanrıdan teselli bul, çok sevgili Charles, seni o kadar seviyordu ki" sözleriyle bitiriyordu. Darwin'in yaşamında bir tarih sayfası daha kapanmıştı.

Babasının ölümünden sonra kendi sağlık sorunlarıyla boğuşmaya başlayan Darwin, 9 yaşındaki kızları Annie ile iki küçük kız kardeşi kızı-

la yakalanınca büyük korkuya kapılmıştı. Neyse ki zaman içinde hepsi sağlığına kavuştu. Fakat 1850 Haziran'ının sonuna doğru Annie'nin sağlığında tekrar bir sorun başladı. Durumunda bir düzelme olmayınca Darwin küçük kızını kendi doktorunun bulunduğu, 300 kilometre uzaktaki Malvern'e götürmeye karar verdi. Fakat oradaki tedavinin de bir yararı olmadı ve Darwin'in doğduğu zaman "Yaşlılığımızda tesellimiz olacak" dediği sevimli ve neşeli kızının yaşama 23 Nisan 1851 tarihinde sonlandı. Darwinler evlerinin neşesini, yaşlıklarının tesellisini yitirmişlerdi. Darwin Annie'nin ölümünden sonra, her Pazar sabahı ailesiyle birlikte yine kiliseye yürüdü. Ama kilisenin kapısından ayrıldı...

1956 yılının sonuna doğru Emma'nın son çocuğu Charles Waring dünyaya geldi. Emma artık 48 yaşında yorgun bir kadındı ve bu çiftin onuncu ve son çocuğuydu. Emma yorgundu ama Charles Darwin doğum kontrolüne inanmayan bir inatçıydı. Gerekçesi ise, İngiliz orta sınıfının çoğalmasının, uygarlıkta ilerlemenin en sağlam garantisi olması gibi, tuhaf bir düşünceydi. Fakat karşısındaki Darwin de olsa, doğa yasaları kimseye ayrıcalık yapmadan çalışmaya devam ediyordu. Son çocuklarında Down Sendromu olarak adlandırılan genetik bir hastalık çıkmıştı.

Şubat 1857'de eski Kaptanı Fitz-Roy, Darwin'i ziyarete geldi. Bu 15 yıl sonra ilk görüşmeleriydi. Geçen süre kaptan için acılarla doluydu. Karısı ve çocuğunu kaybetmişti. Yeni Zelanda'daki valilik görevi de başarısızlıkla sonlanmıştı. Bir iki çalışma girişiminden sonra 1850 yılında aktif hizmetten çekilmişti. Aralarında Darwin'in de bulunduğu birtakım üyelerin önerisiyle 1851 yılında Kraliyet Derneği'ne üye seçilmesi onun için iyi olmuştu. Daha sonra derneğin önerisiyle bir meteoroloji bürosu kurmakla görevlendirilmişti. Çalışma hayatına gelen düzen, sosyal yaşamını da etkilemiş ve yeniden evlenmişti. Ziyaretinin sebebi de ye-

ni eşini ve 18 yaşındaki oğlunu Darwin'lere tanıştırmaktı.

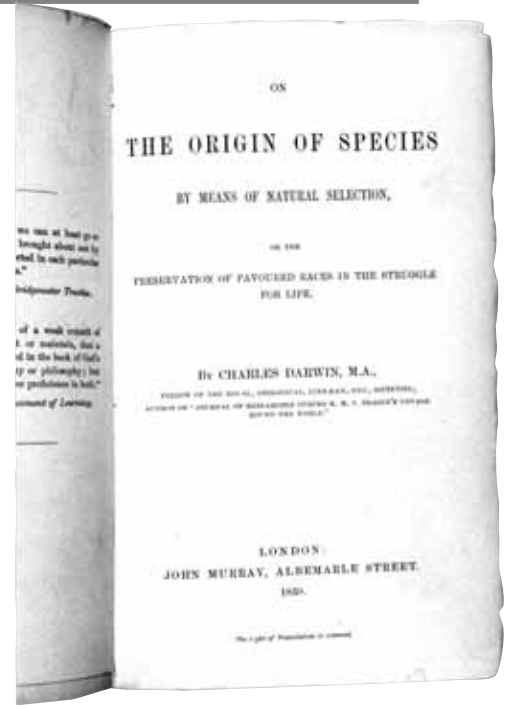
Yaşam sürüp giderken Darwin'in hayatında ilginç bir gelişme oldu. Kendisine gelen Kent Bölgesi Sulh Hakimliği teklifini kabul etmişti. Göreve atanmak için gereken, kutsal kitap üzerine yemin etmekten yüksünmeyerek, işine başladı. Artık kurulu düzenin bir parçası olmuştu.

Alfred Wallace depremi!

Darwin 1957-58 yıllarında esas kitabı üzerine, sağlığının elverdiği ölçüde çalışmaya devam etti. 18 Haziran 1958 günü eve gelen posta içinde yer alan ve Alfred Wallace tarafından gönderildiği anlaşılan büyükçe bir paket, Darwin'in yaşamını bir süre için de olsa karartmaya yetecek haberler içeriyordu. Wallace Darwin'e "Çeşitlerin Ana Tipten Tamamen Ayrılma Eğilimleri Üzerine" başlıklı bir makalesini, kendisi ve Lyell'in incelemesi ricasıyla göndermişti. Darwin makaleyi okudukça büyük bir şaşkınlık ve endişeye kapıldı. Çünkü Wallace, kendisinin son taslaklarını hazırladığı doğal seçmeye dayalı evrim kuramının birçok elemanını içeren bir tezi, bu makalesinde gayet yetkin bir şekilde açıklıyordu. Darwin şok olmuştu. Yıllardır üzerinde çalıştığı evrim kuramıyla ilgili önceliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

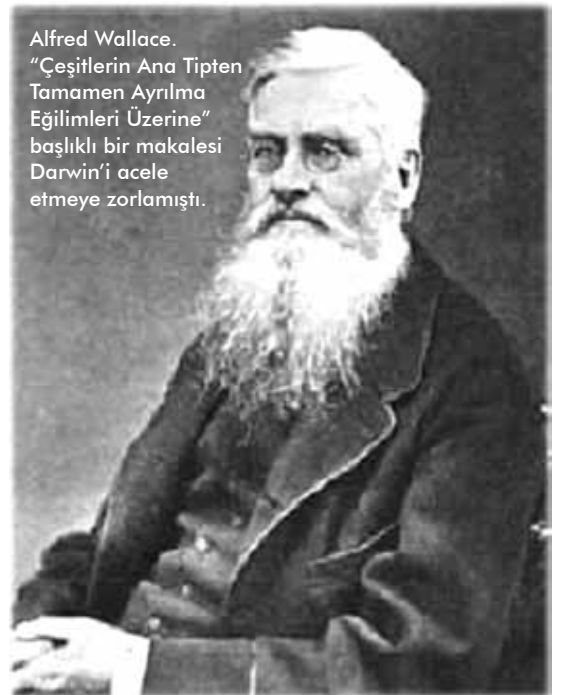
Wallace'ın makalesi bir diğer nedenden dolayı da, olabilecek en kötü zamanda Darwin'in eline geçmişti. Kızı Etty (dördüncü çocuğu) difteriyle savaşıyordu. Yandaki köyün çocukları ise, ölümcül bir kızıl salgını ile kınılıyordu. Darwin, gelişen tatsız durumu, kuramla ilgili çalışmalarını yakından bilen iki kişiye Lyell ve Hooker'a açtı.

Bu olaydan beş gün sonra son çocuğu Charles kızıla yakalanıp ateşlendi ve kısa bir süre sonra da öldü. Artık Darwin psikolojik açıdan tamamen dağılmış haldeydi.

Darwin'in ünlü eseri Türlerin Kökeni.

Lyell ve Hooker, Darwin'in bu zor günlerinde onun yükünü hafifletmek için bir plan geliştirdiler. Buna göre Wallace'ın makalesiyle, Darwin'in 1844 yılında hazırladığı bölüm pörçük taslak ve Amerikalı Asa Gray'a konuyu açtığı 1857 tarihli mektup, hep birlikte Londra Linnaean Derneği'ne sunulacaktı. Planlandığı gibi 1 Temmuz 1858 günü hazırlanan dosya derneğin kuruluna sonuldu. Lyell ve Hooker ilgili dokümanlara koydukları kapak mektuplarında

Alfred Wallace.
"Çeşitlerin Ana Tipten Tamamen Ayrılma Eğilimleri Üzerine" başlıklı bir makalesi Darwin'i acele etmeye zorlamıştı.

Wallace ve Darwin'in çalışmalarını ortak yayınlama konusunda uzlaşmış olduklarını ima etmişlerdi. Aslında bu "ince düzenlemeyle" ilgili olarak Wallace'a danışılmadığından, onun gelişmelerden haberi ancak bir yıl sonra olacaktı. Burada bir etik sorun olduğu açıktı.

Tüm bu işler olup, biterken Darwin en küçük oğlu Charles'ı gömüyordu.

1862 yılında İngiltere'ye geri dönen Wallace, Darwin'in kısa bir süre önce basılan *Türlerin Kökeni* adlı kitabını Malezya'da iken okumuştur. Wallace gelişmeleri öğrendikten sonra beklenen olumsuz tepkiyi nedense göstermemiştir. Darwin'in konuyla uzun yıllardır olan yakın ilgisini bilen Wallace, kendi çalışmasının küçük boyutuna dem vurarak, Darwin'in üstünlüğünü hiçbir zaman tartışmadı. Fakat Wallace'ın böyle davranmasında, Darwin'e duyduğu saygının ötesinde, gelişmelerle ilgili tüm ayrıntıya hiçbir zaman ulaşamamış olması da bir etken olarak düşünülebilir. Bir diğer ihtimal ise, Wallace'ın, küçük derlemesinde ortaya koyduğu bilgilerden yola

Solda Oxford Piskoposu Samuel Wilberforce. Sağda T. Huxley. Darwin'in ortaya attığı kuramın tartışıldığı, Oxford Toplantısı'nda tartışan taraflar. Çizimler o tarihte *Vanity Fair* dergisinde çıkmış.

çıkarak, sağlam bir evrim kuramına ulaşmanın nasıl mümkün olacağı konusunda bir fikri olmamasıydı. 1904 yılında yayınladığı *Muhteşem Yüzyıl* kitabında şöyle diyecekti:

"Tüm edebi ve bilimsel çevreler bu türden kuramlara şiddetle karşıydı... (ama) Darwin'in kitabının büyüklüğü ve bütünlüğü insanların bakış açısında büyük bir değişikliğe neden oldu... Olasılıkla, böylesine güç ve karmaşık bir sorunda böylesine kesin bir görüş değişikliğini bu kadar kısa sürede gerçekleştirmek daha önce hiç

başarılammıştı. (Doğal seçim yoluyla evrim görüşünün kabul edilmesini sağlama)... Bu, Darwin'in adını Newton'inkiyle aynı düzeye yerleştirir".

Tepkiler başlıyor

1858 yılındaki Alfred Wallace depreminde son Darwin, kitabının son düzeltmelerini de yaparak yayına verdi. Kitap 29 Kasım 1859'da basıldı. Satışa çıkmasından kısa bir süre sonra *Türlerin Kökeni*'yle ilgili ağır eleştiriler gelmeye başladı. Bir zamanlar Darwin'in kahramanlarından olan gökbilimci John Herschel (Darwin ileride onun mezar komşusu olacaktı) kitabı yerden yere vuruyordu. Cambridge'nin saygın okulu Trinity Kolej'in dekanı, kitabın kolej kütüphanesine girmesini yasaklayacaktı. Sevgili hocası yerbilimci Adam Sedwick bir dergideki makalesinde "teoriden, ısrarlı materyalizmi nedeniyle nefret ettiğini" yazıyordu. Dar-

Darwin'in fikirleri gericiilerin tepkisini çekiyordu. O yıllardaki bir karikatürde Darwin maymun olarak çizilmiş.

win kuramında, ilahi bir amaç ve müdahaleye yer bırakmamıştı. Esas korkulan ise hayvanlar ve bitkiler için söylenen ilişkiler ağının içine insanın da sokulmasıydı.

Darwin yaşadığı sürece kitabının altı baskısını yaptı. Son baskısına kadar kitabına eklenti ve çıkarmalar yaptı. Kitap çevresinde koparılan fırtınalardan kendini uzak tuttu. Ama onun yerine başta Thomas Huxley, Herbert Spencer, Ernst Haeckel, Asa Gray, Joseph Hooker gibi birçok evrimci bu mücadeleyi yürüttü. Özellikle usta hatip Huxley'in Piskopos Samuel Wilberforce ile Oxford'da, kalabalık önünde yaptığı evrim tartışması kulaktan kulağa bir efsaneye dönmüştü. Evrimin büyük karşıtı Wilberforce atan düşüp, kafasını taşa çarparak ölmüştü. Darwin eski rakibinin acı kaderini öğrenince, oldukça üzüldü. Olanları duyduğunda yorumu "Sam'in beyni belki de ilk kez gerçeğe temas etti ve bu temasın şokuna dayanamadı" oldu.

Darwin yaşamdan ayrıldığı 1882 yılına kadar, dostları FitzRoy ve Henslow'un, kızkardeşleri Catherine ve Susan'ın, torunu Bernard'ın ölümüne şahit oldu. Hele Kaptan FitzRoy'un ustura ile gırtlığını kesip

Emma piyano çalarken, yaşlı Darwin dinleniyor.

intihar etmesi, akıllı ve soylu hedeflere sahip saygın bir dostu kaybetmenin derin üzüntüsünü yaratmıştı. Her bir ölüm ondan koparılan bir parçaydı aslında.

Son söz Darwin'in

Bu yazının öyküsü Darwin'in ölümüyle başlayıp, onun yaşamıyla devam etti. Biz derledik, siz okudunuz.

Darwin acaba kendisiyle ilgili ne düşünüyordu; onun sözleriyle bu hikâyeyi kapamak daha iyi olmaz mı?

"Terazinin iyi kefesinde, dikkatten kolaylıkla kaçan ayrıntıları fark etmek ve bu ayrıntıları özenle gözlemlemek bakımından ortalama insandan üstün olduğumu sanıyorum... Doğabilime karşı sürekli ve ateşli bir sevgi duydum. Yine de bu saf sevgi, tanıdığım bilim adamlarının gözünde bir değere kavuşmasını isteme hırsıyla güçlendi. İlk gençlik yıllarımda bile... gözlemlediğim her şeyi anlamak, yani tüm olayları aynı genel kuralların altında toplamak için çok güçlü bir istek duydum. Bir araya gelmiş nedenler... açıklanmamış her problemin kaynaklarını açıklamak için... yıllarca düşünecek sabrı verdi... Alışkanlıklarım metodiktir, benim yaptığım çalışmada bu düzenin azımsanmayacak bir etkisi vardır".

DİPNOTLAR

- 1) Dekan unvanı bazı akademik birimlerin yöneticilerini tanımlama yanında, katedral gibi büyük ölçekli dinsel kurumları yöneten din adamlarının başını tanımlamak içinde kullanılır.
- 2) Agnostisizm: Özellikle, Tanrı, yaratıcı, ruh, cennet vb. dinsel kavramlara karşı şüpheyle yaklaşan ve bunların gerçek değer ve anlamlarıyla ilgili bir bilgiye ulaşmanın olanaklı olmadığını savunan felsefi bir bakış açısidir. Agnostikler, örneğin Tanrı'nın, kendisine yüklenen niteliklere bağlantılı olarak, varlığı ya da yokluğu konusunda bir karara varmanın imkansız olduğunu düşünür. Bu sonucu ulaşamayacak, yararsız bir uğraştır. Bu nedenle agnostik, neyi bilemeyizden çok, neyi bilebileceğimizin yanıtıyla ilgilenir.

3) FitzRoy, "kral oğlu" anlamına gelen Fransızca "fils roi"dan gelmektedir.

4) Fakat yine de Arjantin'de yaptığı bir arazi çalışması sırasında kendisini kanlı ve dehşet verici bir katliamın ortasında buldu. Acımasız general Manuel Rosas topraklarını ele geçirmek için düzenli bir şekilde yerli Pampa Kızılderililerini yok ediyordu. Gördüğü vahşet karşısında günlüğüne "şimdiye dek böylesine alçak, eşkıya benzeri bir ordu toplanmış olabileceğini sanmıyorum" diye yazdı.

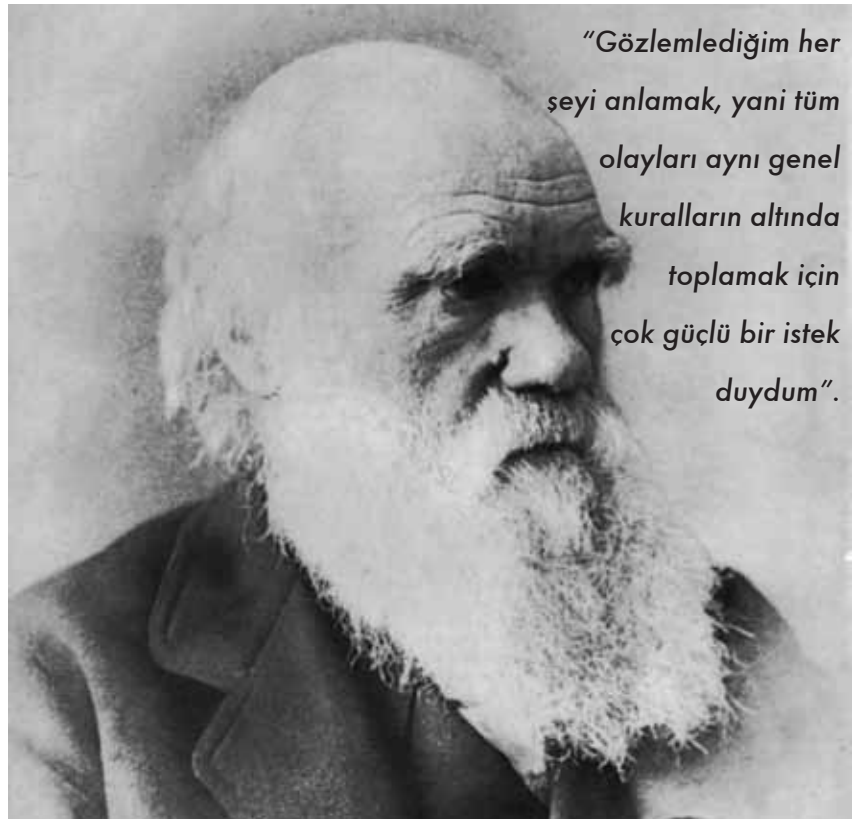
5) Güney Amerika'da bulundukları sırada Brezilyalı genç hizmetçi kızın yaşlı bir Portekizli hanımın evinden yükselen acı dolu çığlıklarını işitiyordu. Bu köle sahibi en küçük bir kusurlarında bile hizmetçilerinin parmaklarını mengeneyle eziyordu. Yıllar sonra bile kızın çığlıkları hâlâ Charles'ın kabuslarında yankılanıyordu.

6) Darwin Güney Amerika'nın balta girmemiş tropikal ormanlarında çalışırken burada Benchucha böceği tarafından ısırıldı. Bu böcek "Chagas" olarak adlandırılan hastalığın etmeniydi. Darwin'e hastalığın bulaşmış olması yüksek olasılıktı çünkü sporcu genç Charles ileriki yıllarda kolayca yorulan, her gün baş, karın ağrısı ve kusma nöbetleri yaşayan, yarı-yatalak, yaşlı bir bilimciye dönüşecekti.

KAYNAKLAR

Yararlanılan kaynaklar konusunda açıklama: Derlemenin hazırlanmasında yararlanılan onlarca kaynak arasında özellikle dört tanesi, yazının temel örgüsünün oluşturulmasında yaygın olarak kullanılmış olup, aşağıdaki listede sadece onlar belirtilmiştir.

- 1) Cyril Aydon (2006), Charles Darwin, Çev. Ali Rıza Akkoyunlu. Doğan Kitapçılık AŞ. İstanbul.
- 2) Adrian Desmond ve James Moore (1994), Darwin, W.W. Norton and Company, Inc. New York, London.
- 3) Janet Browne (1996), Charles Darwin: voyaging, Princeton University Press. Princeton, New Jersey.
- 4) Richard Milner (1999), Charles Darwin: Bir Doğabilimcinin Evrimi, Çev. Ayşen Tekşen Kapkın, Evrim Yayınevi ve Bilgisayar San. Tic. Ltd. Şti. İstanbul.

"Gözlemlediğim her şeyi anlamak, yani tüm olayları aynı genel kuralların altında toplamak için çok güçlü bir istek duydum".

'Akıllı Tasarım'ın evrimi ve Darwin Devrimi

Bilime karşı savaşan "akıllı tasarım" da evrim geçiriyor, Evrim Kuramı da... İlerleme, evrim, vb. kavramların nicel ölçütlerini veremezsek bunlar soyut felsefi kavramlar olarak kalır. Evrenin evrimini, insanı da kapsayacak biçimde, en geniş anlamda tanımlamamız gerekirse üç alandan söz etmeliyiz: Evrim, 1) "ussal olarak", kişinin tasarım gibi dinsel öğretilerin ve metafiziğin dumura uğraticı etkilerinden olan uzaklığıyla; 2) özdeksel olarak artan erke (enerji) akısıyla ve 3) toplumsal olarak, varolanı değiştirme savaşımına etkin ve örgütlü katılımıyla ölçülür.

Prof. Dr. Rennan Pekünlü

Ege Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü

Tasarım", "akıllı tasarım", "yaratılış bilimi" adı altında evrim kuramına, bilimsel yaklaşımlara karşı yürütülen savaşım da evrim geçiriyor. Bu yazıda, günümüzde Amerika'da canlandırılmaya çalışılan bu gerici akımın tarihçesine değineceğiz. Düşünce yeni değil, o da evrim geçiriyor!

Lamarck ve Erasmus Darwin

Lamarck, kazanılmış özelliklerin (acquired characteristics) kalıtsal olduğuna ilişkin bir görüş geliştirdi: "Yeryüzü, coğrafi ve iklim bölgeleri değiştikçe bitki ve hayvanlar üzerine yeni baskılar uygulanmaktadır. Uzun erimde yaşam değişime uğrar. Bu değişim ve dönüşümler, canlıya yeni koşullara uymada yardıma hazır olan organların çabalarının ürünleridir. Zaman geçtikçe birbiriyle ırksal ilişki içinde bulunan türler birbirinden giderek ırksar ve kazanılmış olan özellikler kalıtım yoluyla yeni nesillere geçer. Fizyolojik gereksinimler yeni organların oluşumunu veya eskilerin değişimini dayatır. Diğer yandan organların kullanılmaması onların yitirilme-

sine neden olur".

Lamarck, geç 18. yüzyıl deistlerindendi. Ona göre evrim, yaratılışın mükemmelleştirilmesi amacıyla yerine getiren bir süreçti. Eski dönemin baskın öğretisi olan Varlıklar Zinciri'ni "yürüten merdivene" dönüştürdü: Basit yaşam biçimleri sürekli ve kendiliğinden yaşama yükseliyor, kendi iç yetkinleşme dürtüsüyle giderek karmaşık yapılar kazanıyor ve böylece üst basamaklara doğru çıkıyordu.

Tanrının tasarımı savı, entellektüellerin ussal yeteneklerini bir mengene gibi kavramaya devam ediyordu. Aslında hem Lamarck hem de dede Darwin, Varlıklar Zinciri adlı ilahi ve sabit planı değiştirme yönünde sav geliştireyorlardı. Varlıklar Zinciri adlı evrensel hiyerarşiyi, özgür istençler topluluğuna, bir tür açık yarışma toplumuna dönüştürme çabasındaydılar. Bu hedefe bilinçli olarak yaklaşmak istediklerini söylemek çok zor. Ancak ilginçtir ki, düşünceleri ve uygulamaları, özellikle devrimci Fransız toplumunda, özgür istenç ve özgür yarışma haklarının kazanılması yolunda verilen

Darwin'in büyükbabası Dr. Erasmus Darwin.

savaşının yansımalarıydı.

İngiltere'nin Fransız devrimine olan tepkisi, Erasmus Darwin'in düşüncelerinin yaygınlaşmasını engelledi; kökten-dinciliği canlandırdı, Lamarck'ın ateist olarak "damgalanmasına" neden oldu. Düşünce tarihinde birçok kez olduğu gibi, bir düşünce toplumsal olayların bir kez daha kurbanı oluyor ve düşüncenin canlanması da er-teleniyordu.

Jean Baptiste Lamarck (1744-1829).

Doğal teologlar

Nuh'un gemisini "bilinen" hayvanlarla doldurmuş, insana ilişkin öyküyü *İncil*'den almış olan ortaçağın her yönüyle kaskatı toplumu, bir süre sonra hiç beklenmedik sorulara teolojik açıdan yanıt vermek zorunda kaldı! 1635 yılında basılmış olan *Religio Medici* adlı kitabında Sir Thomas Brown "Algıladığımız zaman, insanlıktan yalnızca beş gün daha yaşlı olduğundan bizimle aynı horoskoba sahiptir" diyor! Brown, yeryüzünde yaşanan zamanı, kilisenin sahneye koyduğu ve tinsel iletiler vermeye çalışan tek perdelik kısa bir oyunun süresi olarak sunuyor. Horoskobumuzda çürüme, bozulma ve felaket bir son -"mahşer"- çıktı!

Yer'in İsa'nın doğumundan 4004 yıl önce oluştuğunu savunan Ar-magh Başpiskopos'u James Ussher, "Tinsel iletilerin verildiği oyunun perdesinin İsa'dan 4004 yıl sonra ineceğini duyuruyordu.

Avrupalı denizasırlı gezginler Avrupa Kıtası'na, Nuh'un gemisinde bulunmayan hayvanlarla ve de *İncil*'de sözü edilen "at"ın Amerika Kıtası'nda bulunmadığı bilgisıyla döndüğünde, Sir Thomas Brown, "Nasıl olur? Tüm canlılar dünyaya Ararat Dağı'na oturan Nuh'un gemisinden inerek yayıldılar mı? *İncil*'de sözü edilmeyen bu hayvanlar nereden çıktı?" diyerek şoka giriyor!

Thomas Brown'ın iki kitaptan söz ettiğine tanık oluyoruz: "Tanrının

yazdığı kitaptan başka bir de evrensel ve herkesin gözü önüne serilmiş olan bir kitap var. Tanrıyı birinci

kitapta bulamayan ikinci kitaptaki bulur. Her şey yapay, doğa Tanrının sanatıdır".

Bu görüşüyle **tasarım savını** geliştiriyor ve dinsel inançlarıyla doğa bilimlerinin bul-

gularının uyuştuğunu görmek isteyenlerin (doğal teologlar) ça-

bası *Bridgewater Treatises* ile doruk

noktasına çıkıyor.

Tasarım savı,

böylesine çok çeşitli organizmanın

çevresine uyum sağlayarak bir arada bulunmaları, Tanrının "dünyevi" sorunlara dolaysız olarak karıştığının bir kanıtı olarak sunuluyor. Bu görüş, John Ray ve William Derham'dan William Paley'e dek uzanan zaman diliminde doğal teologlar tarafından sürekli desteklendi, günümüzde de destekleniyor.

Tasarım görüşünün en ilkel biçimi son derece safçaydı. Bu görüş, bitki ve hayvanların çok dikkatli gözlemlenmelerine neden oldu. Özellikle mikroskop Tanrının yaptığı işlere karşı büyük hayretlerin uyanmasına neden oldu ve "rahman ve rahim"e olan inancı artırdı.

Bu yaygın inanç, William Paley'nin *Natural Theology* adlı kitabında şöyle dile getirildi: "Güvencede olmadığımız söylenemez. Doğanın neresine bakarsanız bakınız, oraya ilgi ve iyiliğin yöneltildiğini göreceksiniz. Tanrı sanki bitecek başka bir işi yokmuş gibi, böceklerin kanatlarını gövdelerine bağlayan organdan, antenlerinin eklemlerine dek her şeyi **tasarlamış** ve tamamlamış. **Tasarlarken** ne dikkatini azaltmış ne de çeşitli organizmaları unutmuş. Bu nedenle unutulduğumuz, dikkate alınmadığımız veya aşağılandığımız duygusuna kapılmamalıyız".

1830'lu yıllarda yazılan *Natural Theology*'nin esas görevi Hristiyan inancının sarsılmasını engellemek

ve fakirlik sınırında yaşayanları da rahatlatmaktı. Tanrının, canlı dünyanın en küçük organizmasına dek her şeyi denetlediğine ilişkin genel bir kanı yayıldı. Önceki yüzyıllarda kilise, teoloji dizgesini, *İncil*'deki "ilhamla gelen kelimelere" göre kurmuştu. Ancak 17. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere bilimin ettiği insanlar doğayı daha yoğun bir biçimde incelemeye başladılar. Tanrının yarattığına inandıkları doğanın dikkatli bir biçimde incelenmesiyle, daha derin dinsel görüşler kazanılacağı inancı yayıldı. Böylece doğal teoloji gelişti. Teleskop ve mikroskop insanın anlama ve inceleme gücünü geliştirdi. Mikroskopla incelenen en küçük organizmalar, bakteriler, mantarlar, protozoalar, spermiler; diğer yandan uçsuz bucaksız evrenin insan gözüyle algılanamayan köşeleri ve gizleri, insanların nefesini keserken, gözlem ve deney altına alınan "mikro" ve "makro" evren **Tanrının tasarımı**nın en büyük kanıtı olarak yorumlandı. Kısa sürede doğada **tasarım** arama çabaları çılgınlık düzeyine çıktı ve çevredeki her şeyin insana hizmet vermesi için yaratıldığı izlenimi yaygınlaştırıldı!

Bronto-teoloji, insecto-teoloji, astro-teoloji, phyto-teoloji, ichthyo-teoloji, physico-teoloji araştırma dalları geliştirildi. Böceklerden yıldızlara her şey hem simgesel hem de gerçel

Natural Theology adlı kitabın yazarı William Paley.

anlamda büyük bir merakla incelendi. İnsan, evrenin özeğine yerleştirildi. Her şey onun yararına yaratılmıştı: Doğa onun zevk alması için tasarlanmış, hayvanlar ona daha iyi hizmet etmek için dört ayak üzerinde yaratılmıştı (*Anthropocentrism*).

Bu son derece bencil bakış açısı ünlü *Bridgewater Treatises* adlı bir dizi kitapla doruk noktasına ulaştı. Bridgewater'ın sekizinci kontu Francis Henry Egerton, 1829 yılında, ölmeden önce, "Tanrının gücü, iyiliği ve varlığının kanıtlanması yolunda yapılacak olan çalışmalara ve-rilmek üzere" 8 bin pound miras bıraktı. 1833-1836 yılları arasında bu amaçla yazılmış 8 kitap basıldı. Bu çabaya dönemin tanınmış isimlerinden Chalmers, Buckland, Whewell, Kirby ve diğerleri katıldı. Tüm bu yazarlar, kendilerinden öncekiler gibi, yaşadığımız dünyadaki **tasarımın** kanıtının, zeki bir yaratıcının varlığına işaret ettiğini savundular. **Tasarımdan** yola çıkarak sav geliştirme, teolojinin geleneği oldu. Tanrının varlığı, insanın evrendeki konumu ve *İncil*'de işaret edilen "gerçekler" dikkate alınarak, yaşadığımız doğanın incelenmesi sonucunda "kanıtlanmalıydı".

Evrim sürecinde gerçekleşen değişiklikler henüz algılanamamış olduğundan ve her bir bitki ve hayvan özel bir yaradılış ürünü olarak gö-

rüldüğünden, doğal teolojiye, "Tanrının bu organizmaları yaratırken son amacı neydi?" sorusunu yanıtlama görevi yüklendi. Teologlar, "İ-yilikler ve merhametlerle dolu Tanrının kullarını parazitlerle, sıkıntı verici yaratıklarla niçin rahatsız ettiği" gibisinden sıkıntı verici soruları yanıtlamak zorunda kaldılar. Buna ek olarak, **tasarım savının** durağanlığı, yani zamanla değişmez oluşu, dumura uğramış organların varlığını doyurucu bir biçimde açıklayamadı.

Charles Darwin **"tasarım dünyası"nı yıkıyor**

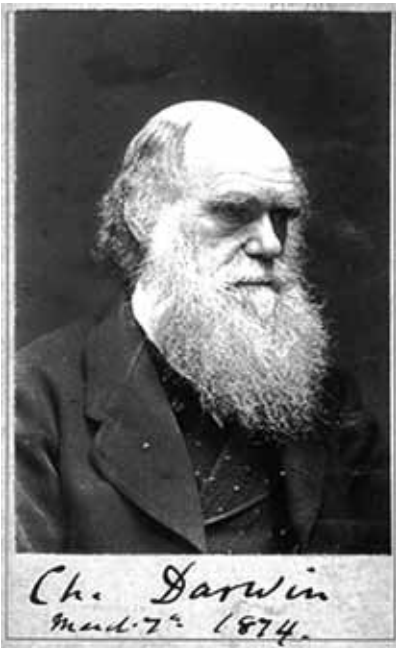
Darwin **tasarım hipotezini** aldı ve onu tamamen farklı bir amaçla uygun olarak kullandı. Darwin, Paley'nin *Natural Theology* adlı kitabının aç bir kurduydum. Paley'nin büyük bir dikkatle topladığı "**tasarım kanıtları**"nı Darwin'in evrimci hipotez yararına nasıl değiştirdiği, *Türlerin Kökeni*'nin oluşumu dikkatli bir biçimde izlendiğinde görülüyor. Darwin bir yaratıcının, tüm "şeylerin" ilahi yaratıcısının varlığına inanıyordu. Ancak, gezegenimizdeki yaşamın ortaya çıkışından, çok çeşitliliğe geçişinin ikincil yasalarla gerçekleştiğini savundu. Bu yasaları, o dönemde saygınlıkları doruk noktasında olan gökbilimcilerin, Galileo, Kepler, Newton yasaları denli sağlam ve güvenilir görüyordu. Darwin'e göre Tanrı her bir yaratığın ortaya çıkışıyla tek tek ilgilenmiyordu. Bu türler, protoplazma denen o karmaşık kimyasal bileşimlerin içinde gömülü olan doğal kuvvetlerin ve protoplazmanın çevre etkilerine olan tepkilerinin becerisiyle ortaya çıkıyordu. "Sayısız yaradılış eylemine inanmıyorum" diyor Lyell'a yazdığı mektupta; devamla, "Bugüne dek, türlerin oluşumunun ikincil yasalardan bağımsız olduğu görüşü hakimdi. Aslında bilimin bu dalı, gelişmelerinin teolojik aşamasında bulunan insanların etkisinde" diyor. "Doğal seçim ilkesiyle en karmaşık yapılara ulaşılabilirdiği düşüncesi bana hiç ters gelmiyor ve deneyimim, böylesi adım adım ilerlemenin

olmadığı bir yapının bulunmasının zorluğuna işaret ediyor".

Darwin'in bu saptamaları, Sir Charles Lyell'in yerbilimde "katastrofistlere" karşı başarıyla uyguladığı **süreklilik ilkesinin** canlılar dünyasına uygulandığını gösterir. Önce gökbilimde ortaya çıkan doğal yasanın kararlılığı düşüncesi yavaş yavaş dalga ve rüzgârların kıtaları oluşturduğu düşüncesine taşındı. Sonunda erozyonun, okyanus yataklarındaki tedirginliklerin, uzun çevrimlerdeki becerilerine benzetilerek, yaşamın da bir bölgeden bir bölgeye, denizlerden karalara geçtiği gerçeği sisler ardından görülmeye başlandı. Bu belli belirsiz fantom, insanın tepesinde de dolanıyordu. Her şey değişirken insan değişimden bağımsız olamazdı. Eğer balıkların kuyruk ve yüzgeçleri, kuşların kanatları ve toynaklar omurgalıların geçmişinde bir yerde aynı noktaya gidiyorsa, insan ve maymunun eli de aynı şekilde gözlenebilirdi.

Bir düşler dünyası, insanın yüreğini asırlardır ferahlatan bir düşler dünyası ortadan kalkmak üzereydi. Bu dünya **tasarım dünyasıydı!** William Graham, *The Creed of Science* (1881) adlı kitabında şunları yazıyordu: "Öyle görünüyor ki, Darwin en sonunda doğal teolojinin bu son ve fethedilemez kalesinin aşırı uç materyalistlerce düşürülmesine yardım etti". 1873 yılında Columbia Üniversitesi Rektörü Barnard, "Eğer organik evrim doğruysa Tanrının varlığı imkânsız oluyor. Eğer bu son bilimsel bulgular insanın tarih sahnesinde gelip geçici olduğuna işaret edecekse ben daha fazla bilim istemiyorum. Tıpkı atalarımız gibi ben de cahil kalmak istiyorum" diyor. İzleyen yıllarda buna benzer entelektüel umarsızlık çılgınlıkları hem Amerika hem de Avrupa'dan yükseldi.

İnsan önce gece gökyüzünü uzun süre izledi; bu gözlem sonucunda zamanın sonsuzluğunu ve uzayın sınırsızlığını gördü. Üzerinde yaşadığı gezegen birdenbire cüceleşiverdi. Şimdiyse, atalarının ağaçta yaşayan primatlardan olduğunu, uzun sü-

ren Tertiar Çağ içinde ağaçtan yere indiğini ve yaşam savaşında neslini sürdürebilmek için taşları yonttuğunu öğrendi. İnsanın tüm başarıları bir anda unutuldu; incinen egolar depremlerle sarsılıyordu. *Bridgewater Treatises* felsefesi darmadağın olmuştu. Gazeteler, *Türlerin Kökeni*'ne lanet okuyan yazılarla dolup taşıyordu. Ancak iş isten geçmişti! Evrim hipotezini destekleyen kanıtlar sıradaglar gibi dizilmişti ve sıradagların fethedilemez gücü günden güne artıyordu.

Darwin felsefi açıdan birçok başarı elde etti. Evrim sürecinin değişik yanlarına getirdiği yorumların doğruluğu zamanla görüldü, daha da görülecek. Kendisi bu bağlamda, "Ben, benden sonrakilerin otobana çevireceği bir patika açtım" diyerek düşünce dünyasındaki evrimci gelişmeyi de çarpıcı bir biçimde vurguladı. Bu görüş *Progressionists* akımının insan-özekli romantik evrimci modelini yıktı. Darwin'in felsefesi insanı diğer yaratıklarla birlikte, ikincil kuvvetlerin etkisi altında evrim geçiren sıradan bir yaratığa indirdi. Onu mitolojik ve doğaüstü tuzaklardan kurtardı. Bacon, Ray, White gibi *Parson Naturalist* akımının tüm geleneğini yok etti. William Paley'nin "saat" (evren) ve "saatçi" (Tanrı) modeli yerini mekanik nedenlere bıraktı.

Evrimin "yara izlerini" taşıyoruz

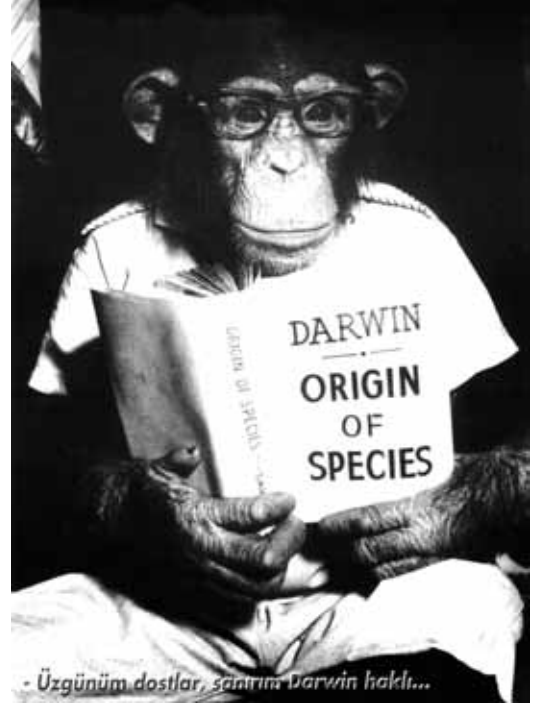
19. yüzyılın entelektüel havasındaki en önemli değişiklik, türlerin çevrelerine uyumlarının gözlenip anlaşılması konusunda yaşandı. İnsanlık, Darwin'le birlikte değişik bir dünya gözlemeye başladı. Aslında Darwin bu düşüncesini daha 1842 yılında yazdığı ilk *Essay*'de geliştirmişti. Kendisinden önce Lamarck'ın yaptığı gibi dumura uğramış organlarla ilgileniyordu. Geçmişin yansıması olan bu organlar karşımıza, ortadan kalkmış ancak izi duran organ fosilleri, gövdeye kaynaklanmışcasına yapılmış kanat "bozuntuları", acı çektiirmekten başka bir

işe yaramayan 20 yaş dişleri biçiminde çıkıyordu. Canlı organizmada saklı, bir işe yaramayan organlar kümesi, tıpkı yüzyıllık çatıdaki atık eşyalar gibiydi. Bunun üzerine Darwin, "Bu duruma şaşmamak elde değil! Kanat uçmak için, diş ısırp çiğnemek içindir; bundan daha açık bir şey olabilir mi? Ancak bu organların normal kullanımlarının gerçekleşmediği durumları gözlüyoruz" diye yazıyor.

Bu duruma en usa yakın açıklama, tüm canlı türlerinin evrim geçirdiği gerçeğidir. Sonsuz zaman içinde türler bir çevreden bir başka çevreye kayarken biçimlerini ve özelliklerini de değiştiriyorlar. Ancak, geçişlere ilişkin izler günümüze de sarkıyor; atalarımızdan kalan "antikalara", "eski eşyaları" saklayan "çatı katlarına" atıyoruz. Kısacası, yaşadığımız dünya yara ve berelerle dolu, kusurlu bir dünya; asla tamamen ayarlanamamış bir dünya, çünkü durağan değil, devingen! Oyun sürüyor, Sir Arthur Keith'in betimlemesiyle evrimin "yara izlerini" taşıyoruz. Sırtımız ağrıyor, vücudumuzda artık kullanmadığımız kaslar var; hiç de işlevsel olmayan kılırlara sahibiz. Tüm bunlar başka bir dünyadan haber veriyor; başka bir oyunun oynandığı ve geçmişte kalan bir dünya. Gerçekten de değişimlere uğrayarak bugünlere geldik.

Darwin, "saat" ve "saatçi"yi yok etti

Eğer *Türlerin Kökeni*'ne veya bu kitap çevresinde gelişen tartışmalara bakacak olursak, Darwin'in, *tasarım savını* tasarım cephesinden yıkmadığını görüyoruz. O yalnızca "saat" ve "saatçi"yi yok etti! Darwin'in yakın çevresinde bulunan ve Tanrı tanırılığa (*theism*) en yakın olan Asa Gray, 1863 yılında Candolle'e yazdığı bir mektupta şunları söylü-

yor: "Darwin'in *tasarım* düşüncesi ni yadsıdığımı biliyorum; ancak kuramını geliştirirken sürekli *tasarıma* ilişkin kanıtları sunuyor". Aslında Darwin'in yalnızca belli türden bir *tasarımı* yok ettiğini en erken duyumsayanlardan biri Asa Gray idi. Yıkılan "son tasarım"dı. Özel yaratılış *tasarımı* bir bitki veya hayvanın tüm zamanlarda geçerli olan belli bir amaç için yaratılış demekti. Buna diğer bir deyişle "son tasarım" denir. Bu tür *tasarım* erken dönem doğal teologların savunduğu *tasarımdı*. Bunların sonuncusu Paley ve *Bridgewater Treatises* oldu. "Son" sözcüğü teologların sırtına müthiş bir yük bindiriyordu.

Tasarım fanatikleri "saatçi"nin amacını betimlemeye çalıştılar ancak bu çabaları sonunda "saatçi"nin herhangi bir son amacının olmadığını gördüler! Dahası, sözünü ettikleri "saat", kendi iç yapısının yeniden örgütlenmesiyle "saat" olmaktan çıkıp, kendi kendini yönlendiren bir pusulaya dönüşmüştü! Benzetme son derece açık! Evrimciler doğanın "kendi kendini oluşturan şeyler yaptığını" görmüştü. Ve böylece uzman bir "saatçi zanaatkâra" gerek kalmamıştı! Heyecan o denli yüksekti ki sorulması gereken soru ancak çok sonraları soru-

labildi: “Doğa niçin ‘şeyler’e kendi kendilerini oluşturma izni veriyor?” Bu soru kuşkusuz bilimin yanıtlamayacağı ancak felsefesini yapabileceği bir sorudur. Bilim son hücreye dek inip organizmayı tanıyabilir; belki bir gün canlı organizmanın en temel yapı taşlarını da oluşturabilir. Ancak, son “niçin?” sorusuna yanıt zaten aramıyor. Newton, çekim yasasıyla bir kütenin bir başka kütleyle “niçin” çektiğini değil, “nasıl” çektiğini betimledi.

Darwin ve Cuvier birleşebilseydi...

Darwin saflık derecesinde basit olan **tasarım** savına öldürücü bir darbe indirdi. Ancak, Thomas Huxley’in de ayırdına vardığı gibi, yaşamda, insanın anladığı anlamda bir son olmasa da hâlâ belli bir yöne doğru gidişten söz etmek olasıdır. Darwin sonrası yıllarda organizmik bir felsefenin gelişimine yardımcı olabilecek “ince” bir teleoloji geliştirilebilirdi. Canlı organizmanın işlevsel bir bütün olduğuna ilişkin Cuvier görüşü Darwin’in görüşünden çok daha iyiydi. İşlevsel bir organizmanın kararlılığı Cuvier’i derinden etkilemişti. Darwin ise değişimler kuramıyla ilgilendi. Bu değişikliğe neden olan süreçlerin peşine düştüğünden or-

Georges Cuvier (1769-1832). Darwin çevreye uyum ve değişikliklerle ilgilenirken Cuvier sınıf ve phyla’ların kararlılıklarıyla ilgileniyordu. Eğer bu iki ayrı yetenek bir tek bedende buluşmuş olsaydı, sonraki yıllarda yaşanan kafa karışıklığı yaşanmayabilirdi.

ganizmanın iç örgütlenme yeteneğini göz ardı etti. Bu konular gündeme geldiğinde, “gizemli korelasyonlar yasası” veya “karmaşık yasalar” gibi sözcük ve kavramlarla geçiştirdi. Bunun için Darwin’i suçlayamayız. Bugün bile bırakın bir organizmanın içinde süregelen sayısız etkinlikleri denetleyen “şey”in neliğinin anlaşılmasını, bir hücrenin bileşen parçalarının bile nasıl bir araya gelip kendi içinde etkinlik başlattığını henüz bilemiyoruz.

Türlerin Kökeni’nin yayımlanmasından sonra dikkatler organizmanın dış çevreyle olan savaşımına yöneldi. Canlı organizmanın en gizemli yanları bir kenara bırakıldı. Örneğin, “Organizmanın iç dizgeleri nasıl denetleniyor ve bir düzene konuyor?” sorusu yanıtlanmadı. Darwin çevreye uyum ve değişikliklerle ilgilenirken Cuvier sınıf ve phyla’ların kararlılıklarıyla ilgileniyordu. Her ikisi de derin görüşe sahip doğa bilimcisiydi. Eğer bu iki ayrı yetenek bir tek bedende buluşmuş olsaydı, daha sonraki yıllarda yaşanan kafa karışıklığı yaşanmayabilirdi. İnsan ömrü sınırlı; güçlü bir us kendi ilgi alanını izlerken izleyicilerini uzun yıllar başka yönlerde kaydırabiliyor. Lamarck’ı dikkate almayan Cuvier, Cuvier’nin organizmik yanını dikkate almayan Darwin de başka yollar da birazcık yitip gittiler.

Darwin ve “şans” kavramı

Peki, **tasarım** değilse ne? Doğal seçim! Darwin **doğal seçim** benzetmesinde (metaforunda) birbirinden bağımsız en az üç kavramı bir araya topluyordu: 1) türlerin birbirine bağımlılığı; 2) şans ve 3) rekabet.

Şans kavramından Darwin’in ne anladığına geçmeden önce, “Doğal seçim diyorsunuz da, seçen kim?” sorusunu Darwin’in nasıl yanıtladığını hemen belirtelim: “İnsandan sonsuz kez daha zeki ancak her şeyi bilen yaratıcı değil!” (Infinitely more sagacious than man but not omniscient Creator). “Şans” sözcüğü Darwin’in kullandığı sözcükler içinde en çok kafa karıştıran sözcük

olmuştur. “Şans” kavramıyla ilgili basılı görüşleri iki zıt uçta incelenebilir. Bir yanda, “şansı herhangi bir şeyin nedeni olarak görmenin doğru olmayacağını, böylesi bir dilin, olayın nedenine ilişkin bilgi sahibi olmadığımız anlamına geleceğine” değiniyor. Diğer yandan, bazı olayların “raslantısal” (accidental) olduğuna ilişkin açık ve uzunca pasajları vardır (Variation II, s.431). Raslantısal olaylar iki veya daha fazla nedensellik zincirinin kazayla kesişmesidir. Bu iki kullanımdan birincisi, basılı eserlerinde daha çok kullanılmıştır. Ancak “şans” kavramı erken notlarında ve el yazmalarında daha sıkça kullanılmıştır. Daha sonra bu “şans” kavramının bırakılışının nedeni bilinmiyor! Kavram, Darwin kuramında en başından beri önemli bir yer tutmuştur.

Bu nedenle Darwin’in “şans” sözcüğü konusundaki kararsızlığını dikkatle incelemeliyiz. “Şans” sözcüğünün belirsizliği kuşkusuz olayın “nedeni”nin belirsizliğiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Darwin her bir organik değişimin (modification) kendine özgü, tam ve yeterli bir nedeninin olacağı, birbirine benzer 100 farklı ortamda 100 kez gerçekleştiğinde 100 kez birbirine denk sonuçlar vereceği konusunda direktmiştir.

Darwin’in “şans”, “zorunluluk” ve “tasarım”a ilişkin görüşlerini basılı eserlerinde bulabiliriz. *The Variation of Animals and Plants under Domestication* adlı çalışmasının sonundaki betimlemeden (allegory) anlayabiliriz. Bu betimlemede, bir heyelanın dibinde bulunabilecek değişik şekil ve boyutlardaki taşlarla bir bina yapmaya çalışan yapıcı kulanılıyor. Binanın yükselmesi evrimci diziyle karşılaştırılmıştır. Her ikisi de (değişik boyut ve şekildeki taşlar ve organik değişiklikler) nedensellik bağlamında belirlenmiş ve nedensellikte açıklanabilen olaylar dizisidir. Ancak, heyelanın dibindeki kayaların parçalanma nedenleri veya yasaların dizelgesini yaptığımızda hem bir dizi yasanın hem de mimar tasarımının varlığını işaret edebile-

cek bir tek kuramsal çerçeve yoktur. Darwin bir yanda organik değişikliklerin nedenleri, diğer yanda da üretken bir neslin ortaya çıkma şansını belirleyen seçici kuvvetleri benzer biçimde birbirinden ayırdı.

Bu betimleme (allegory), doğada gerçek anlamdaki şans olaylarının ne her şeyi kucaklayan Laplace'cı belirlenebilirlikle (determinism) ne de her şeyi kucaklayan ilahi tasarımla açıklanabileceği iletisini veriyordu.

Evrin hipotezinin utkusu, istatistiksel olasılığı devasa boyutlarda düşük ancak varlığı tartışılmaz olan uyumu (adaptation) doğaüstü veya bilinemez veya gizemli güçlere başvurmaksızın açıklamasında yatar. Dirimbilimciler uyumun varlığının tartışmasız oluşunu veya "tartışmasız uyum"u, şans eseri oluşamayacak denli karmaşık (complex) uyum olarak tanımlarlar. Bu durumda, bir kuram, herhangi bir olguyu açıklar-

ken nasıl olur da "kör" fiziksel kuvvetlere başvurulabilir? Darwin'in yanıtı son derece yalın: **birlikte uyum sağlamış olan** (coadapted) parçaların bir araya gelişi ansızın olmuştur. Bu parçalar küçük aşamalarla bir araya gelmiştir. Bu aşamalar gerçekten de çok küçük olmalıdır. Eğer böyle düşünmezsek, başa döner ve "karmaşıklık devasa boyutlarda olan yapının şans eseri oluşma olasılığı devasa boyutlarda düşüktür" biçimindeki yanlış saptamaya takılır kalırız.

Richard Dawkins "Universal Darwinism" adlı makalesinde şunları yazıyor:

"Bir organ olarak göz'ü düşünelim. Göz'de çok sayıda (bu sayıya N diyelim), bağımsız olarak **birlikte uyum sağlamış** parçalar vardır. Bu N sayıdaki parçalardan herhangi birisinin varlığa yükselmesiyle ilgili a priori olasılık (*) imkânsız düzeyinde

olmasa da çok düşük bir olasılıktır. Bu olasılığı, deniz kıyısındaki kristal bir çakıl taşının zamanla mercek biçimine cilalanması olasılığına benzetebiliriz. Herhangi bir parçanın uyumu "kör" fiziksel kuvvetlerle gerçekleşmiş olabilir. Eğer birlikte uyum sağlamış olan N parçadan her biri kendi küçük katkısını sunarsa, N parçadan oluşan bu organ uzun bir zaman aralığında ortaya çıkabilir. Bu duruma en iyi örnek, yaradılışçıların tapınağının şeref madalya sahibi olan gözdür. Gözün bir parçası gözün yokluğundan daha iyidir: Örneğin, merceği veya gözbebeği (pupil) olmayan bir göz, üzerine gölgesi düşmüş olan düşmanını hâlâ algılayabilir.

"Uyum sağlayan karmaşık yapıya Darwin'in getirdiği açıklama, ansızın, rastlantısal, çok boyutlu şans yerine, aşama aşama, şans niteliğini yitirmiş şans biçimindedir. Uyum süreci-

ne şans kesinlikle bulaşılıyor. Ancak, şans büyük adımlar biçiminde paketleyip sunan kuram, şans küçük aşamalar biçiminde daha geniş bir zaman aralığına yayan kuramdan daha inanılmaz bir kuramdır. Bu durum bizi evrensel dirimbilimin genel ilkesine götürür. Evrenin her neresinde olursa olsun, uyum gösteren karmaşık yapılar büyük ve ansızın gerçekleşen değişimlerden değil, bir dizi küçük değişimlerden oluşmaktadır."

Evrinin ölçütü

İlerleme, evrim, vb. kavramların nicel ölçütlerini veremezsek bu kavramlar soyut felsefi kavramlar olarak kalır. Oysa ki bilimin amaçlarından birisi geliştirdiği kavramları somuta indirgemektir. Bilgi, teknoloji aracılığıyla somuta indirgenir ve insanlığın hizmetine sunulur.

Evrenin evrimini, insanı da kapsayacak biçimde, en geniş anlamda tanımlamamız gerekirse üç alandan söz etmeliyiz: Evrim, 1) "ussal olarak", kişinin tasarım gibi dinsel öğretilerin ve metafiziğin dumura uğrattığı etkilerinden olan uzaklığıyla; 2) özdeksel olarak artan erke (enerji) akısıyla ve 3) toplumsal olarak, varolanı değiştirme savaşımına etkin ve örgütlü katılımıyla ölçülür.

(*) A priori olasılık, örnek uzayındaki eleman sayısı bilinen olasılık hesaplaması için kullanılır. Örneğin, yazı-tura deneyinde örnek uzaydaki eleman sayısı 2; zar atma deneyinde, 6, vb. a priori olasılık kavramının önemi amino asit kombinasyonlarının oluşma olasılığının oldukça küçük olduğundan yola çıkılarak evrenin bir ilahi güç tarafından "tasarlandığı" savında görülür. Denge durumundan uzak koşullarda, Boltzmann'ın düzen ilkesinin temelinin oluşturduğu değerleri önceden belirlenmiş olasılık kavramı (a priori probability) geçerli değildir. Kararsız dizgenin alabileceği durumlara önceden eşit olasılıklar biçiminde hipotezi kullanarak complexion sayısını hesaplamak "yaradılışçılar"ı saçma sapan savlara götürüyor.

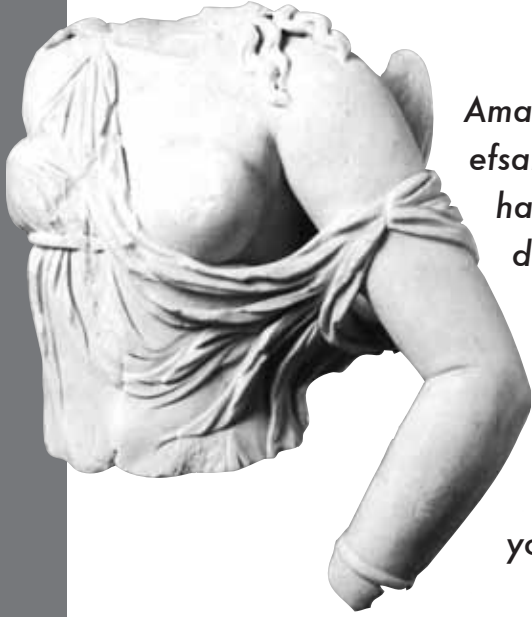
KAYNAKLAR

- 1) Edward Manier, The Young Darwin and His Cultural Circle, D. Reidel Pub. Co., Dordrecht, 1978.
- 2) Loren Eiseley, Darwin's Century, Anchor Books, 1961.
- 3) Richard Dawkins, "Universal Darwinism" in D. S. Bendall (ed.), Evolution from Molecules to Men, CUP, Cambridge, 1985.
- 4) Ilya Prigogine, Isabelle Stengers, Order Out of Chaos, Flamingo, 1984.
- 5) Bertrand Russell, A History of Western Philosophy, Simon & Schuster, NY, 1964.

Evrin hipotezinin utkusu, istatistiksel olasılığı devasa boyutlarda düşük ancak varlığı tartışılmaz olan uyumu (adaptation) doğaüstü veya bilinemez veya gizemli güçlere başvurmaksızın açıklamasında yatar.

Amazonlar: Ne kadar efsane, ne kadar gerçek?

Amazonlar, kendilerinden söz eden tarihsel kaynaklarda, efsaneyle gerçeğin ayırt edilemeyecek denli iç içe geçtiği, haklarında anlatılanlardan, oldukça geniş bir zaman dilimine, özellikle Son Tunç Çağı'na (MÖ 1500-1000) yerleştirilebilen, savaşçı kadınlardan oluşan, barbar bir topluluk. Antik yazarlara ve sanatçılara bolca konu olmaları, Ege mitolojisinde yaygın bir biçimde yer almaları, ama varlıklarına ipucu oluşturabilecek arkeolojik verilerin olmaması, Amazonlar'ın söylence mi, yoksa gerçek mi olduğuna dair tartışmaları alevlendiriyor.

Nalân Mahsereci

Amazonlar, kendilerinden söz eden tarihsel kaynaklarda, efsaneyle gerçeğin ayırt edilemeyecek denli iç içe geçtiği, haklarında anlatılanlardan, oldukça geniş bir zaman dilimine, özellikle de Son Tunç Çağı'na (MÖ 1500-1000) yerleştirilebilen, savaşçı kadınlardan oluşan, barbar bir topluluk.

Antik yazarlara ve sanatçılara bolca konu olmaları, Ege mitolojisinde yaygın bir biçimde yer almaları, ama varlıklarına ipucu oluşturabilecek arke-

Herakles bir Amazon kadını Frig başlığından yakalamış, başını gövdesinden ayırmak üzere...

olojik verilerin olmaması, Amazonlar'ın söylence mi gerçek mi olduğuna dair tartışmaları alevlendiriyor. Bu efsanevi kadın topluluğuyla ilgili bir dosya hazırlığına girerirken yapmak istediğimiz, Amazonlar'la ilgili bilgileri derli toplu bir bütün olarak sunmak, ama bunun yanında efsane mi gerçek mi olduklarına ve kökenlerine dair tezleri de aktarmak ve varsa, yeni bulguları ortaya koymaktır.

Amazonlar'a ilişkin, kimi çelişkili parçalardan oluşan bilgiler bütünü, Bodrumlu Herodotos (MÖ 484-420), Clidemus (MÖ 4. yüzyıl), Sicilyalı Diodoros (MÖ 1. yüzyıl), Plutarkhos (MÖ 46?-120?), coğrafyacı Strabon (MÖ 63?-MS 24), Arrian (MS 2. yüzyıl) gibi Eski Ege tarih yazıcıları; Sokrates (MÖ 469-399) ve Platon (MÖ 428-337) gibi filozoflar ve Homeros (MÖ 7. yüzyıl), Miletli Aretinos (MÖ 750), Aeschylus (MÖ 6. yüzyıl), Euripides (MÖ 484-406), Aristophanes (MÖ 257-180) ve Quintus Smyrnaeus (MS 4. yüzyıl) gibi Eskiçağ edebiyatçıların yazdıklarına dayanıyor. Bu bilgi bütünü, dosyamızda yer alan Prof. Dr. Bilge Umar, Halikarnas Balıkcısı ve Ömer Tuncer'in değerli makalelerinde bulacaksınız. Bu yazıda, dosyamızın diğer yazarlarının kendi makalelerinde de kimilerini ele aldığı ve tartıştığı Amazonlar'ın kökenleri ve tarihsel bir gerçekliklerinin olup olmadığı üzerindeki tezleri bütünlüklü bir biçimde derleyeceğiz. Öncelikle "Amazon" adının nereden geldiği konusundaki tezleri özetleyelim.

Amazon adı nereden geliyor?

Amazon adının nereden geliyor olabileceği soru-

sunu üretilen yanıtlar, kökenlerinin ne olduğu sorusuna verilen yanıtlarla birlikte çeşitleniyor. Bodrumlu tarihçi Herodotos'un yorumu, Amazon sözcüğünün, İskit dilindeki "oirpata" (erkek öldüren) sözcüğünden geldiği (1). Yaygın olan bir başka görüşse, daha iyi okatabilmek için ve savaşırken kendilerine engel olmasın diye memelerinden birini ya da her ikisini birden daha çocukluklarında kestikleri ya da dağladıklarından, "A-mazoi" (memesiz) adını aldıkları. Ama Amazonlar, konu oldukları sayısız Eskiçağ betiminde iki memeli olarak görüldüğünden, bu tezin genel olarak kabul görmediğini belirtelim. Bilge Umar'ın, dergimiz için hazırladığı makalesinde de belirttiği görüşü, Amazon sözcüğünün Samsun'un Luvica'daki adı olan ve Kutsal Ana'nın ülkesi anlamına gelen "Amissawana"dan türemiş olabileceği.

Türkçe'de Amazonlar'ı konu alan sayılı kaynaklardan biri olan Donald J. Sobol'un *Yunan Mitolojisi'nde Amazonlar* kitabında, "Amazon" sözcüğünün kökenine ilişkin çok çeşitli yorumlar yer alıyor (2). Örneğin eğer Amazon miti Hindistan köken-

liyse, "Amazon" sözcüğünün Sanskritçe'deki "uma-soona"dan (Uma ve Bhavani'nin çocukları) türemiş olabileceği. Eğer böyleyse, "umasoonalar", Hint anaerki kavimlerin torunları sayılabilir. Ayrıca "Amazon"

gımız gibi, pekâlâ Kafkas dillerinde, ay anlamına gelen "maza" sözcüğünden de kaynaklanabilir. Bu görüş, Amazonlar'ın Ortadoğu'nun Ay Tanrıçası'ndan izler taşıyan Artemis'e tapmalarıyla da ilişkilendirilebilir. Ya

Bir Attika amforası üzerindeki betimde, aslan postu giymiş Herakles Amazon'la savaşıyor.

sözcüğü, Fenikece'deki "am" (anne), "azon" ya da "adon" (hükümdar) sözcüklerinden de kaynaklanabilir. Grekçe'deki "amazonas" (erkek düşmanı) ya da "azona" (bekâret kemeri) veya Kalmuk dilindeki "Ametzaine" ile (güçlü kadın kahraman) aynı kökten geliyor olabilir (2). Halikarnas Balıkcısı'nın yazısında okuyaca-

da George Thompson'a göre, Ephesoslu kadınlar, kendi cinslerinin doğal işlerini bir yana bırakarak savaş ve tarımla uğraşmaya başladıkları; bellerinde kuşaklarıyla "zonai", ekin biçtikleri "amao" için, Amazonlar adını almışlardır (3).

"Amazon" sözcüğüyle ilişkilendirilebilecek farklı dillerdeki bu çok sayıda sözcüğün ardı ardına sayılıp dökülmesi, içlerinden bir olasılığı güçlendirmiyor belki ama, en azından şunu düşündürüyor: Kafkaslar, Ortadoğu, Asya, Anadolu ve Ege coğrafyalarında kadın ve belki Anatanrıça inancı bağlamı sözcüklerin ses ve içerik benzerliğinin, ciddi kültürel etkileşimlere de işaret ediyor olabileceği...

Amazonlar, uygarları tehdit eden barbarları mı simgeliyor?

Amazon söylencelerinin kaynaklarına ilişkin ortaya atılan tezler, asıl olarak birbiriyle ilintili. Tezlerin bir kısmı, Amazonlar'ın Egeliler'in mücadele ettiği halklar (ve erkeklerin yanında savaşan kadın savaşçılar) olduğu fikrine yaslanırken; diğer kısmı da bunu bütünüyle dışarıda bırakmadan, efsanenin, Anatanrıça inancı ve tapımında görevli

Güney Ural steplerinde silahlı kadın mezarları

1990'dan beri Amerikalı ve Rus arkeologlarca kazılan, Kazakistan-Rusya sınırında, Güney Ural steplerinde bulunan Pokrovka'daki bazı kadın mezarlarında (kurganlarda) silahlar bulundu. Arkeologlar, Herodotos'un İskitler'le Amazonlar'dan türediklerini söylediği Erken Sauramot kabilelerine ait olduklarını düşündükleri mezarları, MÖ 6.-MS 4. yüzyıl arasına tarihlüyor.

Kurganlardan çıkarılan mezar hediyelerine tespit edilebildiğine göre, kabile erkekleri ağırlıklı olarak savaşçılardı. Hiçbir ölü armağanı olmadan gömülmüş erkekler de vardı. Bulunan çocuk iskeletlerinin bir kısmı, erkeklerle birlikte gömülmüştü, ama kadınlarla beraber gömülmüş çocuk yoktu.

Arkeologlar, Pokrovka kadınlarının, mezar hediyelerine göre üç ayrı statüde olduklarını düşünüyorlar. İlk grubun mezarlarında, altınla kaplanmış bronz küpeler, yarı değerli taşlar ve büyülu camdan göz boncuğunun yanı sıra, dokumacılıkta kullanılan ağırşaklardan bol miktarda bulunmuş. İkinci grubun mezarlarından bol miktarda kült nesnesi çıkmış. Bu grubun, rahibe olduğu düşünülüyor. Ama bir üçüncü grup var ki, arkeologlar, onların mezarlarından hem kült nesneleri, hem at koşumları, hem de ok uçları, küçük hançerler gibi silahlar buldu. Bunlardan genç bir rahibeye ait olduğu düşünülen mezarda, 40'dan fazla bronz ok ucu vardı. Bu rahibe, boynunda bir deri çanta içinde bronz bir amület taşıyordu. Arkeologlara göre, bu yüksek statüyü gösteren bir nesnedir.

(Kaynak: http://www.csen.org/WomenWarriors/Statuses_Women_Warriors.html)

kadınlardan beslenmiş olabileceğini söylüyor.

Amazonlar'ın, Ege mitolojisinin de tuttuğu geniş yer, dikkate değer: Ege mitolojisinin, tehditleri, tehlikeleri (çoğunlukla canavarla imgeleştirilmiş) yok etmekle görevli üç kahramanı, Herakles, Bellerophon ve Theseus vahşiliğin cisimleşmiş hali olan Amazonlar'ı alt etmekle ayrı ayrı görevlendirilmiştir. Bu noktadan çıkan tez, Amazonlar'ın Ege'deki kent yaşamını tehdit eden barbar kavimlerin simgeleştirilmiş hali olabilecekleridir. Sürekliliği ve beklenmedikliğiyle barbar tehdidinin, olağanüstü motiflerle bezenmiş bir simgesi...

Bu tehdidin "kadın" görünümünde olması, Egeliler'in kolonileştirmeye çalıştıkları yeni topraklarda karşılaştıkları ve "Zeus" inancına direnen güçlü bir Anatanrıca inancına işaret ediyor olabilir. Başka bir yaklaşım olarak, bu barbar toplu-

luklarda, erkeklerin yanında savaşan kadın savaşçılar, Amazon söylencelerine kaynaklık etmişlerdir.

Ege mitolojisinin üç kahramanı da Amazonlar'la tek başına baş etmek yerine, yardımcıları kullanır. Belerophon, uçan at Pegasus'a biner. Herakles, Eski Ege sanatının en çok işlediği konulardan olan dokuz işinden birinde, Amazon Kraliçesi Hippolyte'in kemerini alabilmek için hiçbir darbenin işlemediği aslan postuna bürünür. Atina Kralı Theseus ise, Amazonlar'ı alt edebilmek için en insancıl silaha, aşkın yardımına başvurur. Mitolojinin bu noktada anlatmak istediği belki de, barbarların daha üstün olabildikleri "kaba kuvvetle" değil, örgütlü ve "uygarca" becerilerle alt edilebileceğidir.

Bu tezi destekleyebilecek bir veri de, Amazonlar'ın, söylencelerin işaret ettiği tarihsel sırayla yerleşti-

Bir Ortaçağ ressamının Amazonlar imgesi.

rildiği bölgelerin, Ege Uygarlığı'nın yayıldığı coğrafyalarla ilintisidir. Amazonlar önceleri, Libya kıyılarında at koşturur, Akdeniz'de hüküm sürerken, Ege'nin doğu kıyısına, Anadolu'nun batısına gelir ve buralarda Ephesos (Efes), Smyrna (İzmir) gibi kentleri kurarlar. Amazonlar'ın bir sonraki yerleşimleri, Ege Uygarlığı'nın kolonileştirmeye çalıştığı, Anadolu'nun kuzeyi, Karadeniz kıyılarıdır. Daha da sonraki dönemlerde ise, Amazonlar bizzat mücadele ettikleri Yunanlılar'ın gemileriyle Kafkaslar'a taşınır; burada İskitler'le döllenerek, yeni barbar kavimler doğururlar. Bu teze göre, coğrafya ile ilgili bilgiler genişledikçe, Amazonlar barbar kavimlerin yaşadığı varsayılan, bilinen dünyanın sınırlarının ötesine yerleştirilmişlerdir.

Amazonlar Hititler mi?

Amazon efsanelerinin kökenine ilişkin bir diğer tezi, Sayın Bilge Umar'ın yazısında da okuyacaksınız. Bu teze göre, Amazonlar aslında Hititler'i simgelemektedir. Ege Uygarlığı'nın batı yakasında kiler, Anadolu'da karşılaştıkları ve savaştıkları Hitit savaşçıları, kadınlara özgü saydıkları kılsızlıklarından, sakalsızlıklarından ötürü aşağılamış ve hatta kadın sanmış olabilirler. Ya da Hititler'in tarih sahnesinden çekilmelerinden sonra, Anadolu'daki Hitit yerleşmelerinde karşılaştıkları, sakalsız ve etek giymiş savaşçı kabartmalarının kadınlara ait olduğunu düşünerek, savaşçı bir kadın topluluğunun varlığına inanmışlardır.

Samsun-İkiztepe'deki silahlı kadın mezarları

Kimi kaynaklarda, Amazonlar'a dair ipucu oluşturabilecekleri düşünülen, Orta Karadeniz'deki İlk Tunç Çağı (MÖ 3200-MÖ 2100) yerleşmesi İkiztepe'de bulunan silahlı kadın mezarlarına ilişkin Kazı Başkanı Prof. Dr. Önder Bilgi'nin görüşlerini aldık, aktarıyoruz:

Sayın Bilgi, İkiztepe'de bulduğunuz mezarların sayısı nedir?

690 kadar.

Ne kadarı kadınlara ait?

Yüzde 40 kadarı.

Bu kadınlar arasında silahlarla gömülmüş olanlar ne kadar?

Silahla gömü çok az. Kargı ucu, zıpkın ucu ve kesici aletlerle beraber gömülmüşler. Anlaşıyor ki, bunlar toplumda hizmet gören kadınlar. Yerleşme dışında değil de, yerleşme içinde çalışıyorlar. Avcılıkta kullanıyorlar bu aletleri, örneğin balık avcılığında. Öyle anlaşıyor.

Yani kadınların bu kesici, delici aletleri savaşlarda değil, avcılık i-

çin kullandığını düşünüyorsunuz...

Ekonomiye katkı olarak, üretici olarak kullandıklarını düşünüyorum.

Avcı-göçebe topluluklarda kadınlar, savaş durumunda, savaşın bir parçası oluyorlar mı genel olarak?

Zannetmiyorum.

İkiztepe halkı savaşçı bir halk değil mi? Çok sayıda silah çıkardığınızı biliyoruz...

Bu silahları niye ürettiklerini bilemiyoruz. Avlanmak için mi? Ama içlerinde sembolik olarak üretilen silahlar da var. Uçları küt bunların. Silah olarak kullanması mümkün değil, sembol olarak yapmış. Anlamak zor.

İkiztepe'deki silahlı kadın mezarlarının Amazonlar'la ilintili olabileceği biçimindeki yorumları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Olamaz ki, arada 2 bin yıl fark var, nasıl olacak. Hem İkiztepe, kadın toplumu değil ki. Çok karışık. Erkek ağırlığı var.

Ya da Anadolu Anatanrıçasına adanmış Hitit rahibeleri...

Bu tezi de bütünüyle dışarıda bırakmayan, daha kapsamlı bir tezi George Thomson'dan aktaralım: "Bu söylence (Amazonlar), Yunanlılar'daki biçimiyle, Ephesos'da Anadolu Anatanrıçasına adanmış dinerkeci bir Hitit yerleşim merkezinin anaerkil kurumlarının bir simgesi olarak yaratılmıştır. Ve oradan bütün Ege'ye yayılmıştır. Yunanlılar'ın Akdeniz'in dört bir yöresine yayıldıkları bütün bir kolonileştirme dönemi boyunca, her yerde karşılaştıkları anaerkilliği koruyan halkları Yunanlılar kendileri daha yakından tanıdıkça, bu söylence de yayılmasını sürdürmüştür. Ya da, bir başka biçimde söyleyecek olursak, başlangıçta Hattuşaş'daki Savaş Tanrıçası'nın hizmetkârları olarak Amazonlar, genişleyen Yunan çevreninde ortaya çıkan bütün öteki anaerkil figürleri (Lydialı Omphale, Lemnoslu Hypsipyle, Asur Kraliçesi Semiramis, Mısır ve Etyopya'nın kraliçeleri ve ana-kraliçeleri, Massagetlerin kraliçeleri Tomyris ve Arabistan, Libya, İtalya, Galya ve İspanya'daki daha birçok ilkel kabilenin yetenekli, gözüpük kadınları) tek bir söylencesel kavramda birbiri ardı sıra özümlediler" (4).

Thomson gibi, Halikarnas Balıkcısı da, dosyamızın devamında okuyacağınız yazısında, Amazonlar'ın, "Hitit savaşçı kadın papazlar"dan kökenlenmiş olabilecekleri varsayımını güçlü bulduğunu söylüyor. Kürşat Başdemir'in dillendirdiği bir başka tez ise, Amazonlar'ın Ege'de Yunan istilası öncesi anaerkil bir hareketin önderliğini yapan, Hititler'le ilintisiz, başlı başına bir Anadolu kavmi oldukları (5).

Piyasaya düşen Amazon imgesi...

Söylenceleştiklerinden beri Amazonlar, birçok kültürde "vahşi ve güzel savaşçı, yabani bir çekicilikte kadın" biçiminde imgeleşmiş durumda. Bu imge o kadar etkileyici ki, Amazonlar görsel sanatlara ve

yazına binyıllardır konu oluyor. MÖ 700-400 arasında, sadece 300 yılda üretilmiş, bugün dünyanın dört bir yanındaki özel koleksiyonlarda ve müzelerde saklanan, Amazon söylenceleri betimli amfora, çömlek, vazo ve gözyaşı kaplarının sayısı bini aşıyor (6). Üstelik, bu sayının içinde heykeller, kabartmalar vs. yok. Yine düşünün ki bunlar, 2500 yıl sonrasına, yani günümüze ulaşabilmiş olanlar...

Ama Amazon temasının ele alınışının, özellikle günümüzde, Egeli heykeltıraşlar ve vazo süslemecilerinin ya da Ortaçağ ressamaları ile örneğin Shakespeare ve şair Kallimachos'un yapıtlarındaki kadar nitelikli olmadığını belirtelim. Piyasa düzeni, kadın bedenini en verimli metası haline getirirken, kadınlara ilişkin her türlü tarihsel imgeyi de kendi yararına kullanıma sokmaktan çekinmiyor. 15. ve 16. yüzyıllarda Batılı "kâşifler", Güney Amerika'da "soluk benizli" ve "on Kızılderili gücünde" kadınlar tarafından yönetilen yerlilerle karşılaşırken; 1939-40 New York Dünya Fuarı'na katılanlar, tahta kılıçlar ve karton kalkanlarla silahlanmış şov kızlarının canlandırma larını izliyorlar. Hatta gösterinin iri yarı starı, "Amazon Kraliçesi" lakabıyla striptiz şovlarına terfi ediyor!.. Amazonlar, *Tarzan ve Amazonlar* adlı filmde Afrika'nın ücra köşelerinden bulunup, Tarzan'ın karşısına çıkartılıyor, "uzaylı soydaşları" *Mars'ın Zenci Amazonu* gibi başlıklarla, bilimkurgu dergilerine konu oluyorlar! (7) İnternette arama motorlarında, "Amazon" sözcüğünü girdiğinizde, karşınıza çıkacak listeler arasında porno sitelerini işaret edenler, ne yazık ki ağırlıkta...

DİPNOTLAR

- 1) Herodotos, Herodot Tarihi, 4. Kitap, Çev. M. Ökmen, Remzi Kitabevi, 3. Basım, 1991, s.221.
- 2) Donald J. Sobol, Yunan Mitolojisinde Amazonlar, Çev. Burcu Yumrukçağlar, Öteki Yayınevi, Ekim 1999, s.145.
- 3) George Thompson, Tarihöncesi Ege 1, Çev. Celâl Üster, Payel Yayınevi, 3. Basım 1995, s.202.
- 4) Thomson, age, s.203.
- 5) Kürşat Başdemir, Eski Anadolu, Kaynak Yay., s.92-102.
- 6) Sobol, age, s.104.
- 7) Sobol, age, s.9-16.

Mart 2006
Aykırı Sımlar, Terry Eagleton
(Çeviren: A Şirin Okyayuz Yener)
Makyavel'in Yalnızlığı Althusser'in
Mirası, Louis Althusser
(Çeviren: Turhan Ilgaz)

Nisan 2006
Kliniğin Doğuşu Michel Foucault
(2. Baskı) (Çeviren: İnci Malak Uysal)
Biri Totalitarizm mi Dedi?
Slavoj Žižek,
(Çeviren: Halil Nalçaoğlu)

Mayıs 2006
Ernesto Laclau Popülist Akıl Üzerine
(Çeviren: Nur Betül Çelik)

SERMAYE İMPARATORLUĞU
Ellen Meiksins Wood

epos
GMK BULVARI 60/20
06570 MALTEPE - ANKARA
Tel: 0. 312. 232 14 70
Faks: 0. 312. 229 98 21

Amazonlar miti ve kökenleri

Hellenler arasında pek yaygın olan Amazonlar mythosunun (mitinin) çıkış nedeni kesin güvenle saptanabilmiş değildir. Varsayımlardan biri, eski Hellenler'in, Anadolu'da, özellikle Hattuşa Yazılıkaya'sında karşılaştıkları ya da görenlerden öğrendikleri Hitit kabartmalarını yani ellerinde bir tür savaş baltası taşıyan, birbiri ardınca yürür durumda kayalara işlenmiş Tanrı kabartmalarını, eteklik benzeri giysileri dolayısıyla kadına benzeterek, bu kabartmaları, bir "savaşçı kadınlar ulusu"nun geçmişte yaşadığına kanıt saymış, o ulusun varlığına böylece inanmış olduklarıdır.

Prof. Dr. Bilge Umar

İlkçağ'ın Yakındoğu halkları, özellikle Anadolu halkları ve bunların erken dönemler tarihi üzerine oldukça ayrıntılı bilgi edinmemizi sağlayan, yurtaşımız Bodrumlu Herodotos'un MÖ 5. yüzyıldan günümüze ulaşmış yapıtında, Hellenlerce bilinen tüm halklar üzerine az ya da çok bilgi verildiği halde, varlığına kesinlikle inanılan Amazon ulusunun (üstelik, nice kez sözü edilirken) kökeni üzerine hiçbir şey anlatılmaz; ancak, bu savaşçı kadınlar ulusunun, Hellen yigitlerine yenildikten sonra başlarına gelenler üzerine bir destan öyküsü gerçeğe uygunluğu tartışılmaksızın (IV 110-117'de) aktarılır.

Bunun gibi, daha ileri dönemlerdeki Hellen yazarlarının yapıtlarında da, Amazonlar'a ilişkin nice söz söylenir, nice destan öyküsü anlatılır; ama bunların kökeni üzerine hiç bilgi verilmez, dillerinden bir tek sözcük aktarılmaz. Yalnız, şurası çok ilginç ve önemli: Destanlarda, Amazonlar'ın kraliçeleri,

Akhilleus ile Penthesileia'nın ölümçül dövüşünün betimlendiği bir vazo.

komutanları olan kadınların adları diye anılan Smyrna, Pitana gibi adların tümünün Luwi dilinden geldiğini şimdi bilmekteyiz.

I. Mitin içeriği

Çeşitli destan öykülerinin Amazonlar'dan söz eden bölümleri göz önüne alındığında; bu ulusun yurdu, toplumsal düzeni, töresi üzerine şu sonuçlar çıkarılabilir:

Amazonlar, kentleri olmayan, tarım

yapmayan, yaşamı at sırtında avcılık ve savaşçılıkla geçen bir kadınlar ulusudur. Bu ulusun bireyle-ri olan kadınlar, zaman zaman komşu halkların erkekleriyle birleşirler ama, doğan çocukların erkek olanlarını babasına gönderirler, yalnız kızları yanlarında tutup kendileri gibi yetiştirirler. Yurtları, Anadolu'da Karadeniz kıyısında, bugün Çarşamba Ovası diye andığımız ovanın doğu yanından denize akan Thermodon / Terme Çayı dolaylarındadır. Kimi, Amazonlar'ın burada Themiskyra adlı bir kent kurmuş olduklarını da söyler; oysa, kent yaşantısının, destan öykülerinde yansıtılan Amazon yaşantısına hiç mi hiç uymadığı ortadadır.

Böyle iken, yüzyıllar boyunca çeşitli halkların çeşitli inançlarının ve yeni ozanların yeni uydurmalarının, Amazonlar öyküsüne katkılarda bulunması, İlkçağ'ın ileri döneminde, hayli değişik bir Amazonlar inancı ortaya çıkarmıştır. Örneğin, MS 1. yüzyılda yaşamış Sicilyalı Diodoros'un yapıtında, Amazonlar ulusunun yurdu, töresi ve "tarihi" üzerine, özetle, şu bilgiler verilmektedir:

Amazonlar, kadınlarca yönetilen bir ulustur. Bu ulusta, askerlik yükümlülüğü genç kızlara düşer. Askerlik görevini bitiren kız, çocuk sahibi olmak için erkekle ilişki kurabilir, ama tüm yönetim yetkileri kadınların elindedir ve erkekler, diğer toplumlarda kadının bulunduğu durumdadırlar, ev işlerini görürler (Diodoros, böylece, kadın egemenliğinde bulunan bir yerleşmiş toplumdan söz ediyor). Bu ulusun öz yurdu, Libya'dır. Ancak, kraliçe Myrina döneminde, onun önderliğindeki Amazon orduları büyük bir savaş yolculuğuna çıkmışlar, önce Kuzey Afrika'da dünyanın batı ucuna kadar gitmişler; orada (başka mitlerin de sözünü ettiği) Atlantis Ülkesi yakınında Gorgo ulusu ile savaşmış bunları yenmişler, sonra doğuya dönüp Mısır'a yönelmişler; Tanrı

Osiris'in Tanrıça Isis'den doğma oğlu Horus'un Mısır Kralı olduğu dönemde oraya varıp Horus'la barış antlaşması yaparak savaş yolculuğunu sürdürmüşler, Arabistan (Sina Yarımadası, Filistin) ve Suriye'den geçip Toroslar'ı aşarak Anadolu'nun batı kıyılarına, Ege Denizi'ne ulaşmışlar, o kıyılarda birçok kent kurup bu kentlere kendi yiğit önderlerinin adlarını vermişlerdir. Sonra Midilli, Semadirek Adaları'nı alarak bunlar üzerinden Trakya'ya geçmişler ve tüm dünyaya boyun eğdirmeyi başarinca, öz yurtları Libya'ya geri dönmüşlerdir.

İlkçağda, Anadolu'nun Ege Denizi kıyısındaki parçalarından İonia'da Ephesos / Selçuk, (Bayraklı arkasındaki, ilk) Smyrna / İzmir Kentleri'nin; Aiolis'de Kyma / Kyme, Gryna / Gryneion, Pitana / Pitane (Çandarlı) Kentleri'nin; Lesbos / Midilli Adası'ndaki Mytilana / Mytilene (Midilli) Kenti'nin; ayrıca Marmara Denizi ve Karadeniz kıyılarındaki bazı Anadolu kentlerinin, örneğin Myrleia'nın (sonraki adıyla, Apa-meia; bugünkü Mudanya'nın atası) ve Sinope / Sinop'un Amazonlarca kurulduğuna inanılıyordu. Pausanias'ın (7 II 7) aktardığı inanca göre, Ephesos / Selçuk'taki Artemis tapkısını da Amazonlar başlatmıştı.

II. Mitin kökenleri

Öz yurdu ister Kuzeydoğu Anadolu, ister Libya, ister başka yer olsun, böyle bir savaşçı kadınlar ulusunun varlığını günümüzün tarih bilimi ve arkeolojik buluntuları doğrulamıyor.

Hellen dünyasının kutsal kitabı işlevindeki *Iliada*'da Amazonlar anılır ve Troia'nın son Kralı Priamos'un gençlik yıllarında Sangarios / Sakarya boyunca Phrygler'in (Frigler'in) bağlaştığı olarak, onlarla birlikte, Amazonlar'a karşı savaştığından söz edilir (*Iliada*, III 189; ayrıca VI 186'da da Amazonlar anılıyor). Ancak, Amazonlar hakkındaki bu ilk kaydın en küçük tarihsel değeri olamaz ve bu kayıt da *Iliada*'nın içinde "eser

halinde" bulunan tarihsel gerçeğe karıştırılmış muazzam miktarda mit uydurmalarından bir parçadır. Bunu kesin güvenle görüyoruz. Çünkü, Troia Savaşı MÖ 1200 dolaylarında yapıldığına göre Priamos'un gençliği, MÖ 1250 dolaylarına düşer, oysa bu dönem, Phryg ulusunun Anadolu'da, Anadolu kimliğinde bir ulus olarak oluşup tarih sahnesine çıkmasının yaklaşık çeyrek binyıl öncesindedir. Daha açık söyleyişle, Priamos'un gençliğinde Anadolu'da bir Phryg ulusu yoktu.

Hellenler arasında pek yaygın olan Amazonlar mitinin çıkış nedeni kesin güvenle saptanabilmiş değildir. Önerilen iki varsayımdan birincisi, eski Hellenler'in, Anadolu'da, özellikle Hattuşa Yazılıkaya'sında karşılaştıkları ya da görenlerden öğrendikleri Hitit kabartmalarını yani ellerinde bir tür savaş baltası taşıyan, birbiri ardınca yürür durumda kayalara işlenmiş Tanrı kabartmalarını, etkilik benzeri giysileri dolayısıyla kadına benzeterek, bu kabartmaları, bir "savaşçı kadınlar ulusu"nun geçmişte yaşadığına kanıt saymış, o ulusun varlığına böylece inanmış olduklarıdır. Üstelik, oradaki kabartmalarda, gerçekten de bir savaşçı kadın vardır: Tanrıça İstar.

İkinci varsayım ise, Amazonlar inancının, Hititler çağında Apasa / Ephesos'da yerleşmiş bulunan Anatanrıça tapkısıyla ilgili inançlardan ya da bu tapkıya ilişkin görevler üstlenmiş kadınlardan doğmuş bulunduğu yolundadır. Bu varsayı-

mı doğrulayan oldukça güçlü kanıtlar da vardır. Pausanias'ın, "Ephesos'da Artemis tapkısını Amazonlar kurmuştur" inancını aktardığını az önce belirtmiştik. Daha önemlisi, Ephesos'daki kazılarda, avcı ya da savaşçı kadınlara benzer görünüşte olarak, Ephesos Tanrıçası'nın tapkısıyla ilgili kadınları canlandıran heykelticiklerin bulunmuş olmasıdır.

Ben, bu etkenlerin de Amazonlar mitinin doğumuna katkıda bulunmuş olabileceğini kabul etmekle birlikte, "Çok eski çağların balta ile savaşan kadın savaşçıları ulusu" inancının Amisos / Samsun Kenti dolaylarındaki Amisene Bölgesi yakınında bulunan Hattuşa Yazılıkayasındaki kabartmalarının Hellenlerce yanlış yorumlanmasından doğduğu ve Amazon adının da Amassawana (Hellenleşme döneminde, örneğin Strabon'da, Amisene) Bölgesi'nden geldiği kanısındayım. Gerek Amaseia / Amasya adının aslı olması gereken Ama-(a)ssa, Anatanrıça kenti sözcüğü, gerek bunun çeşitlemesi (Samsun adının aslı) Amissos yani Am(a)-issos sözcüğü, Anatanrıça=Ama / Ma ile bağlantılıdır ve bu adlar Anadolu'nun en eski dili olan Luwi / Pelasgos dilinden gelir. Zaten Amazon adının da Hellen yazımında son ünlüsü omikron, yani Latin yazımındaki o değil, kökeninin wa sesi olduğunu gösterir yolda, omega'dır; Amazon adının Amassawana'dan bozma olduğu buradan da açıkça anlaşılır: Ama-assa-wana, Ana Tanrıça-kenti-ülkesi.

Hitit başkenti Hattuşa'nın yanbaşındaki, şimdi Yazılıkaya denen tapkı alanında, Küçük Galerî'ye girildiğinde sağ yanda görülen "12 Tanrı" kabartması, MÖ 13. yüzyıl yapıtı.

Amazonlar

Mitolojide söz konusu edilen pek çok Amazon masalı vardır. Troya Savaşı tamamıyla hayali sayılırken Schlimann kazılarında sonra Troya harabelerinin bulunduğu, Girit'te Minos ve Minothauros masalları düzme sanılırken, Knossos ve Phaestos'ta yapılan kazılardan bir Minoen Uygarlığı'nın çıktığı göz önünde tutulursa, bir gün bir gerçek âşığının Amazon Uygarlığı'nı meydana koyacağı umulabilir.

Halikarnas Balıkçısı

Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın bu yazısı, ilk baskısı 1954'de yapılan "Anadolu Efsaneleri" kitabının, 1974'de Yeditepe Yayınları tarafından yayımlanmış olan 3. baskısından alınmıştır. Kitapta yer alan Balıkçı'nın iki özgün çizimine de bu sayfalarda yer veriyoruz. Yazıya kolay okunması için bazı arabaşlıklar ekledik ve az sayıda yazım düzeltmesi yaptık. Yazıya ulaşmamızı sağlayan, dipnotları da ekleyen Ömer Tuncer'e teşekkür ederiz.

Anadolu'nun kuzeydoğusunda geziye çıkıyoruz. O yerlerde Anadolu'nun efsanevi halkından yurttaşlarımız Amazonlar oturuyorlardı. Thermodon Irmağı'nın Karadeniz'e döküldüğü noktada vaktiyle yükselmiş olan Themiskyra Kenti onların başkenti olarak bildirilir. Thermodon ya Fatsa'da ya da Ordu'da Karadeniz'e akan ırmak veya derelerin biriydi. Themiskyra da bu takdirde bugünkü Fatsa ve Ordu şehirlerinin bulunduğu yerde ya da onların yakınındaydı. Başlangıçta oraları Hitit İmparatorluğu'nun göbeği iken sonraları, Hellenik, Hellenistik ve Roma Çağı'nda Pontos olarak adlandırıldı.

Amazonlar'ın Anadolu için büyük önemi vardır. Çünkü İzmir'in, Efesos'un ve Anadolu kıyısındaki daha birkaç şehrin ilk önce Amazonlar tarafından kurulduğu ısrarla ileri sürülmekte; hatta İzmir, Efesos, Mirina, Grinya, Kime sözcüklerinin de bu şehirleri kuran Amazonlar'ın adları olduğu söylenmektedir. Eski Yunanlılarca kesinlikle inanılan ve onlarca ulusal bir nitelik almış olan menkıbelerin arasında hiçbiri Amazonlar'a ait olanlar kadar meraklı değildir.

Amazonlar Anadolu'da yaşamış olan savaşçı kadınlardı. Çok güçlü kuvvetli ve cesur, hatta eski Yunanistan'ın en büyük efsanevi kahramanlarına denk savaşçılarıydı. Büyük filozof Eflatun ve Isokrates (1) Amazonlar'ın Yunanistan ve hatta Atina'ya akın etmiş olduklarını kesin bir tarihsel gerçek olarak kabul ve ilan ederler.

Balıkçının kaleminden savaşçı bir Amazon.

İsa'dan önce 4. yüzyılda yaşamış olan o büyük diماغlar öyle kolay kolay mitolojik efsanelere inancak zekâlardan değildiler. Amazonlar için söylenen hikâyeler İsa'dan önce 20. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar geçen sekiz yüzyıla aittir.

Amazon sözcüğü nereden geliyor?

İlkönce Amazon sözcüğünü inceleyelim. Bu sözcüğün Anadolu'da pek eskiden kullanılmış bir dile ait olduğu söylenir. Bazı bilginler de oklarının yaylarını daha iyi çekebilmeleri için, kadınların çocukken sağ memelerini kestiklerini ve bundan dolayı kendilerine "memesiz" demek olan Amazon adı verildiğini ileri sürerler. Ama gerek kabartma taş, gerek resim olarak Amazonlar'ı temsil eden binlerce sanat eserinin hiçbirinde Amazonlar tek memeli olarak gösterilmemiştir. Bazen sağ memeleri örtülüdür. Ancak örtünün altında mükemmel bir memenin sipsivri kabarmakta olduğu besbellidir. Başka bilginlere göre ise Amazon'un "A"sı, şiddet ve kuvvet anlamına gelir. "Mazon" da meme demektir. Bundan ötürü bu sözcük, memesiz değil; fakat erkekçe savaştıkları için geniş ve güçlü kuvvetli göğüslü ve memeli, demektir. Daha başkalarına göre "A", Türkçe'deki "maz" eki gibi olumsuzluk takısıdır. "Mazo" da "dokunmak" demektir. Bunlarca A-

mazon, kendilerine erkek tarafından dokunulmaz olan kadın demektir. Amazonlar bâkire değillerdi. Tam tersine, birçok erkekleri diledikleri gibi zevkleri için kullanırlardı. Daha başka uzmanlar, “Maza”nın eski Kafkas dilinde “ay” demek olduğunu, Amazonlar’ın da Ay Tanrıçasına yani hem bir Ay Tanrıçası (sonradan yıldız anlamına İhtar, Astoret ve Sitare’den Astarte’ye dönüşmüş oluyor), hem de ulu Anatanrıça Kybele’ye ve ondan gelişen Anadolu’nun 18 memeli Artemis’ine taptıkları için kendilerine bu ad verildiğini ileri sürerler. Bütün bu araştırmalardan “Amazon” sözcüğünün hangi dille ilgili, hangi anlamda bir söz olduğunun henüz tayin edilmediği anlaşılır.

Dünyanın her neresinde bir insan topluluğu kurulduysa, bu topluluklar başlangıçta muhakkak matriyarkal (2) idiler. Yani babaların ve erkeklerin değil; ama anaların ve kadınların egemen oldukları bir toplum. Çünkü kadınların dünyaya insan doğurdukları, ama erkeklerin çocuk doğurmadıkları görülüyordu. Sebep ile sonuç arasında geçen dokuz ay ise, doğumda erkeğin payını göstermeyecek kadar uzundu. Dünyanın her yanında toplumlar matriyarkal idi. Cenaze namazında anaların adlarının anılıp babalarınkinin anılmaması bu matriyarkal zamandan kalmıştır. Bu Amazonlar’dan anlaşıldığına göre Anadolu 5-6 bin yıl önce, bu genel kurala bir ayrıcalık göstermemişti. İzmir şehri de demek ta o eski çağda kuruldu.

Savaşlarda Amazonlar çok kez süvari olarak labris denilen, iki yanı keser, kısa savaş baltalarından başka ok, yay, kargı ve mızrak kullanırlardı. Piyade olarak savaştıkları da olurdu. Kimi tarihçilere göre Amazonlar Azof Denizi’nin kıyılarından gelme idiler.

Amazon efsaneleri

Şimdi burada Amazonlar’la ilgili efsaneleri anlatalım. Bu efsaneleri masal diye yabana atmamalı. Çünkü Amazonlar zamanında yazı yoktu.

Olaylar kuşaktan kuşağa yazıyla değil, dille anlatılırdı. Her ne kadar bu masallara birçok şeyler eklenmişse de, bunların özünde bir gerçek vardır. Zaten ateş olmayan yerde duman olmaz.

Güya bir vakitler Amazonlar erkekleri köle diye kullanırlarmış, ne var ki erkekler yurtlarına gelen bir yolcudan, yeryüzünde Zeus adında bir Baba Tanrının peyda olduğunu duyunca böbürlenmeye koyulmuşlar, “Biz, babayız, asıl tohum bizde, kadınlar ise tarladan ibaret” diye Anatanrıçanın zararına başkaldırmışlar. Amazonlar gizlice bir kurultay kurmuşlar, egemenliklerini gerekirse silahla korumak kararını vermişler. Şımarık erkeklerin ergenliğe varmış olanlarını gece uyurken kılıçtan geçirmişler, onların üreme organlarını kesip Anatanrıçaya sunmuşlar (Zaten Kybele’nin papazları hep harem ağasıydılar. Sünnet, bu dinsel işlemin hafifleştirilmiştir. O zamanki mezarların üzerine mermer taşı olarak bir fallos (3) konulurdu). Ondan sonra Amazonlar yurtlarına erkeklerin girmelerini yasak etmişler.

Ne var ki, Amazonlar, erkek çocukları öldürmemişler, büyüdükleri zaman başkaldırmasınlar diye kollarını bacaklarını kırarak kötürüm etmişler. Erkeklerle yün eğirmeyi, yemek pişirmeyi ve ev işlerini görmeyi öğretmişler. Ama aradan çok geçmeden kolu kanadı kırık yamrı yumru erkeklerden hoşlanmaz olmuşlar. O zaman komşularıyla savaşta esir ettikleri erkekleri bir süre kullandıktan sonra öldürmeyi adet etmişler. Ama bu da hoşlarına gitmemiş. Komşu kabilelerle bir anlaşma yapmışlar. Her ilkbaharda tarlalar sü-

rülüp, tohumlar saçıldıktan sonra Amazonlar komşu kabilelerin delikanlılarını sınır boyunca davet ederlermiş. Ekinler bereketli olsun diye sürülmüş toprağın saban izleri üzerinde erkeklerle kavuşurlarmış. Doğan çocukların kızlarını Amazonlar alıkoyarlar, erkek çocukları ise komşu kabilelere verirlermiş.

Mitolojiye göre Amazonlar, Savaş Tanrısı Zeus ile perilerin en barışseveri olan Ahenk Tanrıçası Harmonia’nın sevişmesinden olma kızlarıdır. Amazonlar Yunanlılarca İskit İli’ne, Trakya’ya, Suriye’ye, Arabistan’a, Mısır’a akınlar yaptılar, Hellen efsanelerine göre Lykia’yı yani şimdi kısmen Aydın ve Antalya İli ile Muğla İli’nin bütününe kaplayan yerleri ele geçirdiler. Bellerophon, kanatlı at Pegasos’a binerek Lykia’ya gider ve Amazonları yener. Amazonlar Phrygia’ya da saldırdılar. Genç yaşında olan Troya Kralı Priamos’a akla karayı seçtirdiler. Ne var ki, sonra Troya’ya Akhalar saldırınca Amazonlar Anadolu’nun savunucusu olarak Akhalar’a karşı hemen Troya’nın imdadına koşular. Amazonlar’ın savaş bağırısları, insanın kanını korkuyla donduruyordu. O savaşta Amazonlar birçok cesur kahramanı öldürdüler. Troya’da Akha tarafının kahramanı Akhilleus, Amazonlar’ın kraliçesi Penthesileia’yı erkek sanarak onunla savaşa tutuştu. Ve kraliçeyi öldürdü. Ama

Herakles ve Hippolyte’i betimleyen bir kabartma.

Halikarnas Balıkcısı'nın bu çiziminde, Akhilleus, bir kadın olduğunu fark etmeden dövüştüğü Penthesilea'nın cansız bedenini taşıyor.

öldürdüğü savaşçının genç ve güzel bir kadın olduğunu görünce ağladı. Thersites, Akhilleus'un bu kederiyle alay ettiği için Akhilleus tarafından öldürüldü. Akhilleus'un anası Deniz Tanrıçası Thetis, Akhilleus öldürüldükten sonra küllerini Tuna Nehri'nin ağzında Lefke Adası'na taşıdığı için Amazonlar oraya saldırdılar. Ama Akhilleus orada hortladı ve Amazonlar'ı korkuttu. Çanak-kale Boğazı'nın güney kıyısında ve Çanakkale Şehri'nin batısında tarihi zamanlara kadar Penthesilea'nın mezarı olduğu söylenen bir tümülüs vardı. Bu mitten birçok modern ozanlar esinlendiler. Karadeniz'de Argo gemisiyle Altın Post'u aramaya giden denizciler Amazonlar'dan korktukları için Anadolu'nun Karadeniz kıyılarının önünden ses çıkarmadan geçtiler. Denizciler uzakta Kafkasya'nın karlı tepelerini, o tepelerde kayalara zincirlenmiş Prometheus'u ve onun her an büyüyen yüreğini yemek için gökten inen kartalın dev kanatlarının harılmasını duyduklar.

Herakles'e verilen 9-10 güç görevden biri, Amazon kraliçesi Hippolyta'nın kuşağını almaktır. İlk baharda Amazonlar komşularıyla sınırlarda çiftleşirken Herakles de

onların arasına katıldı. Amazon kraliçesi, Herakles'i büyük bir konukseverlikle kabul etti ve kuşağını ona hediye etti. Ama Tanrıça Hera, bir Amazon kılığına girerek öteki Amazonlar'ı Herakles'in, kraliçelerini kaçırmaya çalıştığına kandırdı.

Amazonlar, Herakles'e saldırdılar, o da kraliçeyi öldürdü. Atina Kralı Theseus, Herakles ile birlikte Amazonlar'ın bir tanesini -bazılarınca Antiope'yi, başkalarınca Hippolyta'yı- kaçırmış. O kadının Theseus'tan Hippolytos adlı bir oğlu olur. Bunun üzerine Amazonlar Atina'ya akın ederler. Atina sokakların-

da cereyan eden savaşta Amazonlar yenilirler. Bu olay hemen hemen bütün Yunan sanat eserlerine esin kaynağı olur. Hatta Atina'da Amazonya adıyla bir mahalle kurulur.

Mitolojide söz konusu edilen Amazon masallarının başlıcaları yukarıdakilerdir. Troya Savaşı tamamıyla hayali sayılırken Schlimann kazılarında sonra Troya harabelerinin bulunduğu, Girit'te Minos ve Minotaurus masalları düzme sanılırken, Knossos ve Phaestos'ta yapılan kazılardan bir Minoen Uygarlığı'nın çıktığı göz önünde tutulursa, bir gün bir gerçek aşışının Amazon Uygarlığı'nı meydana koyacağı umulabilir.

Büyük İskender zamanında Amazonlar hâlâ anılıyorlardı. Bir Amazon kabilesinin kraliçesi Talestis, Büyük İskender'i ziyaret ederek ona bir evlat doğurdu. Mithridates'e karşı Pompei harp ederken Mithridates'in ordusunda Amazonlara rast geldiği söylenir. İskit Amazonları da vardı. Bunlar hakkında Herodotos'un yazdıklarını kısaltarak aşağıya geçiriyoruz:

"Grekler Amazonları Thermodon'da yendikten sonra, ele geçirdikleri esirleri üç büyük gemiye bindirdiler. Gemiler kıyılardan açılınca, Amazonlar gemideki erkeklerle

re apansızın hücum ederek hepsini kılıçtan geçirdiler. Ne var ki, kulanmasını bilmedikleri için gemileri kendi halinde bıraktılar. Rüzgâr gemileri bir yere götürdü. Amazonlar orada karaya çıktılar. İçerilere doğru yürüyünce otlamakta olan bir sürü ata rast geldiler. Atların sırtlarına atlayınca hayvanları sürdüler ve İskitler'e ait mal mülkü yağma ettiler. İskitler şaşkırdılar. Bu insanların dili, kıyafetleri ve adetleri hep yabancıydı. Bu yabancıları delikanlı sayarak onlarla savaşa tutuştular. Ölenleri muayene edince, bunların erkek değil, kadın olduklarını gördüler. İskitler bunun üzerine toplanıp birbirine danıştılar ve o andan sonra onların canlarına kıymamaya, fakat onların sayısı ne kadar ise, onların yanına o kadar delikanlı göndermeye karar verdiler. Delikanlılar bu karara göre yabancılarla savaşmayacak, ama onların yanında karargâh kuracaklardı. İskitler'in amaçları bu yabancıardan döl almaktır. Delikanlıların kendilerine bir mazarrat (zarar) yapmak niyetinde olmadıklarını anlayınca Amazonlar, onlara dokunmadılar. Delikanlıların tıpkı Amazonlar gibi silahları ve atları vardı, onlar da tıpkı bu kadınların hayatını yaşıyorlardı. Yani av avlayıp yağma ediyorlardı.

Sıcak yaz günü Amazonlar, öğleyin birbirlerinden ayrılıp teker çiftler ağaç gölgelerinin altına uzanıyorlardı. İskitler bunu görünce, onlar da öyle hareket etmeye koyuldular. Bu arada İskit'in biri eni konu yanaştı. Kadın delikanlıyı reddetmedi. Amazon konuşamıyordu. Çünkü delikanlının dilini bilmiyordu. Eliyle işaret ederek, delikanlının ertesi günü yanına bir de arkadaşını almasını, çünkü kendisinin iki Amazon olarak geleceğini bildirdi. Ertesi günü delikanlı bir arkadaşını daha getirdi ve ilk Amazon'un bir ikinci Amazon'la geldiğini gördü. Olup biteni öteki delikanlılar öğrenince, onlar da öyle hareket ettiler. Böylece iki karargâh birleşti. Bunların çocukları oldu. Çocuklara anneleri İskit diline karışık kendi dillerini öğrettiler.

Sonraları bu insanlara Savromatae (Sarmatlar olsa gerek) dendi”.

Bu hikâyenin daha ayrıntılısını isteyenler Herodotos’un dördüncü kitabını açsınlar.

Amazonlar’a ilişkin varsayımlar

Amazonlar hakkında birçok fazaiyeler vardır. En çok geçerli olan bunların Hitit savaşçı kadın papazlarından olduklarıdır. Bu tezi savunanlar, mitlere göre Amazon başkentinin bulunduğu yerin, aynı zamanda Hitit memleketinin göbeğini teşkil etmiş olan Kuzeydoğu Anadolu’da olduğuna; Amazonlar’ın Batı Anadolu’nun ortasına, yani İzmir ve Efes’e gelmiş bulunduklarına, oysa Anadolu’nun ancak bu bölgesinde Hitit eserlerinin bulunmuş olduğuna; Hitit kabartmalarında ve heykellerinde sık sık rastlanan iki yüzlü baltanın Grek kabartmalarında çok defa Amazonlar’a ait bir silah olarak gösterildiğine; Grek eserlerinde Amazonlar’ın serpuş olarak tepelerine birer kule takmış olarak gösterildiklerine, öte yandan Hititler’in Anatanrıçasının kendi kabartmalarında bir taç giymiş olarak gösterildiğine; eski İzmir şehrinin en büyük kulesine Anatanrı kulesi denildiğine; eski Anadolu’da kadınların askeri, sosyal, siyasi ve dini üstünlüklerine; papazlığın çok defa kadınlara ait olduğuna ve soyun babadan değil fakat anadan itibar edildiğine işaret etmektedirler.

Yukarıdaki teze, Amazonlar’a ait bilinen bütün mitler -tabii olarak bazı kronolojik uygunsuzluklar dışında- pek güzel uymaktadır. Örneğin birbirinin üstüne inşa edilmiş dokuz Troya’nın ikincisinin ve altıncısının savaşla zapt edilerek yağma edilmiş oldukları bilinmektedir... İkinci Troya Hitit kuvvetlerinin gelişme ve yayılma devrinde zapt edilip yakılıyor. Altıncı Homeros Troya’sı ise Hitit Devleti yıkılmaya başladığı zaman Akhailer tarafından zapt ediliyor. Bu olaylara uygun olarak Amazonlar başlangıçta Troya’ya düşman, sonra ise, -yani

Akhai akını sırasında- Troya’ya müttefik gösteriliyorlar.

İnsan şöyle bir gözlerini kapayıp 4-5 bin yıl öncesini hayal ederse, gözünün önüne kurak bir ilkbahar gününü geliyor. İzmir Körfezi’nin dibinde -o zaman körfez daha içerilere uzanıyordu- köy hayatı yaşayan ve Halkapınar taraflarındaki sulak topraklarda cılız mahsuller yetiştiren ve pek ilkel oltalar ve zıpkınlarla çipura ve kefal avlayan seyrek bir otokton -yani yerli- (bittabi dünyada sahiden yerli sayılabilecek bir halk varsa) halk yaşıyordu.

İşte o gün birdenbire Nif Çayı civarında toz bulutları kalkar. Ama tozları kaldıran o Allahın belası Halkapınar rüzgârı değildir. Dört nala sürülen savaş atlarının nallarıdır (O zaman demir olmadığına göre nal da yoktu ya). Kavaklıdere tarafından göveren buğday ve arpalarda sevinen veya gövermeyen ekinlere yanan yerli halk, her ne sebeptense Tanrıların öfkelenip gürlemeye koyulduklarını sanarak yerlere kapanır. Toz bul-

Amazonlar Yunan heykeltıraşların vazgeçemediği temalardandı.

tu yaklaşınca yeleleri alev alev tüten savaş atlarının üzerinde, silah parıltıları içinde, sert ve kabarık kaslı Amazonlar’ı görürler. İşte Amazonlar İzmir’e belki böyle girmişlerdir.

Amazonlar’ın önünde Akdeniz bütün o ışık çıldırışı ve kargaşalığı ile mavi mavi ışıldamaktadır. Amazonlar sevinç haykırısları saldıktan sonra “Buraya yurt kuralım” derler. Ve işte İzmir böylece kurulur.

Zmyrna adının kaynağını araştıranlar bir sürü mitolojik kargaşalıklara sebep olmuşlardır. Bir söylentiye göre bu ad hem İzmir’i, hem Efes’i kuran Amazon’un adıdır. Bazıları ise Smirna adını Adonis ile ilgili görüyorlar. Myrrha, Kıbrıs Kralı Kinyras’ın kızıdır. Babasına âşık olup babasını aldatarak onunla münasebette bulunur ve Adonis’i doğurur. Kız, bu ayıbı işledikten sonra babasının öfkesinden kaçır ve bir mir ağacına döndürülür. O zaman Anadolu halkı Anatanrıça Kybele’ye inandığı için (Athis’in bir başka biçimi olan) Adonis’in annesi Myrrha’nın adının şehre verildiği düşüncesinde olanlar vardır.

Etimoloji bakımından Smirna sözcüğü Myrina sözcüğünün aynısıdır. Myrina ise ya Çandarlı Körfezi’nde Aliaga çiftliğinin az kuzeyindeki Myrina Şehri’ni kurmuş olan Amazon’un adı ya da Troya Ovası’nda mezarı büyücek bir höyükle şerefendirilen Dardanos’un karısı Myrina’dır. Ne var ki, bazıları o höyüğün orada yatan Amazon kraliçesi Penthesilea için yapıldığını iddia ediyor.

Unutmamalı ki 8. yüzyılda Vlas-ta adlı bir kadın komutan, kadınlardan kurulu bir ordu toplayarak Bohemia düküne karşı savaştı. Kadın ordunun eline geçen her erkeği öldürtüyordu. İspanyol kâşifi Orellana Güney Amerika’da savaşçı kadınlara rast geldiğinden dolayı Maranon Nehri’ne Amazon adını takmıştı.

DİPNOTLAR

- 1) “Sokrates” olmalı Ö.T.
- 2) “Anaerkil” Ö.T.
- 3) Erkek üreme organı biçimli taş, mezar taşı. Ö.T.

Amazonlar'dan bugüne

Amazon torunu Anadolu kadını. Tanrı Dionysos-Bakkhos törenlerini kutlayan kadınlar alayı: Bakkhalar... Kocalarını kendileri seçen Lidyalı kadınlar...Kaniş'te ve Priene'de haklıyı ayırt etme işini üstlenmiş yargıcı kadınlar... Dünyanın ilk lirik kadın ozanı Sapphoo... Halikarnassos'un Artemisia adlı iki kadın kraliçesi... Miletoslu Aspasya...Bektaşî kadınları... Anadolu kadınları (Baciyân-ı Rûm) örgütlenmesi... Sapphoo'nun şiir geleneğini sürdüren Osmanlı kadınları Mihri Hatun ve Zeynep Hatun...

Afrodisyas Antik Kenti Müzesi'nde sergilenen Akhilleus ve Penthesilea grubu

Ömer Tuncer

Yakarışım sana ey kadınlar kadını, tanrıçalar tanrıçası!.. / Önde sensin, tüm kadınlardan yücesin. / Feryatlar senin; kardeş düşmanlığı senin; / dostluğu var eden sensin. / Bir elinde kavgâ, bir elinde ölüm. / Ege-men sensin, karar veren sen, yeri göğü yönetensin

“Dünyalar yerinden oynar adını duyunca / titrer tanrılar insanlar sarsılır. / Ulu sensin, yüce sen!..

“Yargıcısın insanlığın, adilsin, doğrusun / Zorbayı bağışlayan, karmaşayı düzene sokan...

“Prensleri kralları yöneten sen, / tutsak kadınların zincirini çözensin... / Buyuran sensin, yöneten sen...

“Ey dünyalar ecesi!.. / Ey çıplak ayaklı, dizleri dermanlı tanrıçam!” (1)

Anadolu deyince en başta akla gelen kavramlardan biri “kadın”dır. Tarih boyunca ataerkilliğe direnebilmiş tek toprak parçası Anadolu olmuştur. “Anadolu”, Anatolia (Doğu, güneşin doğduğu

yer” sözünün Türkçe’de uğradığı değişiklikle ortaya çıkmış bir addır. Ama bu topraklar için daha uygunu da olamazdı.

Dünyanın hiçbir yerinde kadınların sesi, Anadolu’dan gelen sesler denli güçlü değildir...

Anadolu’da kadının yeri hiçbir zaman “insan”-dan aşağı sayılmamıştır!..

Anadolu’nun en eski kadınları

Anadolu’nun bildiğimiz en eski kadınları “Amazonlar”.

“Orada Amazonlar ordusunu göreceksin, / Thermodon üzerinde Themiskyra’yı kuracaklar, / (...) / Amazonlar yol gösterir sana seve seve” (2).

Bugüne değin Amazonlar’a ilişkin belirgin bir arkeolojik veri ele geçirilemedi. Ancak sisler arasından söylenceler içinden birkaç bilgi kırıntısı geliyor:

- İzmir, Ephesos, Myrina gibi birçok kenti Amazonlar’ın kurduğu sanılıyor.

- Troya Savaşı’nda Akhilleus, öldürdüğü yiğit Anadolu’nun kadın olduğunu anlayınca çok şaşırmıştı. Üstelik ona tutuldu da (MÖ 13. yüzyıl).

- Tarihçi Herodotos Amazonlar’ı anlatıyor (MÖ 4. yüzyıl).

- Derler ki, Büyük İskender’in oğullarından birinin anası, Amazon kraliçesi Thalestis’miş... (MÖ 4. yüzyıl).

- Ve Aşıkpaşazade... 13. yüzyılda Anadolu’da “Baciyân-ı Rûm” adlı bir kadın örgütlenmesinden söz ediyor.

Herodotos’a göre, Yunanistan’a kadar giden ve Atina’yı ele geçiren Amazonlar, Yunanlılar tarafın-

Afrodisyas Antik Kenti agora kapısı havuzu duvarında yer alan Amazonlar’la savaş paneli.

dan karşı saldırıyla tutsak alınır, üç gemiye doldurup denize açılırlar. Ama Amazonlar bir punduna getirip askerlerin üstüne atılır, döve döve öldürürler. Gemi kullanmayı bilemedikleri için denizde sürüklenmeye başlarlar. İskit toprakları içinde Palus Maiotis (dik bayır) denilen yere varırlar. Orada otlayan atlar bulur, onları alır ve buldukları her şeyi yağmalamaya başlarlar.

İskitler ilkin onları erkek sanır, karşı koyarlar. Ama öldürdükleri Amazonlar'ın kadın olduğunu anlayınca savaşmaktan vazgeçerler. Aralarından seçtikleri İskit delikanlıları Amazon kampının karşısına kamp kurar, yavaş yavaş onlara yaklaşır.

Amazonlar doğal gereksinimlerini karşılamak için birbirlerinden ayırdıklarında İskit delikanlıları da aynı şeyi yaparlar. Sonunda delikanlılardan biri kızlardan biriyle sevişme isteğini belirtir. Kız karşı koymaz. Dahası ertesi gün her ikisi de başka birer arkadaşları ile gelir. Böylece aradaki ilişki gelişir, kampları birleşir, beraber yaşamaya başlarlar. Her delikanlı, ilk karşılaştığı Amazonla birliktedir.

Zaman içinde Amazonlar İskit dilini söker. Delikanlılar, kendileriyle birlikte gelmelerini ve evlenmek istediklerini söyler. Kızların verdiği, Herodotos'un aktardığı yanıt ünlüdür:

“Biz sizlerin evlerinizdeki kadınlarla bir arada oturamayız; törelerimiz birbirine benzemez. Biz ok atar, mızrak fırlatır, ata bineriz; ama kadın işleri bilmeyiz. Sizin kadınlarınız bunların hiçbirini yapmaz, kadın işleri yaparlar. Arabalarının içine kapanır, otururlar, ne ava giderler ne de başka bir yere. Onun için biz onlarla anlaşılamayız. Eğer bizimle evlenmek istiyorsanız, gidip kendi payınızı alın gelin. Burada kendi yasalarımıza göre yaşayalım”.

Horodotos'a göre, kendisinin de yaşadığı MÖ 4. yüzyılda:

“Sauromatlar İskit dili konuşurlar, yalnız ta baştan beri birçok yanlış yapalar. Çünkü Amazonlar bu dili hiçbir zaman iyice öğrenmemişlerdi. Evlenme konusuna gelince, töreleri

şudur: Bir kız, bir düşman öldürmeden evlenemez. Bu yasanın gereğini yerine getirmediği için evlenmeden ihtiyarlayan kızlar vardır” (3).

Herodotos'la Aiskylos'un söylediğine göre, Amazonlar Thermodon suyu kıyısında Temiskyra'da yaşarlar. Burası, Ordu-Fatsa dolaylarında, Terme Çayı kıyısında olmalıdır. Belki de bugünkü Terme Kasabası'nın kendisidir. Ata ilk binenler Amazonlar'dır. Önce Hititler, ardından bütün dünya, ata binmeyi onlardan öğrenir.

Söylentilere göre, Batı Anado-

Anadolu'da süregiden Amazon geleneği

Antik Anadolu'da Bakkhalar, Azra Erhat'a göre, “Tanrı Dionysos-Bakkhos törenlerini kutlayan kadınlar alayıdır. Tıpkı Tanrının kendisi gibi çıplak bedenlerini nebris denilen benekli ceylan postlarıyla örter, başlarına sarmaşık çelenkleri sarar ve ellerinde tyrsos, ucunda bir çam kozalağı bulunan sarmaşık ve asma yaprakları sarılı uzun değnekleri ve Prometheus'un insanlara armağan ettiği ateşi taşıdığı narteks kamışiy-

Frig başlığı giymiş Amazonlar'ın Herakles'le barış içinde laflarken betimlendiği bir amfora.

lu'yla Hellen ülkesini Atina'ya dek ele geçirirler. Halikarnassos (Bodrum) Mausoleion'unun dış yüzünü çepeçevre kuşatan ve bugün British Museum'da bulunan ünlü kabartmalar bu savaşı anlatmaktadır.

Amazonlar daha sonra Hellen ülkesinden geri çekilirse de, Batı Anadolu'da daha uzun süre kalır ve birçok kent kurarlar. Kentlerden birine Tanrıçalarının adını verir, Myrina derler. Bu ad sonradan Smyrna'ya, günümüzde de İzmir'e dönüşür.

Ephesos'un bir Amazon Kenti ve Ephesoslular Artemis'in bir Amazon Tanrıçası olduğuna ilişkin güçlü veriler vardır:

“Günlerden bir gün / savaştı Amazonlar geldi, Yüce Artemis, / yontunu diktiler senin / o kayın ağacının altına... / Silahlı kadınlardı; / Kalkan dansıydı yaptıkları. / Tiz sesli kaval bir yanda çıkırdı türküsünü / Amazonlar'dı, / sert topuklarıyla yeri göğü inleten!..” (4).

la Tanrının peşinden koşarlar, geceleri dağda bayırda, ormanlarda kendilerinden geçerek Tanrıya karışırlar” (5).

Ve Sabahattin Eyüboğlu da diyor ki: “Anadolu'da birçok yüzyıllar egemen olduğundan kuşku duyulmayan Dionysos dininden ve ayinlerinden elbette birçok izler kalmış olacaktır. İslamiyet'ten sonra Anadolu'da özellikle köylüler arasında yaşamaya devam eden adetler, gelenekler arasında Dionysos dinine bağlanacak hurafeler olsa gerektir. (...) Bektaşî ayinlerinde Dionysos dininden bazı izler bulunması kuvvetle tahmin edilebilir. Bu nedenle kişisel bir anımı anlatmadan geçmeyeceğim. 1943 yılı İzmir'de müze müdürü Selahattin'in çabasıyla ortaya çıkarılan bir Yunan agorasını görmeye gitmiştim. (...) Bay Selahattin bana Yunan agorasında heykeller ve abideler arasında bulduğu Türkler'e ait çok eski mezar taşlarını göster-

di; bunların ilk Bektaşî kadınlara ait olduğunu ve bu kadınların agoraya rastlantıyla gömülmüş olmadıklarını söyledi. Biraz kararsızlıktan sonra bir de giz verdi: 'Bektaşîliğin Dionysos diniyle yakın akrabalığını kanıtlayabilecek durumdayım; türlü türlü belgeler biriktirdim, ama bunlar ancak ölümünden sonra ortaya çıkacak; siz de kimseye söylemeyin.' Umarım geçen yıl Bay Selahattin'i çok sevdiği agorasından ayıran ölüm, bu gizi de alıp götürmemiştir" (6).

Amazonlar, bir gelenek olarak Anadolu'da sürer gelir. Aşık Paşazade'nin *Tarih-i Al-i Osman* adlı kitabında sözü geçen Gaziyân-ı Rûm (Anadolu Gazileri), Ahîyân-ı Rûm (Anadolu Ahîleri), Abdâlân-ı Rûm (Anadolu Abdalları) yanında bir de Baciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) adlı örgütten söz ettiğinin ayırdına varınca, Alman Dilbilimci Franz Taeschner inanamaz. "(...) o günün toplumunda kadınların bir teşkilat kurmuş olmalarını o kadar imkânsız görmüştür ki bunun bir istinsah hatası (el yazması kopyalarda yapılan

sözcük yanlış) veya bir yanlış anlamama sonucu Aşık Paşa-Zade tarafından ortaya atılmış olduğunu kabul etmiştir (7).

Fuat Köprülü ise, bu savın geçerli olmayacağını söyleyerek bu adın kadınlara özgü bir sufi örgütlenmesinin adı olabileceğini söyler ve "Acaba Aşık Paşa-Zade, Baciyân-ı Rûm ismi altında Uc Beyliklerindeki Türkmen kabilelerin müselleh (silahlı) ve cengâver kadınlarını mı kastediyor?" (8) der. Bu sözlerinden Fuat Köprülü'nün, uç beyliklerinde, Amazonlar örneği silahlı savaşçı kadınların bulunmasını olağan saydığı, dahası, böyle bir örgütlenmeyi zaten bildiği anlaşılıyor.

Ve bugün hâlâ geçerli olan bir Anadolu geleneğini Sabiha Tansuğ anlatıyor:

"Anadolu'da bilinen beş 'Ana' vardır: 'Toprak Ana', 'Havva Ana', 'Meryem Ana', 'Fadime Ana', 'Kadın Ana'.

"Kadın Ana' bugün de yaşar.

"Kadın Ana', köyde hastaların, umutsuzların yardımcısıdır. Gelinlerin, gençlerin, çocukların doktorudur, ebesidir. Yoksulların, varlıklarının, kadınların, erkeklerin her türlü derdine deva arayandır. Düğünlerde sünnetlerde, adaklarda,

İşte Anadolu'da süregiden Amazon geleneği: Solda, Bodrum'un denizciliğiyle ünlü kraliçesi Artemisia'nın heykeli; aşağıda Perikles'in evlenebilmek için kendi koyduğu yasaları çiğnediği Miletli Aspasia...

ölümünde köylünün daima yanındadır.

"Ona bu adı halk verir.

"Yaşar Emmi, Kadın Ana'yı nasıl tarif edersin?"

"Kadın Ana olmak çok zordur, kızım. Kadın Ana olmak için akıl ister, sabır ister, yüreği çok varlıklı olmak gerekir. Kadın Ana'nın sözü bir köy ağasınınki kadar geçerlidir. O tüm kadınların anasıdır. Doğumlarında kadının koruyucusudur, çünkü o doğurtur. Loğusaya ve bebeğe günlerce o bakar. Loğusa iyileşip ayağa kalkıncaya kadar ilgilenir. Bebeleri o tuzlar. Tuzladığı bebeler pişkin olurlar, dayanıklı olurlar. Ömürleri boyu, ağızları, terleri, ayakları kokmaz.

"Ağır hastalara Kadın Ana bakar, başlarında bekler. Ölüm oldu mu oradan hiç ayrılmaz. Cenaze kadınsa onu da Kadın Ana yıkayıp kefenler. Ölüvine yas almak için sık sık gelir gider.

"Kız istemede, nişan takmada düğünde hep o vardır. Törenler onsuz olmaz. Kadın Ana gönlünü, elini, gözünü halkın üzerinden hiç eksik etmez"(...) (9).

Amazon torunu Anadolu kadını

Amazon torunu Anadolu kadını, günümüze değin yaşamın bütünü alanlarında varlığını göstermiştir:

- Halikarnassoslu Herodotos'a göre Lidyalı kadınlar kocalarını kendileri seçerdi.

- MÖ 2000'de Asur ile Anadolu arasındaki en büyük ticaret merkezi olan Kaniş'te (Kayseri yakınında Kültepe) haklıy, doğruyu bulma gibi çok zor bir görev kadınlara verilmişti. Kanişli yargıçlar kadınlardan seçilirdi.

- Çok sonraları, İyonya'nın en önemli kentlerinden olan Priene de haklıyı ayırt etme işini, yargıçlığı yine kadınlara vermişti.

- Makedonyalı İskender, Miletos'ta bir kış konaklamış ve askerlerini iyi eğitim görmüş Anadolu kadınlarıyla evlendirmişti.

- Herodotos'un ülkesi Halikarnassos'un, her ikisinin de adı Artemisia olan iki kadın kraliçesi, iki ayrı deniz

Bir Amazon kabartması.

savaşında büyük başarılar kazanmıştı.

- Atinalı Perikles, bir Anadolu kadını olan Miletoslu Aspasia ile evlenme izni alabilmek için Atina senatosu önünde saatlerce salya sümük ağlayarak dil dökmeyi göze almıştı.

- 13. yüzyıl Anadolu Devrimi'ndeki kuruluşta Ahi Evren Şeyh Nasirü'd Din'in eşi Fatma Ana, Hacı Bektaş Tekkesi'nde, Anadolu kadınları (Bacıyân-ı Rûm), örgütlenmesinin kurucusu ve yöneticisidir.

- Dünyanın ilk lirik ozanı bir Anadolu kadını olan Midillili Sappho'dur.

- Sappho'nun şiir geleneğini Osmanlı kadınları Mihri ve Zeynep Hatunlar sürdürmüştür.

Sayılса Amazonlar'dan bu yana Anadolu'da ne çok kadın biliriz. Son birkaç yüzyıldan önce, dünyanın başka hiçbir yerinde bu denli kadın adı sayamayız...

"Bırak artık savaşı/ Zaman türkû zamanı / Al Anadolu kavalını / sarı saçlı tanrıçalarımızdan / ezgiler çal" (10).

DİPNOTLAR

- 1) Esther Harding, "Woman's Mysterious", Harper Colophon Boks, 1. Pub New York, 1976, s.164-167.
- 2) Aiskhylos, "Zincire Vurulmuş Prometheus", Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s.724-729.
- 3) Herodotos, "Herodot Tarih", 4. Kitap, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s.262-264.
- 4) Callimachus, "Artemis İlahisi".
- 5) Azra Erhat, "Mitoloji Sözlüğü" / "Dyonisos" maddesi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s.88.
- 6) Sabahattin Eyüboğlu, "Önsöz" (Euripides'in "Bakkhalar" Tragedyası çevirisi için), Maarif, Ankara, 1944, s.IX.
- 7) Mikâil Bayram, "Anadolu Bacıları", Belleten, Sayı:180, Ekim 1981, s.458-460.
- 8) Fuad Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu", s.159-161.
- 9) Sabiha Tansig, "Anadolu'da Kadın Ana'lar", Sanat Olayı 12, Aralık 1981, s.31-33.
- 10) Stesikoros, (MÖ 630-555); Akt. Talat Sait Halman, Eski Uygarlıkların Şiirleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1974, s.139.

sol'dan bakmak gerek!

MART sayısı kitapçılarda!

**Vamos
İyi
gidiyoruz!
bien!**

Onlarca araştırmacı,
yazar ve çizer
aylık sol dergisi için üretiyor...

Thales'in üçgenlerinden Einstein'ın uzay-zaman dokusuna Kozmik gölgenin peşinde

Yard. Doç. Dr. Metin Altan

Anadolu Üniversitesi, Uydur ve Uzay Bilimleri Araştırma Enstitüsü

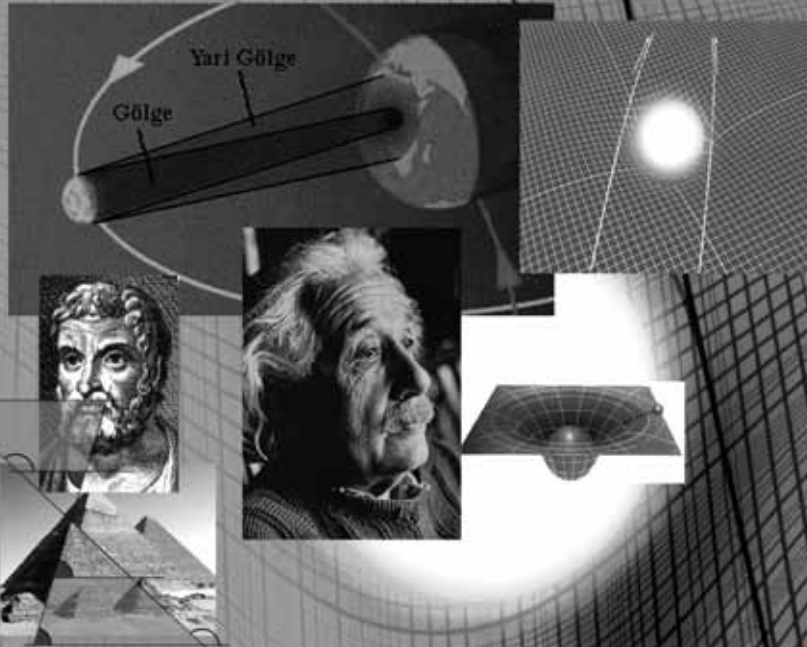
29 Mart 2006 - Tam Güneş Tutulması

29 Mart 2006

Çarşamba günü Tam

Güneş Tutulması

yaşanacak ve ülkemizin de birçok yöresinden izlenebilecek. Tutulma günü umarız kozmik gölge güzergâhındaki atmosfer ve gözlem koşulları uygun olur. Kurnaz üstat Thales'ten miras aldığımız bu muhteşem gökyüzü şenliğini hep birlikte zevkle izleriz ve paylaştığımız bu heyecanı gelecek nesillere yeni bulgu ve keşifler ekleyerek aktarırız. Hepimize iyi seyirler...

Kurnaz filozof

Üstat Thales, Tanrı Amon'un başrahibiyle ve firavun Amasis'le birlikte Büyük Piramid'i seyrediyormuş. Başrahip, hükümdarının huzurunda bir yabancıyı güç duruma düşürmek istemiş: "Bilin bakalım, bu piramidin yüksekliği ne kadar?" Bilgin esasını alıp tam piramidin gölgesinin bittiği yerde kumun içine dikmiş. Asayı ve gölgesinin uzunluğunu ölçmüş. Basit bir hesap ile anıtın yüksekliğini bulmuş: **280 dirsek!** Geometrik orantılar ilkesine göre, paraleller homolog orantılı doğru parçalarını iki sekant üzerinde keserler. Piramidin durumunda paraleller Güneş'in ışınlarıydı. Sekantlar ise sırasıyla asadan ve piramidin yüksekliğinden geçen çekül doğrultuları. Asanın gölgesi, piramidin gölgesi ve asanın yüksekliği bilinmekteydi: Orantıların eşitliği sayesinde dördüncüsünü de bulmak kolay olmuş Thales için. Firavun çok şaşırılmış ve üstat büyük bir saygınlık kazanmış. Bu temellerle atılan geometrik yaklaşımların uzantısı, bugün Güneş Tutulması'nın geometrik prensiplerini doğurmuş.

Aynı kişi yıldız izlerken bir çukura düştüğünde, "... daha ayağının altındakini bile göremezken gökte ne bulmayı umuyorsun" diyen bir köylü kadına alay konusu da olmuş. Yanıt ise "İnsanlar böyle şeylere gülerler ve övünçle felsefecilerin onlara doğayı öğretemeyeceklerini söylerler. Fakat felsefecilerin onlara güldüklerini anlamazlar, çünkü onların çukurlara düşmemelerinin nedeni zaten hep çukurda yaşıyor olmaları ve yukarıdaki muhteşem kainatın düzeninden haberdar olmamalarıdır".

2600 yıl kadar önce, Ege Denizi'nin doğusunda, Anadolu'nun İyonya olarak adlandırılan topraklarında yaşayan insanlar ilk defa, doğaya ait meselelerde sorulara, din merkezli masallar ve hayal güçlerinin yerine, akıllarını kullanarak cevap aramaya başladılar. MÖ 624 ile 545 yılları arasında yaşayan Miletoslu Thales B. Eksamyes, kendilerine doğa filozofları denilen bu insanla-

rın ilki olarak kabul edilir.

Thales'e göre gökyüzü düzenliliği olan bir yapıdır; yıldızlar senenin belirli zamanlarında hep aynı yerdedir, hareketlerinde bir ahenk, Güneş ve Ay Tutulmaları'nın da sistematiği vardır. Thales, Babil'de 150 yıldır rahiplerin toplamış olduğu gözlemlerinin kayıtlarını elde etmiş. Babilliler, Mısır ve Mezopotamya bilginlerinin çok ilkel bilgileri ile, kenarları 3-4-5'lik bir üçgen çiziyorlardı. Fakat böyle bir açının niçin hep dik olduğunu kendi kendilerine sormamışlardı. Thales'in değeri de burada açığa çıkar. Eski bilim sistemini yerinden oynatıp olayları yöneten kanunu aramıştır.

Thales, tek başlarına yaşayan İonia Kentleri'nin birleşip bir devlet kurmalarını istiyordu. Şehrin diktatörü olan Thrasybul's'la yakın ilişkileri olmuştu ve İyonyalı şehir devletlerin, Lidya ve Perslere karşı birlik içinde bir federe devlet olması gerektiğini savunuyordu. İran'da yaşayan Med halkının kralı Kyaksares ile Anadolu'da yaşayan Lidya halkının kralı Alyattes'in orduları arasında beş yıldır devam eden anlaşmazlık sonucu çıkan Kızılırmak Savaşında (MÖ 28 Mayıs 585), savaşa son vermek isteyen Thales'in aklına kurnazca bir fikir gelir. Önceden hesapladığı Güneş Tutulması zamanı bilgisini kullanarak tarafları "Tanrıların bu duruma kızgın olduğuna ve ispat için gün ortasında gece yaparak işaret göndereceğine" ikna eder. O gün meydana gelen tam Güneş Tutulması sonucu taraflar büyük bir şaşkınlık ve korku içinde ilahi işaretin ürpertisi ile anlaşmaya razı olurlar ve Kızılırmak'ı iki devlet arasında ortak sınır kabul ederler.

Thales, dünyanın küresel olduğunu, Güneş Tutulması'nın Ay'ın Güneş ve Dünya arasına girmesiyle oluştuğunu, Ay'ın, ışığını Güneş'ten alan ve ışığı geçirmeyen bir cisim olduğunu kabul ediyordu. Yılı 365 güne ayırmıştı. Yeryüzünün Güneş'e ve Ay'a olan uzaklığının ilk kez hesaplanmasının Thales tarafından yapıldığı söylenir. Güneş ve Ay Tu-

tulması prensipleri, altyapısını, Thales'in geometri ve astronomiye ilişkin düşüncelerinden alır.

Kozmik gölgeden endişe

Tutulmaya tanık olabilmek için her türlü zorluğa katlanan günümüz modern çağ insanı için tutulmalar, harika ve heyecan verici gök olaylarıdır. Ancak ilk ve ortaçağ insanları için durum tamamen farklı. Korku ve dehşet ile izlenen Güneş Tutulmaları, çoğu devirlerde saygınlık uyandırmış, kutsal sayılmıştır. Ancak tarihteki pek çok olayda kötülüğün ve felaketin habercisi, hatta nedeni olarak görülmüştür. Gün ortasında Güneş'in kaybolması ve aniden gece olması son derece ürkütücü bir durumdur. Bu durumdan kurtulmak için Güneş'i görünmez eden bu gücü korkutup kaçırmak için davullar çalınır, gürültüler çıkarılır. Bazı toplumlarda ise göğe oklar, tüfekler atılır. Güneş'in yeniden doğması için adak adanır, insanlar kurban edilir. Tutulma sırasında canavarların, şeytanların Güneş'i yediklerine inanılır. Tutulma sırasında gürültü yapan, davullar çalan Çinliler, Güneş'i yiyen ejderhayı kaçırmak için ok atarlar. Çin imparatorluk gemileri toplarını ateşler. Hindular da Güneş'i kötü ruhların yediğini düşünüp boyunlarına kadar suya girip ibadet ederler. Rumen efsanesine göre tutulma sırasında kötü cin Gü-

neş ve Ay'a saldırarak onları yer. Japonya'da insanlar tutulma sırasında kararan gökyüzünden yağan zehir damlalarının zarar vermemesi için kuyuların üstlerini örterler. Kuzey Amerika yerlilerinden Chippewa Kızılderilileri, Güneş Tutulması sırasında Güneş'in ateşinin sönüyor olduğuna inanıp ateşin güçlenmesini sağlamak amacı ile gökyüzüne yanan oklar atarlar. Aztekler tutulma sırasında Güneş'in yardıma ihtiyacı olduğunu düşünüp, Güneş'in yardımına koşması için doğaüstü olan bir köpeğe cüce veya kambur kurban ederler. Kuzey kutup bölgesi yerlileri ise tutulma sırasında Güneş ve Ay'ın gökyüzündeki yerlerini geçici olarak terk edip Dünya'da her şeyin yolunda gidip gitmediğini denetlediklerine inanırlar. Tahiti yerlileri ise Ay ile Güneş'in sevişmesi olarak romantik bir kimlik kazandırır kozmik gölgeye.

1503, kozmik gölge endişesinden zekice yararlanılan, Columbus'un Amerika'ya 4. seferini yaptığı yıldır. Yolculuğun kritik bir bölümünde gemi hasar görerek Jamaica'da (St. Anne Körfezi) karaya oturur. Hasar

büyüktür ve yapılacak tek şey yardım gelene kadar beklemektir. Gemi personeli küçük hediye ve süs eşyaları vererek yerli halk ile yakınlık kurarak yiyecek almaya çalışmaktadır. Bir yıl kadar bu yakınlık ve alış veriş devam eder. Ancak sonunda yerli halk yiyecek vermeyi reddeder. Bunun üzerine Columbus, tutulma konusundaki bilgilerini kullanarak gemicilik kitaplarından son Ay Tutulması'nı ve bir sonraki tutulma zamanını hesaplayarak hazırlık yapar. 29 Şubat 1504 tarihinde yerli halkı, Ay'ı yönetebildiğine ikna etmek amacı ile şeflerinin de bulunduğu bir toplantı ayarlar. Toplantıda Tanrının yerlilerin gemicilere karşı tavırlarından hiç memnun olmadığını ve onları cezalandırmak için Ay'ı karartacağını söyler. Bir süre sonra tutulma gerçekleşirken herkes dehşete kapılır ve yiyecek yardımını kabul eder. Columbus Tanrı ile konuşacağını söyleyerek bir süre aralarından ayrılır. Döndüğünde Tanrının yerlileri affettiğini söyler ve bu sırada zaten tutulma sona ermeye başlamıştır. Sonunda Columbus yerlilerin büyük saygınlığını ka-

zandıktan sonra istediği erzağı alır.

Tabii ki tutulmaların bir düzen içerdiğini fark eden başkaları da olmuş. Maya gökbilimcileri gökcisimlerinin düzenli hareketlerini fark etmişler ve 1100'lü yıllarda tutulma tarihlerini takvimlerine işlemişler. Bilinen en eski Güneş Tutulması kaydı Çinliler'e ait. Çinli gökbilimciler MÖ 2000-1900 yılları arasında Güneş Tutulmaları'nı kaydetmeye başlamışlar. Düzensiz tutulan kayıtlar MÖ 720 yılından sonra düzenli olarak tutulmuş. Babilliler'in tuttuğu düzenli kayıtlarda tutulmaların 18 yıl 11 günde bir olduğu (Saros periyodu) yazılıdır. Eski Yunan ve Romalılar tutulma kayıtlarına gereken önemi vermezken ortaçağda Arap gökbilimciler, düzenli kayıtlar tutmuşlar. Avrupa'da da 9. yüzyıldan sonra manastırlarda düzenli kayıtlara başlanmış.

29 Mart

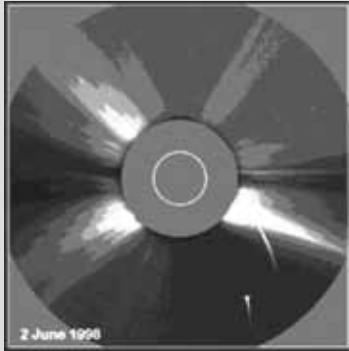
Tam Güneş Tutulması

Geride bıraktığımız yüzyılın son Tam Güneş Tutulması 11 Ağustos 1999 tarihinde meydana geldi. 29 Mart 2006 tarihinde ise yeni yüzyı-

'Tutulmalar' artık karın doyurmuyor!

Prof. Dr. Rennan Pekünlü

Yeni Dünya'ya yaptığı uzun ve zorlu geçen dördüncü yolculuğunda Christopher Columbus gemilerinden ikisini terk etmek ve son iki karavelini de Jamaica'nın kuzey sahillerinde karaya oturtmak zorunda kaldı.

Koronagrafla görüntülenen manyetik alan geometrileri ve Güneş'e doğru yaklaşan iki kuyruklu yıldız.

1504 yılının Şubat ayına gelindiğinde Columbus son altı ay içinde karaya kısıtlanmış atıl bir gemici durumundaydı. Besin stokları hızla tükeniyordu. Daha sonra gelişen olayları Ferdinand Columbus şöyle anlatıyor:

"Amiral üç gün sonra gece başlarken

Ay Tutulması olacağını anımsadı. Jamaicalı yerlilere, karşılığını değişik ürünlerle ödedikleri halde yiyecek maddesi getirmekte ne denli vurdum duymaz davrandıklarını Tanrının gördüğünü söyledi. Tanrının yerlilere çok kızdığını ve onları büyük bir açlık ve sefaletle cezalandırmakta kararlı olduğunu duyurdu.

"Bunun için Tanrı gökyüzünde sergileyeceği bir işaretle cezanın geleceğini belirtecekti. Bu nedenle o gece Ay'ın yükselişini çok dikkatli izlemelerini istedi. Ay, Tanrı'nın yerlilere göstereceği kötülöklere işaret edeceğine gazabından kıpkırmızı kesilecekti (*). Columbus ile yerliler arasındaki konuşma bittikten sonra yerliler ayrıldı; bazıları korkmuş görünürken bazıları da bunların boş tehditler olduğunu düşünüyordu.

"Ancak Ay'ın yükselmesiyle birlikte tutulma da başlamıştı; Ay yükseldikçe tutulma ilerliyordu. Bunu gözleyen yerliler şaşkınlık ve korku içinde ağlayarak ve ağıtlanarak gemiye her türlü yiyecek ve içecek akıtmaya başladılar. Amiral'den Tanrının gazabını durdurmasını istiyor ve gelecekte her türlü gereksinimlerini karşıla-

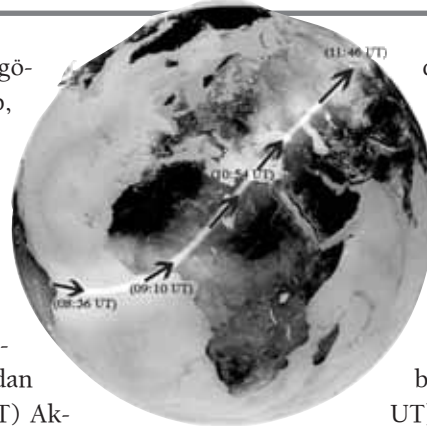
lın ülkemizden izlenen ilk Tam Güneş Tutulmasını yaklaşık 4 dakikalık süre içinde izleyebileceğiz. Bu kozmik kararmanın en önemli özelliği, 30 Nisan 2060 yılına kadar bir daha Tam Güneş Tutulması'nı ülkemizden gözleyemeyecek olmamız.

Tutulma anı ilgililer tarafından şenlik havasında izlenmektedir. Ancak asıl önemli olan bu gök olayının bilimsel çalışmalar ile değerlendirilmesi. Tutulma haritasında 2 dakikalık gözlem süresi koridorunda Bakırlıtepe'deki TÜBİTAK Ulusal Gözlemevi'nin (TUG) bulunması, coğrafi açıdan hepimiz için büyük bir şans. Tam tutulma sırasında havanın aydınlığında önemli değişiklikler olur. Hava hızlı bir şekilde kararır, ısı düşer, hayvanlar garip davranışlarda bulunur, ses çıkarmaya başlar ve birçok hayvan gece olduğunu zannedip yuvalarına yata-maya gider.

Dünyada ve ülkemizde gözlenebilecek yerler

29 Mart 2006 Çarşamba günün Ay'ın gölgesi Türkiye saati (TS) ile 11:36'da Brezilya'da gün doğumuy-

la (08:36 UT) görünmeye başlayıp, Atlantik boyunca ilerleyerek TS ile 12:10'da Afrika'nın Altın Sahilleri'ne gelecektir (09:10 UT). Gölge Afrika'nın bir kısmından ilerleyip (10:40 UT) Akdeniz'den Türkiye'ye ulaşacaktır (10:54 UT) ve Türkiye'nin bir kısmını geçtikten (11:10 UT) sonra TS ile 14:10'da Karadeniz'den Gürcistan'a ulaşacaktır (11:16 UT). Oradan Rusya Federasyonu'nun (11:22 UT) ve Hazar Denizi'nin kuzey kıyısından Kazakistan'ı bir bant şeklin-

de tarayıp (11:26 UT) tekrar Rusya Federasyonu'ndan geçip (11:44 UT) Moğolistan'da TS ile 14:46'da gün batımıyla gözden kaybolacaktır (11:46 UT). Tutulma yolunun genişliği: Brezilya'da

129 km, Afrika'da 185 km, Karadeniz'de 156 km ve Moğolistan'da 126 km'dir. Tam tutulma süresi 4 dakika 7 saniye ile en fazla Libya'da olacaktır. Tüm Avrupa'da parçalı tutulma gözlenecektir. Türkiye'de tam tutulma TS ile 13:54'de başlayacak, tutul-

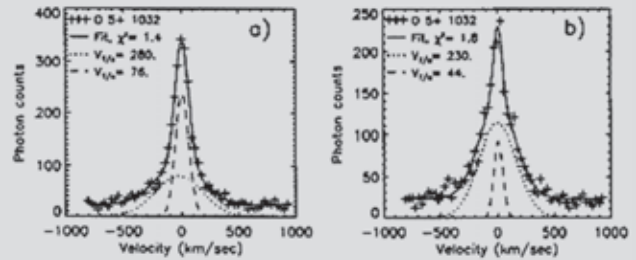

yacaklarına söz veriyorlardı.

"Amiral bir süre Tanrıyla konuşmak istediğini belirterek kaptan köşküne çekildi. Bu arada tutulma ilerliyordu ve yerliler yardım etmesi için yalvarıyorlardı. Amiral Tam Tutulma'nın gerçekleştiğini ve birazdan geçmeye başlayacağını bildiğinden köşküden çıktı, Tanrının yerlileri affettiğini ve bunun bir işareti olarak Ay'ın kızılığının geçeceğini söyledi. Bu olaydan sonra yerliler bize karşı tutumlarında son derece dikkatli olmaya başladılar ki biz de bunu istiyorduk."

20. yüzyıla dek Güneştacını (corona) gözlemenin tek yolu, oturup (!) Güneş Tutulmaları'nı beklemektir. Ancak, 1930'lu yıllarda Lyot, koronagrafi keşfetti (Cranmer, 2002). 1970'li yıllardaysa Kohl ve ark. (1978) ve Withbroe ve ark (1988) (Cranmer, 2002) moröte koronagraf spektrometresi geliştirdi. Bu iki gelişmeden sonra Güneştacı plazma fiziğinin sürekli ve ayrıntılı çalışmaları başladı.

1939 yılında Grotrian ve Edlen, daha önce kökeni anlaşılmamış olan salma çizgilerinin, sıcaklığı 106 K düzeyinde olan plazmada üretilen yüksek derecede iyonlaşmış Fe (Demir), Ca (Kalsiyum) ve Ni (Nikel) O (oksijen) çizgileri olduğunu buldu (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Güneştacı deliğindeki plume bölgesinde (a) ve interplume lane bölgesinde (b) gözlenen O5+ iyon çizgisi

Koronagraflar Güneş atmosferindeki büyük ölçekli manyetik alanların geometrisinin saptanmasına olanak tanır. 1957 yılında Waldmeier, bugün güneştacı deliği (coronal hole) olarak bilinen karanlık bölgelerin hızlı güneş rüzgârının üretildiği açık manyetik alan çizgilerinden oluşan bölgeler olduğunu duyurdu.

"Tutulmalar" artık karın doyurmuyor!

(*) Tutulma sırasında Ay genellikle bakır rengi olur. Yer atmosferinden geçip Ay'a ulaşan Güneş ışığındaki mavi ve mor bileşenler saçılma ve kırılmaya uğrar. Kırmızı ışıkta Ay'a ulaşır, yansır, Yer'e döner ve Ay'ın bakır rengi görünmesine neden olur.

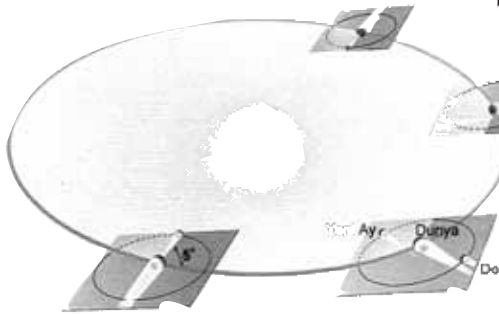
KAYNAKLAR

- 1) Sky&Telescope, Ekim 1992, s. 437.
- 2) S.R. Cranmer, Space Science Reviews 101: 229-294, 2002.

ma yolu genişliği 171 km ve maksimum tam tutulma süresi 3 dakika 41 saniye ile Manavgat olacaktır. Antalya kıyısından yurdumuza girecek olan tutulma gölgesi saatte yaklaşık 3250 km hızla Ordu İlimize kadar uzanan yaklaşık 165 km genişlikteki bir hat üzerinde yoluna devam edecektir (bkz. Tablo 1).

Tutulmanın geometrik özellikleri

Güneş Tutulmaları, Ay'ın, Dünya ve Güneş arasına girerek, üçü aynı doğrultudayken kısa bir süre için de olsa Güneş ışığının Dünya'ya gelmesini engellemesidir. Ay yeniay evresindeyken Dünya ile Güneş arasında bulunduğu zaman gerçekleşir. Bu şartlar sağlandığında Güneş diskinin Ay tarafından örtüldüğünü ve gölgesinin Dünya'ya düştüğünü izleyebiliriz. Ay'ın yörünge düzlemiyle Dünya'nın yörünge düzlemi arasındaki açı $5^{\circ} 9'$ değerindedir.

Eğer Ay, Güneş ve Dünya için yörünge düzlemleri çakışık olsaydı, her yeniay evresinde bir Güneş tutulması gerçekleşirdi. Her 29.5 günde bir Ay yeniay evresinde bulunur, fakat her ay bir kez tutulma gerçekleşmez. Yeniay evresinde Ay, yörüngesi üzerinde hareket ederken gölgesi Dünya'nın ya üstüne ya da altına düşer. Yılda en az iki kez Dünya-Ay-Güneş doğrultusu Güneş Tutulması'nı sağlayacak şekilde konumlanmaktadır. Güneş, Ay'dan yaklaşık 400 kat daha büyüktür ve Ay, Dünya'ya Güneş'ten yaklaşık 400 kat daha yakındır. Bu nedenle açısal çapları neredeyse aynıdır ve tutulma gözlemlerinde ikisi de aynı büyüklükte görünür.

Tutulma için Ay'ın ekliptik sı-

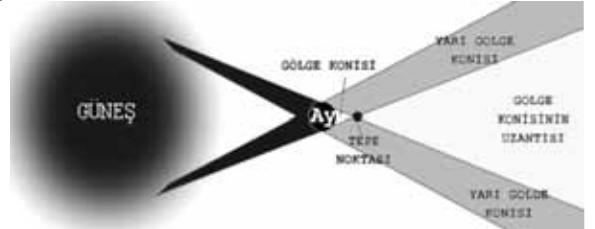
Tablo 1

29 MART 2006	Parçak Tutulma Başlangıcı	Tam Tutulma Başlangıcı	Tam Tutulma Sonu	Parçak Tutulma Sonu	Tam Tutulma Süresi
	(saat:dakika:saniye)				(dak:sn)
AKSARAY	12:44:42	14:00:42	14:04:14	15:17:55	03:32
AMASYA	12:50:24	14:06:27	14:07:38	15:21:05	01:11
ANTALYA	12:37:32	13:54:23	13:57:34	15:12:46	03:10
GİRESUN	12:54:23	14:09:02	14:12:19	15:23:57	03:17
KARAMAN	12:41:47	13:59:15	14:00:53	15:16:11	01:39
KAYSERİ	12:47:22	14:03:55	14:05:51	15:19:49	01:56
KIRŞEHİR	12:45:59	14:01:47	14:05:03	15:18:30	03:15
KONYA	12:41:42	13:57:57	14:01:31	15:15:45	03:35
NEVŞEHİR	12:46:05	14:02:04	14:05:20	15:18:52	03:15
ORDU	12:53:43	14:08:17	14:11:17	15:23:26	03:30
SİVAS	12:50:58	14:06:45	14:09:05	15:22:02	02:20
TOKAT	12:51:00	14:05:59	14:09:30	15:21:45	03:31
YOZGAT	12:47:50	14:03:41	14:06:10	15:19:34	02:29

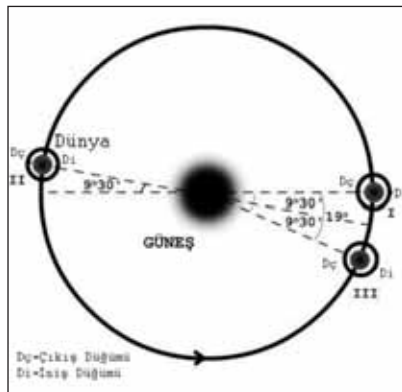
nırlar içinde kalmak koşuluyla, düğüm noktalarına yakın bir yerde bulunması gereklidir. Düğüm noktaları presasyon hareketi yapar ve ekliptik üzerinde yaklaşık 19 yıllık bir periyodu vardır. Bir yılda 19° batıya doğru hareket eder. Bu hareketten dolayı Ay'ın düğümler doğrultusunun bir kere Güneş'e yönelmesinin ardından ikinci yönelmesi simetriği yönünde değil de bundan daha önce gerçekleşir. İlk yönelmenin ardından düğüm noktalarının batıya doğru hareketi başlar ve ikinci yönelmeye kadar $9^{\circ} 30'$ ekliptik üzerinde yol almış olurlar. Düğüm noktalarının hareketi devam ettiğinden üçüncü yönelme de ikincinin simetriği yerine yine $9^{\circ} 30'$ daha önce gerçekleşir. Yani üçüncü

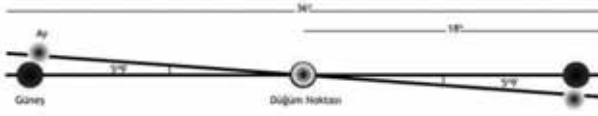
yönelme ilk yönelmeden 19° daha önce gerçekleşmiş olur. Sonuçta bir takvim yılında düğüm noktaları Güneş'e toplam 3 kere yönelmiş olur.

Ay, düğüm noktalarının yaklaşık en fazla $18^{\circ} 5'$ en az $15^{\circ} 4'$ yakınında iken bir Güneş Tutulması gerçekleşebilir. Düğümler doğrultusunun ilk yönelmesinde bir Güneş Tutulması olduysa üçüncü yönelme olduğunda

da yine bir Güneş Tutulması olacağından bir yılda en az iki Güneş Tutulması olur. İlk yönelmede Güneş Tutulması olduysa ekliptik limitinden çıkmadan bir tane daha olabilir ve üçüncü yönelmede ve ekliptik limiti içinde de birer tane daha olabilir. Bu şartlar altında yılda dört Güneş Tutulması olabilir. İlk yönelmede, limitinden çıkmadan bir tane ve üçüncü yönelmede bir tane, ekliptik limitinde bir tane ve diğer yıldaki ilk yönelmenin ekliptik limiti içinde bir tane daha olursa, bir yılda olabilecek en fazla beş tane Güneş Tutulması olayı gerçekleşmiş olur.

Tutulma çeşitleri

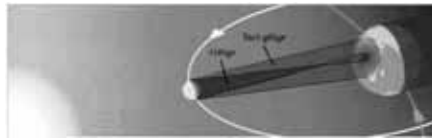
Dünya'nın Ay'a ve Güneş'e olan uzaklığı, yörüngelerin yaklaşık elips şeklinde olmasından dolayı sürekli değişir ve üstelik Ay'ın yörünge düzlemi Dünya'nın yörünge düzlemiyle çakışık değildir. Bu geometrik etkileşimlerden kaynaklanan 3 farklı Güneş Tutulması gerçekleşebilir. Bir Güneş Tutulması'nın tam veya halkalı oluşu Ay'ın Dünya'ya uzaklığı ile belirlenirken, parçalı oluşu Ay, gözlem yeri ve Güneş arasındaki açıyla ilgilidir. Ay'ın yarıçapı Dünya'nınki ile mukayese edildiğinde çok küçük olduğundan, Dünya'nın tamamı Güneş ve Ay diskinin dış teğetlerinin oluşturduğu gölge konisinin içine girmez. Bu nedenle bir Güneş Tutulması Dünya üzerinde ancak belirli bölgelerden görülebilir. Halbuki Ay Tutulması o anda gece olan yerlerin tümünden gözlenebilir.

Tam Güneş Tutulması: Ay'ın, elips şeklindeki bir yörüngeden dolayı Dünya'ya olan uzaklığı her an değişmekteyken, tutulma anında Ay Dünya'ya yeteri kadar yakınsa, açısal çapı Güneş'in açısal çapından büyük olur, Güneş diskinin tamamı örtülür. Dünya tutulma esnasında Ay'ın gölge konisi içinde veya tepe noktasında bulunuyor ise Güneş'in tamamının örtüldüğünü görürüz. Eğer tutulmada Dünya tam tepe noktasında bulunursa Güneş kısa bir süre için Dünya'daki bir gözlem yerinden görülemez. Farklı olarak Dünya sadece Ay'ın gölge konisindeyse, Dünya üzerinde daha geniş bir alanda ve daha uzun bir süre için Güneş görülemez. Çünkü Ay'ın gölge konisi Dünya üzerinde yaklaşık 100 km'lik bir alan kaplar ve Dünya üzerinde bir bant şeklinde iz bırakacağından

bu izdeki bölgelerden tam tutulma, iz dışındaki bölgelerden de parçalı tutulma gözlenebilir.

Tam tutulmada, ikinci ve üçüncü kontak anlarında fotosferin son ve ilk ışıkları alınırken elmas yüzük şeklinde bir görüntü oluşur. Ayrıca tam ve halkalı tutulmaların başlangıç ve bitişlerine yakın Güneş görülme başladığında Ay'ın üzerinde parlak damlacıklar görülür. Dünya yüzeyi üzerinde Ay'ın gölgesinin tutulma esnasında izlediği yol, yaklaşık olarak 16.000 km uzunluğunda ve 160 km genişliğine sahip ve Tam Güneş Tutulması'nın izlenebildiği Tam Tutulma Hattı'dır. Güneş'in tam tutulması belirli bir noktada ancak 1-4 dakika kadar çok kısa bir süre boyunca görülebilmektedir. Tam Güneş tutulması sırasında Güneş koronası net olarak açığa çıktığından yıldız hakkında bilimsel deneylerde çok verimli sonuçlar elde edilir.

Halkalı Güneş Tutulması: Ay, Dünya'ya yeteri kadar yakın değilse açısal çapı Güneş'in açısal çapından küçük kalır.

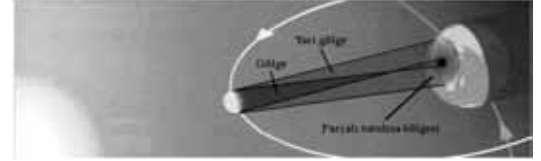
Dünya, tutulma esnasında Ay'ın gölge konisinin uzantısı içinde bulunuyorsa Güneş'in tamamı değil de ortası örtülü olarak bir halka şeklinde görülür. Ay'ın boyutları dışında

kalan Güneş alanından Dünya'ya ışık gelebildiği için de Güneş Korona'sı bu tip tutulmalarda gözlenemez.

Parçalı Güneş Tutulması: Dünya, tutulma esnasında Ay'ın yarı gölge konisi içindeyse, Ay'ın sadece Güneş'in bir parçasının önünden geçtiği görülür. Çünkü Ay, gözlem yeri ve Güneş aynı doğrultuda

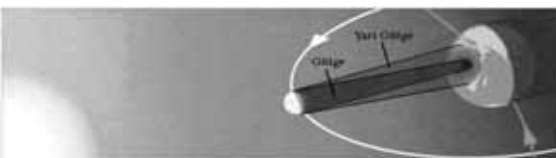
değildir. Böylece Güneş'in geri kalanından Dünya'ya ışık gelmeye devam eder ve de parçalı tutulma olayı gerçekleşir. Parçalı tutulmaların gerçekleştiği bölgelerde Güneş'in sadece belirli bir kısmının Ay tarafından örtüldüğü görülmektedir. Tam ve halkalı tutulmaların maksimum örtülme evresinden önceki ve sonraki dönemlerinde de doğal olarak parçalı tutulma evresi bulunur.

Tam tutulma anında bilimsel kazanım

Güneş gökyüzündeki en yakın yıldız olduğundan, çok ayrıntılı incelenebilmiştir ve diğer yıldızlar hakkındaki bilgilerin büyük bir kısmı bu araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. 3 atmosfer tabakasından en dışta olanı Taç tabakasıdır (Korona) ve Güneş'in tamamı Ay tarafından birkaç dakika için örtüldüğünden, Tam Güneş Tutulmaları koronanın incelenebilmesi için çok iyi bir fırsattır. Korona yüksek ısıda seyrek bir plazma şeklindedir ve görünen Güneş diski parlaklığından çok daha zayıf olduğundan normal koşullarda gözlenemez. Ayrıca korona ışığı fotosferden yaklaşık bir milyon kez daha zayıf olduğundan tam tutulmalar sırasında Ay'ın fotosferi örtmesinden dolayı incelenebilir. Tam Güneş Tutulmaları Güneş atmosferinin farklı bölgelerinin de incelenmesine imkân verir. Işığın kutuplanması gözlemlerinden koronanın manyetik alanı gibi özellikler belirlene-

bilmektedir. Parçalı tutulma safhası başladığı andan itibaren Güneş'ten Dünya'ya ulaşan ışık yavaş yavaş azalmaya başlar. Fakat bu durum gözlemciler tarafından pek fark edilemez. Çünkü insan gözü uzun bir süre havanın bu yavaş kararmasına karşılık vererek çevreyi olduğundan daha aydınlık görmeye devam eder. Fakat 3. temas anına doğru ar-

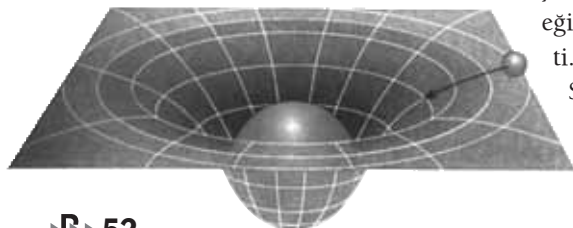
tık Güneş'in çok büyük bir kısmı Ay tarafından kapatılacağı için havanın kararması hızlı olacak ve bu açığa fark edilecektir. Tam tutulma başladığı anda hava alacakaranlıktaki gibi olur ve aniden yıldızlar ve parlak gezegenler ortaya çıkar. Yandaki gö-rüntü Manavgat'ta tam tutulmanın ortasında görülebilen parlak yıldızların ve gezegenlerin konumunu göstermektedir. Ülkemizdeki diğer tam tutulma bölgeleri için de gökyüzü durumu benzer olacaktır.

Güneş Tutulması süresince, hava sıcaklığında ve buna bağlı olarak rüzgâr, basınç, nem gibi meteorolojik verilerde önemli değişiklikler olacaktır. Bunun için yerden 1,5 m yüksekliğe yerleştirilecek seyyar bir meteoroloji istasyonu ile her 5 dakikada bir bu verilerin kaydı tutulur.

Günümüzde Ay ve Güneş Tutulmaları bilgisayar programları ile sanal ortamda modellenmektedir. Yapılan çalışmalar sırasında MÖ 136 yılındaki tam Güneş Tutulması'nın izlenebildiği hattın Babil yerine İspanya civarında gerçekleştiği ortaya çıkmış. Ancak tutulmayı Babilliler izleyerek kaydetmişler. Bu eksen de devam edilen çalışmalar sonucunda Dünya'nın o zamandan bu güne 3 saat geri kaldığı, Dünya'nın dönüş hızının yavaşladığı belirlenmiştir.

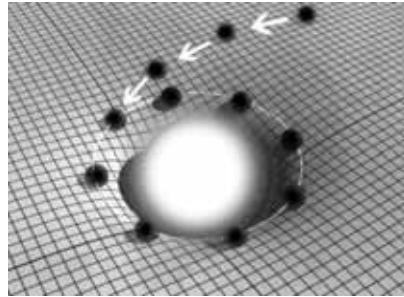
Einstein'ın uzay-zaman dokusu

Einstein'ın görelilik teorisi kapsamında uzay-zaman eğrilğinde ışığın hareket doğrultusunun değiştiği düşüncesini test etmek amacı ile bir

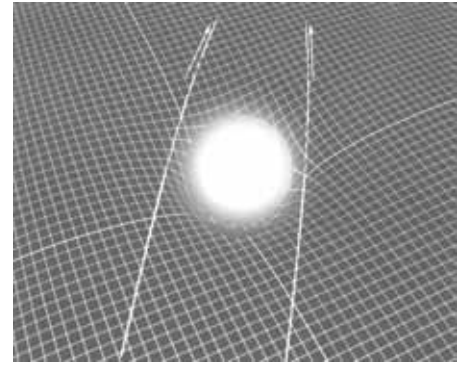
grup bilim insanı Tam Güneş Tutulması'ndan yararlanmıştır. Teoriye göre gergin bir çarşaf üzerinde bulunan değişik ağırlıktaki demir ve cam bilyeler, ağırlıkları oranında çarşafta çukurluklar meydana getirir. Ağır olanların çarşafta oluşturdukları çukurluklar çevresinden geçmekte olan hafif bilyeler hareket yönlerini değiştirmek zorunda kalırlar. Daha hafif olan cam bilye, çok ağır demir bilyenin çarşafta oluşturduğu çukurluğa düşerek demir bilyeye yapışabilir.

Bu senaryoda demir bilyeyi Güneş, cam bilyeyi dünya, daha hafif olan bir bilyeyi de Ay olarak düşünebilirsiniz. Çok çok daha küçük ve hafif bir yapıda olan ışık ise bu senaryoda benzer bir rol üstlene-

cektir. Einstein 1911 yılında Güneş gibi büyük kütleli bir cismin, çevresinden geçen ışığın hareket yönünü değiştirdiğini kanıtlamak için Güneş Tutulması'ndan yararlanılmasını önerdi. Yapılacak işlemde, tutulma anındaki gökyüzü resmi ile normal zamandaki gökyüzü resmi karşılaştırılacaktı. Gece uzak yıldızlardan gelen ışık Dünya'ya doğrudan ulaşıyor, tutulma anında ise Güneş, Dünya ile yıldızlar arasına giriyor. Düşünceye göre yıldızlardan gelen ışık, Güneş yakınından geçerken Güneş'e doğru eğilen bir hareket yönü izleyecekti. Kötü hava koşulları ve I. Dünya Savaşı, ilk gözlemin yapılmasını engelledi. Daha sonra iki İngiliz bilim adamı 29 Mayıs 1919

tarihindeki tutulmayı Güney Afrika ve Brezilya'dan izleyerek fotoğrafladı. Bu fotoğraflar üzerinden yapılan hesaplama sonuçları birbirleri ile çelişki içindeydi. Daha sonra 1922 yılında Lick gözlemevinin yöneticisi Campbell, bir sonraki tutulmayı izlemek için Avustralya'ya gitti. Tutulma beş dakika sürdü ve zayıf yıldızlar bile kaydedilebildiğinden Güneş'e yakın gözlenebilir yıldızların sayısı artmış oldu. 12 Nisan 1923

tarihinde Campbell, yıldızların görüntülerinin yerleşimlerinin gerçek durum ve tutulma anı farklılıklarını belirledi. Einstein'ın yaptığı hesaplama ile de karşılaştırdıkları ölçümlerde Güneş'in kenarındaki yıldız ışıkları 1,75 yay saniyelik bir açı ile sapma bulunmuş ve teori doğrulanmış. Öğrencisi Schneider "Eğer tutulma teorii doğrulamasaydı ne olurdu" diye sorduğunda Einstein "O zaman Tanrıdan özür dileyerek 'Teori doğru' derdim" demiştir.

Kozmik gölgenin deprem ile ilişkisi

Bilimde tesadüflerin yeri inkâr edilemez. Deprem ile gökyüzü olaylarının da tesadüf olduğu veya çok etkin bir ilişkide bulundukları konusunda tartışmalar sürüp gitmektedir. Bu sorulara en güvenilir bilimsel yanıt İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü öğretim üyesi Yard. Doç. Dr. Tansel Ak tarafından yapılan çalışmalar ile verilmiştir. Güneş tutulmaları ile depremler arasında bir ilişki olup olmadığı istatistiksel açıdan değerlendirilmiştir.

Dr. Ak'ın çalışması kapsamında 1900 ile 2005 yılları arasında büyük-

lûgü 6 ve üzerinde olan tüm depremler tarih ve koordinatları ile veri tabanından derlenmiş. Aynı tarihler arasında olan tüm Güneş Tutulmaları'nın zamanları hesaplanmış. Dünya genelinde meydana gelmiş ve büyüklüğü 6,5 veya üzerinde olan 683 adet deprem seçilmiş. Her depremin olduğu tarihte Ay'ın uzanımı hesaplanmış (Uzanım, Yer'den bakan gözlemci için Ay ve Güneş merkezleri arasındaki açıdır. Güneş Tutulması dolayında Ay'ın uzanımı 0 derece civarında, Ay tutulması dolayında da 180 derece civarındadır). Eğer tutulma ile deprem ilişkiliyse, Ay'ın uzanımının 0 derece civarında olduğu zamanlarda deprem sayısı artmalıdır. Uzanımı 180 derece civarındayken deprem sayısında bir artış gözlersek, Ay Tutulması ile depremler arasında bir ilişki olduğu ortaya çıkar. Ancak yapılan istatistiksel araştırma sonucunda, gerek Güneş gerekse Ay Tutulmaları ile depremler arasında belirgin bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Son 105 yıldaki Güneş Tutulmaları'nın gözlemlendikleri tarihlerden önceki ve sonraki 10 günde, dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelmiş 6 veya üzeri büyüklükteki depremler incelenmiş. 1900-2005 tarihleri arasında 77 halkalı, 80 parçalı, 74 tam, 8 de halkalı başlayıp tam biten tutulma olmuş. İncelenen bu 239 Güneş Tutulması'ndan 96 (yüzde 40.2) tanesinden önceki 10 günlük dönemde en az 1 adet deprem görülmüş. Tutulmaların 106 (yüzde 44.4) tanesinde de tutulmayı izleyen 10 günlük dönemde en az 1 deprem kaydedilmiş. Kalan 37 (yüzde 15.5) tutulmadan önceki ve sonraki 10 günlük dönemlerde Dünya'nın herhangi bir yerinde 6 veya üzeri büyüklüğünde deprem olmamış. Güneş Tutulmaları'nın yaklaşık yüzde 85'inde, tutulmadan önceki veya sonraki 10 günlük dönemde, Dünya'nın herhangi bir yerinde 6 veya üzerindeki büyüklükte en az bir deprem olmuştur.

Şu bilimsel gerçekleri kabul etmemiz gerekir: Her yıl en az 2 en

fazla 5 Güneş tutulması olmaktadır ve her yıl 6'nın üzerinde onlarca deprem olmaktadır. 1990 yılında büyüklüğü 6 veya üzerinde 88 adet, 1974 yılında ise 97 adet deprem kaydedilmiştir. Ancak bu yıllarda sadece 2'şer Güneş Tutulması olmuş. Sadece 4 tutulmaya karşılık toplam 185 deprem yaşanmış. Bu depremler yılın değişik zamanlarında ve Dünya'nın değişik yerlerinde gerçekleşmiş.

Ülkemizin etkin bir deprem kuşağında olduğunu, jeolojik ve coğrafi yapısının herhangi bir tarihte büyük depremler üretme olasılığı çok yüksek fay hatlarıyla şekillendiği bir gerçektir. Yıllık olarak tüm Dünya'da 1319 tane 5-5,9, 134 tane 6-6,9, 17 tane 7-7,9 ve 1 tane de 8-8,9 büyüklüklerinde deprem olmaktadır. 1973-2004 yılları arasında büyüklüğü 7-9,9 aralığında değişen yıkıcı şiddette 487 deprem olmuştur. 1973'de 3, 1982'de 4, 1992'de 3, 2000 yılında 4 ve diğer yıllar 2'şer olmak üzere toplam 70 Güneş Tutulması gerçekleşmiş. Her yıl en az 2 en çok 5 Güneş Tutulması olduğu düşünüldüğünde, aynı dönemde 487 büyük depremin 1986 yılında 6 (en az), 1995 yılında 25 (en çok) olduğu görülmektedir. 7-7,9 büyüklüğündeki depremlerin yıllık ortalaması 17, 8-9,9 büyüklüğündekiler için 1'dir. Görülüyor ki yılın herhangi bir ayında meydana gelen büyük bir depremin önünde veya arkasında tutulma olabilir. 70 Güneş Tutulması'nın 6 gün öncesi ve sonrasında 487 büyük depremden kaçının rast geldiği incelendiğinde, büyük depremlerin yüzde 90'ının tutulmalarla ilgisiz tarihlerde gerçekleştiği görülür. Bu tutulmaların bir kısmında görülen az sayıdaki büyük depremlerin hemen hemen hepsi Avrasya, Avustralya, Filipin, Pasifik, Kuzey ve Güney Amerika levha sınırlarında görülen depremlerdir. Türkiye sınırları içinde ve yakın çevresinde bu 32 yıllık dönemde büyüklüğü 5.9-9,9 arasında değişen 37 büyük deprem meydana gelmiştir. 32 yıl süresince Türkiye'de mey-

dana gelen büyük depremlerin tarihlerinin aynı dönemde gözlenen 70 Güneş tutulmasının tarihleriyle ilişkili olup olmadıkları açısından, tutulma günlerinin 6 gün öncesi ve sonrasında kaç deprem olduğu incelendiğinde, Türkiye sınırları içinde bu dönemde Marmara depreminin dışında hiçbir deprem olmamıştır. 32 yıllık dönemde Türkiye'de meydana gelen (5,9-9,9) büyüklüğündeki depremlerin yüzde 99'u tutulma tarihlerinden farklı zamanlarda meydana gelmiştir.

Tutulmaların 6 gün öncesi ve sonrasını kapsayan 13 günlük dönemde görülen tüm büyük depremlerin yüzde 10'unu oluşturan, Avrasya, Avustralya, Filipin, Pasifik, Kuzey ve Güney Amerika levha sınırlarında görülen depremlerdir. Güneş tutulma hatları bu az sayıdaki depremlerin olduğu bölgelerden geçmemiştir. 11 Haziran 1983, 18 Mart 1988 tam tutulmalarında, 23 Eylül 1987, 4 Ocak 1992 ve 10 Haziran 2002 halkalı tutulmalarında tutulma hatları büyük depremlerin en sık yaşandığı bölgeleri katetmiştir. Bu tutulmaların 6 gün öncesi ve sonrasında bu bölgelerde 7'nin üzerinde deprem olmamıştır. Ayrıca 29 Nisan 1976 halkalı Güneş tutulmasında tutulma hattı Türkiye'yi batıdan doğuya, 10 Mayıs 1994 halkalı tutulmasında da tutulma hattı San Andreas fay hattından geçmiş, 13 günlük dönemlerinde büyük deprem olmamıştır.

Gözlem anında göz sağlığına dikkat

Güneşten, farklı dalga boylarında enerji gelmektedir. Yaşam açısından çok tehlikeli olabilen kozmik ışınları barındıran bu enerji atmosferin bazı katmanları tarafından geçirilmez ve atmosfer altındaki yaşamı güvence altına alır. Ancak Dünya'nın atmosferi bizi korusa bile zararlı radyasyonun tümünü engelleyemez. Bu son derece parlak enerji kaynağından gelen ışınların bir optik cihazla insan gözünde odaklanmasının sonuçları korkunç olur.

Güneş'e bu amaçla üretilmiş özel filtreler kullanılmaksızın doğrudan çıplak gözle veya bir fotoğraf makinesi ile, dürbünle veya bir teleskopla bakmak, belki de olay anında acı hissetmeksizin, gözlerde kalıcı hasara, hatta körlüğe sebep olabilir. Tam tutulma civarında Güneş'in "nere-deyse tümü" örtülse dahi tehlike her zaman vardır. Güneş'in yüzde 99'u örtüldüğünde bile kalan yüzde 1'lik kısmın parlaklığı Dolunay'ın parlaklığından 10.000 kat fazladır. Bu nedenle özel olarak tutulma anı için geliştirilen sistem ve cihazları kullanarak kontrollü, dikkatli ve titizlikle tutulma anını değerlendirmek gerekir.

Amatör gözlemciler için farklı güvenilir yöntemler vardır: Filtre kullanılmaksızın daha basit, masrafsız fakat etkili bir yöntem beyaz bir ekran üzerinde Güneş diskinin bir görüntüsünü elde etmektir. Bunun için yapılması çok basit olan bir iğne deliği kamerası veya uçayak üzerine bağlanmış bir el dürbünü veya mercekli teleskop kullanılabilir. Dürbün Güneş'e yönlendirilip gözmerceğinden belirli bir uzaklığa da beyaz bir kağıt yerleştirilerek Güneş diskinin net bir görüntüsü elde edilmeye çalışılır. Bu yöntemin en büyük avantajı ise birçok kişinin aynı anda emniyetli bir şekilde Güneş diskini görebilmesidir. Aynı zamanda Güneş'in çapını da ölçebiliriz. Sadece deney anında Güneş'in uzaklığının bilinmesi yeterlidir. Örneğin 29 Mart 2006 tarihinde tutulma civarında Güneş'in uzaklığı 149.369.945 km olacaktır. Yandaki şekilde üçgenlerin benzerliği kullanılarak verilen formülden, Güneş'in

çapı D hesaplanabilir. Teleskobun tüpünün, gözmerceği yuvasının ve gözmerceğinin yoğun Güneş ışınlarının oluşturacağı sıcaklığa dayanıklı malzemelerden olmasına dikkat edilmelidir. Bir başka uygulamada ise, küçük düz bir ayna ile Güneş'in görüntüsü yeterince uzak bir mesafeden beyaz bir ekrana düşürülebilir. Düz bir aynayı Güneş'e doğru tutarak yere paralel doğrultuda uygun bir uzaklıkta beyaz bir ekran üzerinde Güneş'in görüntüsü elde edilebilir.

Tutulma anında atmosfer

Yağış, gözlem kalitesini en olumsuz etkileyen değişkenlerden birisidir. Diğer bir önemli değişken de, bulutluluk dağılımıdır. Tam Güneş Tutulması'nın izleneceği koridor boyunca, ortalama bulut miktarı yüzde 55-75 arasında olmaktadır. Güney sahillerinde hava koşulları daha açık olmaktadır. Kuzeye çıkıkça bulut miktarında artış olabilir. Bahar aylarında Akdeniz'e yaklaşan sistemler, güneyli ve nemli rüzgârları da beraberinde getirir. Diğer taraftan kuzeyden gelen sistemler, Köroğlu Dağları ve doğudan gelen sistemler Bey Dağları nedeni ile, etkisini sahilde kuru ve sıcak bir hava olarak göstereceğinden, Antalya ve civarı Güneş Tutulması esnasında daha uygun olacaktır. Ancak güneyli akışlarda bu dağlar, konvektif aktivitelere sebep olabileceğinden şanssızlık olarak kabul edilebilirler. Antalya ve civarı

nın Güneş Tutulması esnasındaki hava koşulları, o gün etkileşim içinde olduğu sistemlere bağlıdır. Ancak genel bulutluluk dağılımı incelendiğinde, en uygun gözlem konumu Antalya olacaktır. Tutulmanın izlenmesinde en şanssız konum, Giresun ve Ordu illeri olacaktır. Ortalama bulutluk bu bölgelerde yüzde 75'e kadar ulaşmaktadır. Konya ve civarının durumu için yorum yapmak yanlış olur. Batılı sistemlerde yoğun bulutluluk ve yağış olasılığı çok yüksek iken güneyli akışlarda, Güneş Tutulması'nı izleme olasılığı yüksektir. Kuzeyli sistemler ise yağışsız, fakat kısmen bulutlu bir hava oluşumuna sebep olacaktır.

Gözlem kalitesini etkileyen diğer bir parametre de Aerosol Optik kalınlığıdır. Havada bulunan duman ve toz gibi parçacıklar Güneş ışığını soğururlar. Aerosol optik kalınlık bu soğurmaya niteler. Bu değerler, havanın ışığı geçirgenliği ile direkt olarak ilişkilendirilemez. Ancak güneş ışığını, özellikle Güneş'in ultraviyole ışınımını emen ve yüksek seviyelerde bulunan çöl tozlarının belirlenmesi için oldukça faydalıdır.

Tutulma günü umarız kozmik gölge güzergahındaki atmosfer ve gözlem koşulları uygun olur. Kur-naz üstat Thales'ten miras aldığımız bu muhteşem gökyüzü şenliğini hep birlikte zevkle izleriz ve paylaştığımız bu heyecanı gelecek nesillere yeni bulgu ve keşifler ekleyerek aktarırız. Hepimize iyi seyirler.

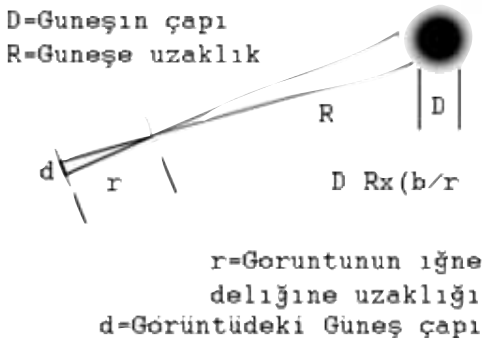

DİPNOT KİTABEVİ

Rall, Express, Toplum ve Bilim, Humanite, Praksis, Bilim ve Gelecek, Doğu ve Batı, Siyahi, Virgül, Birikim, vb. dergilerin eskimeyen sayıları,

DİPNOT'ta sizi bekliyor!...

Selanik Cad. 82/32 Kızılay / Ankara
Tel: 4192932- Fax: 4192532

Antik kentlerimizin endemik (nadir) bitkileri

Afrodisyas Antik Kenti'ne gittiğinizde Aşk Tanrıçasının kentini menekşe renginde görürseniz, biliniz ki aylardan hazirandır ve etrafı hazeranlar kaplamıştır. Hazeran bitkisi, mayıs sonundan itibaren açmaya başlar ve haziran ayında Anadolu'yu mavi-mor çiçekleriyle bir çiçek denizine çevirir. Haziran ayının ismi de bu bitkimizden kaynaklanır; yani haziran, hazeran bitkilerinin çiçeklenme ayıdır. Antikçağlarda, Afrodisyas Antik Kenti dolaylarında, endemik hazeranlar açtığına, Aşk Tanrıçası da sevgilisine kavuşurdu...

İnsanları sınıflandırmayı severiz. Bazı tanıdıklarımız için “Doğa tutkunudur, börtü böceklerle uğraşmayı sever” deriz; bir başkası içinse “Çok kültürlüdür, tarih bilgisi derindir, Anadolu uygarlıklarının hepsini bilir, görmediği antik kent yoktur” gibi cümleler kurarız. Ama “Antik kentlere gittiği zaman sadece antik kalıntılarla değil, kalıntıların arasında yetişen bitkilerle de ilgilenir” cümlesini kurmakta biraz zorlanırsınız. Antik kente gidilince sadece uygarlıklara ait taştan kalıntıları, doğaya çıkınca da sadece bitki görecekmisiz gibi önyargılara sahip değil miyiz? Çok az kişi Türkiye'deki antik kentlerde nadir ve tehlike altında olan endemik bitkilerimizin yetiştiğini bilir. Hatta kazıları yürüten arkeologlarımız bile, dünyada sadece kazısını yaptığı antik alanda yaşayan nadir bitkilerden habersizdir.

Kekik kokulu Efes, dağ reyhanı kokulu Sard

Antik kent deyince hemen aklımıza geliveren kent, şüphesiz dünyaca ünlü Efes'tir. MÖ 2000'lerden MS 1000'lere kadar uygarlıklara ev sahipliği yapan bu güzel şehir, tarihin içinden sadece motifli mermer yapıları değil, bu kente özgü endemik ve nadir türleri de günümüze taşımıştır. Hatta bu yüzden antik kent içinde, tapınak duvarlarında yetişen bir çançiçeğine bu kentimiz ismini vermiştir: *Campanula ephesia* (Efes'in çançiçeği). E-

Efes'in
çançiçeği
(*Campanula
ephesia*)

Hasan Torlak

Kültür ve Turizm Bakanlığı Müfettişi

İzmir'in diğer antik kentlerinde de nadir türleri görmek mümkündür; Bergama Antik Kenti'nde yabanisoğan (*Allium proponticum*), Lidya Uygarlığı'nın başkenti Sard harabelerinde ise Toros dağ reyhanı (*Ziziphora taurica*) yetişir. Bazen eski bir yerleşime gittiğinizde size tuhaf gelen ve nostaljik duygular yaşatan kokular duyarsınız; işte her antik kentte duyumsadığınız bu kokuların kaynağında antik kentlerin kendilerine özgü bitkileri yatar. Lidya'nın başkenti Sard dağ reyhanı kokuludur, İyonya'nın başkenti Efes ise kekik kokar.

Anadolumuzun çiçekleri: Likyalı'yla bizi yurttan kılan...

Antalya İli'mizde de sayısız antik kent yer alır. Turistlerin en çok ilgisini çeken antik kentlerden biri olan Perge Antik Kenti, nadir endemik bitki zenginliğiyle bizleri şaşkına çevirir. Perge Antik Tiyatrosu'nun batısında bir yoğurtotu, kent içinde bir tilkikuyruğu, yine kent içinde yaşayan, ancak yaşamı tehlikede olan bir havacıya otu (*Alkanna macrophylla*) ve peygamber çiçekleri, Perge'nin nadir endemik türleridir. Perge Antik Kenti'ndeki peygamber çiçeği

tehlikede olmamasına rağmen, Antalya'nın batısındaki yüksek dağlarda kurulu Termessos Antik Kenti'nde yetişen ve dünyada bu antik kent çevresi dışında hiçbir yerde yetişmeyen sarı çiçekli *Verbascum dumulosum* adlı sığırkuyruğu yok olma tehlikesi altındadır. Sanki yok olan Likya Uygarlığı'ndaki Güneş Tanrısı Apollon inancını vurgulamak için antik kent kalıntılarında boy atar. Sapsarı çiçeklerini Akdeniz'in güneşinden aldığı besbellidir. Termessos Antik Kenti'nde yetişen, 3. jeolojik zamandan beri bu topraklarda yaşadığı için kendisi de "antik" bir bitki olan *Dorystoechas hastata* (dağçayı) adlı çok nadir bir endemik bitkimiz de, Termessos Antik Kenti'nin tiyatrosunun oturma sıralarında sizi karşılayacaktır. Bu bitkimiz Anadolu'nun Buzul Çağı'ndan kalan nadir türlerdendir, her sene bu bitkiyi görmek için yurtdışından birçok bitkisever Termessos Antik Tiyatrosu'na akın eder. Ülkemizin özgün bir antik kentinde yetişen çok değerli bitkiler olmasına rağmen, endemik sığırkuyruğumuz Türkiye insanından daha çok Batılı ülkelerde tanınır, gelişmiş ülkelerin botanik bahçelerinde yetiştirilir, "antik" dağçayımıza da turistler sahiplenir nedense. Ama bizler Likyalılar'ın da torunlarıyız, Likyalılar'dan aldığımız kültür genlerinin içerisine biraz da sarı çiçekli sığırkuyruğu ile dağ çayı polenleri karışmıştır.

Kemer İlçesi'nin güneybatısında yer alan ve muhteşem bir manzaraya sahip Phaselis Antik Kenti'nin endemik bitkileri, bu antik kenti dünyanın en zengin bitki yapısına sahip kentlerinden biri yapmaktadır.

Dorystoechas hastata (dağçayı), Termessos Antik Tiyatrosu'nun oturma sıralarında ziyaretçilerini karşılar.

dır. Bu antik kentte, ikisi de 1990'ların ikinci yarısında keşfedilen iki adet endemik orkide yetişir: *Ophrys lucis* ve *Ophrys phaseliana* (Faselis orkidesi) olarak adlandırılan bu nadir türlerimizin kaderi antik kentin kaderine bağlıdır. Antik kentin korunan alanı sadece antik kalıntıları değil, nadir orkidelerimizi de korumaktadır. Orkideler estetik açıdan çok hoş bitkilerimizdir. Ancak Phaselis Antik Kenti yakınlarında yumruları yenen ilginç bir endemik bitki daha yetişir: Bilimsel ismi *Ricotia carnosola* olan ve turpgiller ailesinden bu bitkinin yumruları yöre halkı tarafından taze olarak veya pişirilerek yenilir. Görüleceği üzere nadir bitkilerimiz sadece estetik açıdan değil, insanlarımızın beslenmesi açısından da önemlidir. Phaselis Antik Kenti'nde, adını Likya Uygarlığı'ndan alan endemik bir mürdümük bitkimiz yetişir (*Lathyrus lycicus*). Şimdi Phaselis antik halkının yaşamını hayal edin bakalım; Akdeniz kıyısında, görkemli Tahtalı Dağı manzarasında, nadir orkide çiçekleri arasında, yumrulu bir endemik bitkiden yapılmış yemeğini balık masasına çeşni olarak katan bir Likyalı'yı Anadolu'ya yapan şey, biraz da yaşadığı toprakların bitkileri değil midir?

Mor hazeranlar açtığında, Afrodite sevdiğine kavuşur...

Aydın İl'i'nde de İyonya ve Karya Uygarlıkları'nın muhteşem antik kentleri bulunur. Samsundağı (Mykale) yamacında bulunan Priene Antik Kenti ve çevresi nadir bitkiler açısından çok zengindir. Hatta bu bitkilerden biri bilimsel adını Samsundağı'ndan alır: *Verbascum mykalea* (Samsundağı pey-

Hazeran çiçeği
(*Consolida raveyi*)

gamberçiçeği). Tanrıça Afrodite'in şehri olan Afrodisyas Antik Kenti dolaylarına özgü bir endemik bitkimiz de bu antik kentten ismini alır; *Centaurea aphrodissea* (Afrodisyas peygamberçiçeği). Afrodisyas Antik Kenti'nin sütun başlıklarında bulunan çiçek motiflerine ilham kaynağı olmuş bir bitkidir kendisi. Bir antik kent halkı, aşka ve Aşk

Tanrıçası'na inanıyorsa, o Tanrıçanın peygamberi de insanların gözüne bir çiçek olarak görünür, ona da Afrodite şehrinin peygamberçiçeği derler elbet. Afrodisyas Antik Kenti kalıntılarında yetişen ikinci bir endemik bitkimiz de *Consolida raveyi* (hazeran) bitkisidir. Bu hazeran menekşe renginde çiçek açar. Frigler'deki Kibele inancında menekşe Anatanrıçanın sevgilisi Attis'in kanlarından yeşerir ve yakışıklı Attis'i sembolize eder. Kibele'ye menekşe çiçekleriyle tapınılır, Attis rahipleri de mor menekşe renginde giysiler giyerlerdi. Attis, Antik Yunan'da Adonis olarak adlandırılır ve Afrodite'in gözdesidir (oğlu-sevgilisi). Şimdi Afrodisyas Antik Kenti'nin niçin burada kurulduğunun floristik nedenlerini daha iyi anladınız değil mi? Burası hiçbir yerde yetişmeyen "menekşe renginde", Adonis görünümüne hazeran çiçeklerinin diyarıdır. Geyre dolayındaki menekşe rengindeki çiçekler Tanrıçanın gözüne Adonis olarak yansımış, kentin kuruluş yerinin tercihinde menekşe renkli hazeran bitkisi rol oynamış olmalıdır. Eğer Afrodisyas Antik Kenti'ne gittiğinizde Aşk Tanrıçasının kentini menekşe renginde görürseniz, biliniz ki aylardan hazirandır ve etrafı hazeranlar kaplamıştır. Hazeran bitkimiz mayıs sonundan itibaren açmaya başlar ve haziran ayında Anadolu'yu mavi-mor çiçekleriyle bir çiçek denizine çevirir. Haziran ayının ismi de bu bitkimizden kaynaklanır; yani Haziran, hazeran bitkilerinin çiçeklenme ayıdır. Antikçağlarda, Afrodisyas An-

tik Kenti dolaylarında, endemik hazeranlar açtığında, Aşk Tanrıçası da sevgilisine kavuşurdu; mor menekşe renkli hazeranlar, ekin tarlalarını çepeçevre sardığında, Bereket Tanrıçasını sembolize eden olgun ve sarı buğday başakları arasında çiçeklenen mor çiçekler, Afrodit'in aşkının bereket getireceğini de muştulardı.

Mor menekşeye öykünen endemik bitkilerimizden biri olan *Veronica multifida* adlı yavşanotu Hitit Uygarlığı'nın başkenti Hattuşaş'da (Boğazköy) nisan ve haziran aylarında çiçeklenir. Fırtına Tanrısı Taru ile Güneş Tanrıçası Arinna adına yapılan görkemli tapınağın çevresinde yetişen mor renkli yavşanotları Hattuşaş insanınca herhalde kutsal bir bitki olarak algılanmış olmalıdır. Zira tarihöncesi çağlardan bu yana mor renk, Tanrısal bir renk olarak algılanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nda mor renkli elbiseleri imparator dışında kimse giyemezdi, bu renkte giysi giyenler davranışlarının bedelini canlarıyla öderlerdi.

Denizli İli'ndeki Hierapolis (kutsal kent) Antik Kenti'nin antik tiyatro kalıntılarında yetişen *Lamium moschatum* (Ballıbaba), yine bu antik kentte yetişen *Limonium effusum* antik kentin kültürel önemini taçlandıran endemik bitkilerimizdir. Ancak bilimsel nitelemesini bu antik kentten alan ve Hierapolis dolayında yetişen *Centaurea hieropolitana* isimli endemik bitkimizin Türkçesi, özgün bitkilerimizin antik kentlere neler kattığının dilbiliminde yansımaları gibidir; "kutsal kentin peygamberçiçeği" anlamına gelir *C.*

hieropolitana. Özgün bitkilerimiz tıbbi ve estetik özellikleriyle olduğu kadar, bilimsel nitelemeleriyle de değerli ve güzel olanı çoğaltmışlar, güzellikleriyle donattıkları antik kentlerimizi biyolojik açıdan da özgün kılmışlardır.

Kalelere sığınan bitkilerimiz

Sadece antik kentler değil, ülkemiz tarihinin önemli tanıkları olan kalelerimizde de ilginç endemik bitkiler yetişir. Geçmişte Anadolu'yu düşmanlardan koruyan kaleler günümüzde endemik bitkileri dış etkilere korumaya çalışmaktadır. Örneğin Alanya Kalesi'nde dört endemik bitki yetişir. Bazı Avrupa ülkelerinin 20'den az endemik bitkisi olduğu düşünülürse, sadece bir kalemizin içinde saklanan doğal bitkilerin ne kadar önemli olduğu görülür. Yine Adana Pozantı yakınlarındaki Anassa Kalesi'nde dünyada sadece burada yetişen, tehlike altında endemik bir civanperçemi bitkisi yaşama tutunmaktadır. Bitlis Kalesi'nde Yüksekova geveni (*Astragalus yueksokovae*), Diyarbakır Eğil Kalesi'nde içinde mayasilotu (*Ajuga vestita*), kalenin eteklerinde ise bir boynuzlu gelincik ile adasoğanı (*Scilla leepi*) yaşamaktadır. Mardin Kalesi'ndeki sırçaotu, İzmir Kemalpaşa'daki Bizans Kalesi'nin kışnişotu, yine Efes yakınındaki Selçuk Kalesi'nde yetişen yoğurtotu, kalelerimize sığınan endemik bitkilerimizdir.

Ülkemizin önemli endemizm alanlarından olan Van İli'mizde bulunan Van Kalesi'nde *Campanula coriacea* (çançiçeği), Hoşap Kalesi'nde ise *Rosa dumalis* ve *Rosa pisiformis* adında iki endemik yaban gülü yetişir. Van yöresinde güllerin çiçeklendiği mayıs ayına "gülân" (gül ayı) denir. Van kalelerinde gülân ayında endemik güller çiçeklenir.

Ancak kalelerimizde yetişen endemik bitkilerimizden hiçbiri, Osmaniye'nin Haruniye İlçesi'nin Kurtkalesi'ndeki Adana çiğdemi (*Crocus adanensis*) kadar savunmasız değildir. Diğer türler tehlike altında olmamalarına rağmen, Adana

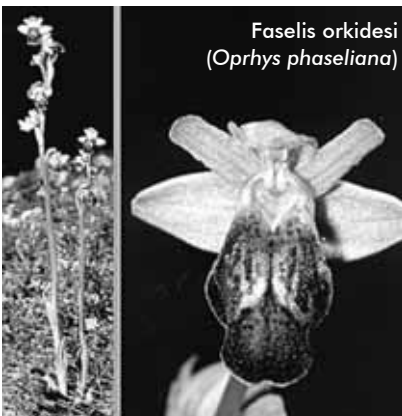
çiğdemi Kurtkalesi'nde yaşam mücadelesi vermektedir. Bu çiğdem dünyanın en nadir bitkilerinden biri olup yok olma tehlikesi altındadır. Açık leylak rengi çiçekleriyle hayranlık uyandıran Adana çiğdemimiz yok olursa "Adana"dan da bir şeyler eksilmeyecek midir?

Anadolu Uygarlığı, antik kentleri ve özgün bitkileriyle bir bütündür. Bu bütünün bir yönünü ihmal ettiğimizde diğer yönünü de eksik bırakmış, kültürü köklerinden koparmış olmayacak mıyız? Endemik bitkilerimizin antik kentlerde yetişmesi, Antik Anadolu Uygarlıkları'nda bu bitkilerimizin çok önemli roller oynadıklarının da en önemli ipucudur. Çünkü kimi özgün bitkilerimiz besleyicidir, onlar gerektiğinde ilaç hammaddesi, gerektiğinde ise çiçekleri ve kokularıyla ruhunu dinlendirmek isteyen insanoglunun yaşam sevincidir. Antikçağlarda botanik bilimine verilen önem ne yazık ki günümüz Türkiye'sinde verilmemektedir. Bergama Kralı Attalos botanik kitapları yazan bir yazar ve antik Bergama Botanik Bahçesi'nin kurucusu iken, günümüz botanikçileri bırakın devlet başkanı olmayı, seslerini kamuoyuna bile yeterince duyuramamakta, bilimsel çalışmalarını batılı ülkelerde İngilizce yayımlamaktadır.

İşte sizler bu yüzden antik kentlerde yetişen nadir bitkileri tanımamaktasınız. Ama artık ülkemizi tanıma zamanı gelmiştir. Kültür tutkunuyusanız, botanik kitaplarına başlamanızın tam zamanıdır. Doğa tutkunuyusanız, biraz daha fazla antik kent ziyareti yapmalısınız. Kültür mirasımızın köklerinin başka coğrafyalar olmayıp bu topraklar olduğunun, Anadolu Uygarlıkları'nın bu topraklardan köken aldığı en önemli kanıtı antik kent motiflerinde bu ülkenin özgün bitkilerinin işlenmesidir; hatta bu bitki bazen antik kent kalıntılarıyla koyun koyunadır.

NOT: Yazının hazırlanmasındaki değerli katkılardan ötürü, Sayın Tuna Ekim'e teşekkür ederim.

E-posta: htorlak@hotmail.com

Faselis orkidesi
(*Ophrys phaseliana*)

Oğuz Han kimdir?

Akkad medeniyeti sonunda İbrahim, Med medeniyeti sonunda Cyrus, Pers medeniyeti sonunda İskender; Ortaasya insanların besbelli, sosyal yapılarında değilse bile, düşüncelerinde büyük yankılar uyandırmıştır. Bu kutsal yankılar, Türk ve Moğol geleneklerinde, Oğuz Han tipinde bir mitolojik kahraman biçimini yaratmıştır. Oğuz Han, Batı Roma medeniyetine son kurşunu vuran Atlı Han'ı (Attila) da kendi kişiliği içinde toplar.

Oğuz kimdir? Bütün Türk ve Moğol geleneklerinin en büyük mitoloji kahramanıdır. Her şey, hatta Türklük onunla başlamışa benzer. O ne zaman yaşadı?

Neşri'ye bakılırsa, Kara Han ile Oğuz arasındaki savaş: "Bu kazıyye, İbrahim Aleyhisselam zamanında idi. Oğuz ona iman getirmişti." (Neşri, 1/12). "Türkler şöyle zulüm ederlerdi ki, Hakkın Kelam'ı Kadim'inde andığı İskender Zülkarneyn meğer bu ola derlerdi" (Keza).

İbrahim: Sümer Kenti Ur'dan Mısır'a göçmüş Semit'tir. Arap ve İsrail uluslarının başlıca atalarıdır. **Cyrus:** Med'leri yenerek Pers'leri medeniyete geçirmiş başlıca atalarıdır. **İskender:** Grekleri ve Persleri yenip Makedonyalıları medeniyete ulaştırmış atalarıdır. **İbrahim:** İsa'dan binlerce yıl önce; **Cyrus:** 560-523 yıl önce; **İskender:** 356-323 yıl önce yaşamışlardır. Oğuz, bunların her üçü ile de bir zamanda yaşamış olamaz. Oğuz'la bu üç Tarihçil Devrim kahramanı arasında eşitlik, olsa olsa, Oğuz'un da İbrahim-Cyrus-İskender ile rol benzerliği olabilir.

Akkad medeniyeti sonunda İbrahim, Med medeniyeti sonunda Cyrus, Pers medeniyeti sonunda İskender; Ortaasya insanların besbelli, sosyal yapılarında değilse bile, düşüncelerinde büyük yankılar uyandırmıştır. Bu kutsal yankılar, Türk ve Moğol geleneklerinde, Oğuz Han tipinde bir mitolojik kahraman biçimini yaratmıştır. Bu kahramanı İslamlar kendi Arap-İsrail geleneklerine uyararak İbrahim'e; Acemler kendi Pers geleneklerine uyararak Cyrus'e karıştırmış oluyolar. Yalnız, "Türkler şöyle zulüm ederler" denildiğine göre, Türkler'in kendileri için Oğuz: "İskenderun ta kendisidir." Hakikate en yakın olanı da, Türkler'in, İsa Doğumu'ndan önceki 4. yüzyıllarda Pencap'a dek giden İskender'le ilişkili olmalarıdır. Nitekim Grek tarih-

çisi Plütark, İskender'in Persler'i devirdikten sonra Amazonlar'la karşılaştığını masal gibi anlatır. Ortaasya'nın "Amazonlar"ı, Tomris'in Majesterler'inden başka kim olabilir?

Oğuz Han, yalnız İbrahim, Cyrus ve İskender gibi Yakınoğu kahramanlarını değil, Uzakdoğu'nun Çin ve Hint kahramanları gibi, Batı Roma medeniyetine son kurşunu vuran Atlı Han (Atilla'yı) da kendi kişiliği içinde toplar:

"Müverrih ider: Vakta ki Oğuz: Çin, Hitay, Gür, Gazne, Hind, Sind, Türkistan, Deylem, Babil, Rum, Efrenç, Rus, Şam Hicaz, Habeş, Yemen, Berber.. çün, bu denli illeri ele geçirdi, yine asıl vatanına, Ortak ve Kürtak'a dönüp, çocukları Gün, Ay, Yıldız Hanları sağ yanına (Meymeneye), Gök, Tak, Dingiz Hanları sol yanına (Meysereye) yerleştirdi" (Neşri, 1/14).

Türk: Kan-Han örgütlenişi

Tarihte **Atilla:** Çin'den Fransa'ya dek, **Cengiz:** Uzakdoğu'dan Yakınoğu'ya dek büyük ülkeleri ancak Roma ve İslam medeniyetlerinden sonra kaplamışlardır. Ama Asya'yı, Afrika'yı, Avrupa'yı baştan başa fethetmiş hiçbir kahraman yok. Bu bakımdan Oğuz Han, TARİH için olduğu denli, COĞRAFYA için de gerçek kişi olamaz. Belki İskender, belki Atilla, belki Muhammed gelenekleri hep birden Türk toplumları içine OĞUZ biçiminde kişileşmiş olarak girebilir. Başka deyimle, Oğuz, bütün başından geçenlerden de açıkça anlaşılacağı gibi, Tarih ve Coğrafya ile hiç ilişkisi bulunmayan, sadece bir efsane yiğitidir. Türkler'in "Türk" adını aldıkları; yani "Törelî" oldukları çağda, Tabiata ve Atalara tapan Toplum, kendi töreleniş yapısını KUTSAL anlamda OĞUZ bir ATA kılığına sokmuştur.

Oğuz Han'ın Homer ve Hezyod'daki Zeus Tanrı

gibi bir mitoloji yarattığı olduğu, ondan sonraki gelişimle de açıklanır. Oğul diye adları konulan. “HAN”lar da gerçek Tarihçil kişiler değildirler: Bütün ilkel toplumalarda görülen Kan (Gens) teşkilatının sembolleridirler. Gens ile Kan ve Han (Khan) sözcüklerinin bir tek insan-cıl kökten çıktıkları ortadadır. Sosyal akrabalık ilişkilerini sınırlandırma örgütü olan Gens-Kan bölümleri, nasıl tek Aile kökünden 2'ye, 4'e ve ilh. ayrılarak bölünme ile gelişirse, ilkel Türk toplumunda Tarihe geçmiş HAN sayıları ve bölünmeleri de, tıpkı öyle gelişmiştir.

Bulcas'ın Türk-Moğol diye yalnız 2 oğlu vardır. Ama, Bulcas ölünce, yerine ne Türk, ne Moğol adlı oğlu geçmez: Zib Bakuy geçer. Çünkü Türk ile Moğol, gerçek kişi değil, bir Toplum örgütüdürler. O örgüt içinde, anlaşılan ilk Babahan tipi Bulcas'tır. O kişi ölünce yerine Zib Bakuy geçmiştir. Ravzatüs Safa'ya göre: “DİB” sözcüğü “TAHT” demektir, “BAKU”Y” sözcüğü “ULU” demektir. Bu bakımdan Zib Bakuy'un kendisi bile, bir gerçek kişi olmaktan çok, ilk Babahanlık denemesine verilmiş, “ULU TAHT” anlamına gelen bir mitolojik addır.

Zib Bakuy'un 4 oğlu olur. Zamanla Toplum büyümüş, ilk 2 Kan, yeniden ikiye bölünerek 4 olmuştur. Her Han (bütün Gens = Kan örgütlenmelerinde olduğu gibi) bir Totem'le belirtilir. Totemler, Türkler'in tabiat inançlarına uyarak: yön (cihet), mevsim, dağ adlarını alırlar. Zib Bakuy'un dört oğlundan: **Kara**, Türkler'de Kuzey yönü demektir; **Güz**, bildiğimiz sonbahardır; **Or Han** ile **Gür Han**, Oğuz'un, efsanece dünyayı fethettikten sonra “vatanı aslisi” olarak çekildiği Ortak (Or Dağ) ile Kurtak (Gür Dağ), yani iki kutsal dağdan (tak'tan) başka ne olabilir?

Oğuz Han'ın babası diye gösterilen Kara Han “Kuzey” insanı olarak, Batı-Güney'e düşen Türkistan Türkleri kadar medeniyete değmemiş olduğundan, “DİNSİZ” kalmış toplum sembolüdür. Mekân içindeki ayrılık, zaman içinde de farklılaşmalarla devam etmiştir. Bulcas çağında Türk toplumu 2 Kan (Khan)lı (Türk-Moğol) iken, Zib Bakuy çağında 4 Khan (Han)lıdır. Oğuz çağında Kan (Khan) örgütü birden ikiye ayrılmıştır; **Sağcıl**: Gün-Ay-Yıldız totemli Kan'lar yer yüzünden erişilemeyecek denli yüksek, neredeyse Tabulaşmış olurlar; **Solcul**: Gök-Tak (dağ)-Dingiz (Deniz) Totemli Kan'lar, daha elle tutulur dünyamızın parçaları olurlar.

Türk toplumu, inanç bakımından henüz yarı yerde, yarı göktedir. Uzak Umman ve Çöl-Kervan yolculuklarının beşiği olan Irak medeniyetinde inançların nasıl yerden göğe çıktığı, gökte Ay-Gün-Yıldız sembollerine toplumdaki kan bölümlenmelerini (7'li kan ve hafta

Hun İmparatoru Attila. Oğuz Han, Attila'yı da kendi kişiliği içinde toplar.

gibi) aksettirdiği göz önüne getirilsin. Yakındoğu medeniyetle ilişkilerin bırakacağı etkiler sezilebilir. Oğuz Han, Kara Han'la Zib Bakuy Han'ın Kan bölümlenmesini çok daha geniş ölçülerde geliştirmiştir. Oğuz Töresi budur. Oğuz'la birlikte Türkler'in Türk (Törelî) oluşları onandır.

Oğuz dünyasının 6 aşiretinden her biri, ayrı ayrı hep 4'er **Kan** (Khan)lara bölündüler. Oğuz **Kan**'ı, önce Bulcas **Kan**'ı gibi 2 bölüğe (Meymene: Sağcıl ve Meysere: Solcıl) ayrılmış en büyük **konfederasyondur**. Oğuz konfederasyonu'nun her biri 3'erli kan topluluklarını içine almış 2 büyük **Federasyon**'u kaplar. Her Federasyonun 3'erli ana Kan'ları, yeniden Zib Bakuy Kan'ı gibi, 4'erli Kan'lara ayrılır:

Böylece, Oğuz Yürüm'ü (Menkıbesi) ile anlatılan şey, bütün bu 24 **Kan**'ı içine almış en büyük **Kandaşlar** Konfederasyonu'dur. Yalnız bugünkü Türkiye haritası içinde, o 24 Kan'dan çoğunun adları birçok yerlerin adları olarak yaşamaktadır: Yazır, Dudurgu, Avşar, Karkın, Bayındır, Anamur, Alayund, Yüreğir, Iğdır, Burdur, Kınık gibi... Anlaşıyor: İslam medeniyetinin çöküş aşamalarından hemen bütünüyle Oğuz oymakları Ortaasya'dan kalkıp, Totemleri, Tabuları ile bugün yaşadıkları Küçükasya'ya akın etmişlerdir. İslam Tarihi bu olayı pekiştirir:

“Bütün bu Türkler (müvahhid) (Tanrı birliğine inanmış) dırlar ki, Türkistan'da ve Maverâünnehir'de, Horasan'da, Fars'da, Irak'ta, Azerbaycan'da, Diyarbakır, Ermeniyeye, Rum, Şam, Mısır ve Mağrip'te oturanlar... Ve Oğuz'un bu 24 çocuğunun zürriyetindendir ve dahi Oğuz ile Türkistan ülkelerine kaçan ebna'i a'mam'ının neslindendir” (Neşri, I/12)

(Bu metin, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın *Dinin Türk Toplumuna Etkileri* adlı eserinden alınmıştır.)

Konfederasyon	OĞUZ KHAN						
Federasyon	MEYMENE (SAĞCIL)			MEYSERE (SOLCIL)			
KABİLE	GÜN	AY	YILDIZ	GÖK	TAK	DİNGİZ Budan
KAN	Kayı Bayat Alka Karaveli	Yazır Döğür Dordurga Yabırlı	Avşar Kartuk Bigdili Yarkın	Bayındır Becenek Cavundur Çebni	Salur Aymur Alayundlu Üregir	İngildir Büldür Yive Kınık Boy

Oral takıntılarımız: Mesela okumak

“Okumak son tahlilde bir oral takıntıdır işte, belki de tedavi edilmesi gereken. İçimizdeki boşluğu doldurmak, o kaybedilmiş güveni, huzuru, anne kucağının sıcaklığını yeniden bulmak için girilen nafil bir çaba. Buna karşı bir ilaç bulur mu yakın zamanda ilaç kartelleri bilemem, ama benim bu hapi yutmayacağım kesin”.

Enis Batur yıllar önce, yanlış anımsamıyorsa *Hürriyet Gösteri*'de, okumak üzerine bir deneme yayınlamıştı. Yabancı bir yazarın kişisel kütüphanesiyle ilgili bir anekdotunu kendine mal ederek anlatıyordu orada. Gerçi benim de kütüphanem 8 bin kitap sınırına dayanmış olsa Enis Batur'unki gibi, ben de bu öyküyü kendime mal ederek anlatabilirim. Ama ne yazık ki, çoğu psikiyatriyle ilgili mesleki kitaplar hariç, yalnızca 2 bin küsur kitabım var Basel ve İstanbul arasında bölünmüş kitaplığımda. Bu sayıyla henüz kütüphane olarak nitelendirilmeyi hak etmiyor. Anekdote şöyle: 8 bin kitap doğaldır ki bir evde yalnızca çalışma odasına sığmaz, koridorlara, salona, hatta mutfığa ve banyoya bile sızar. Yine doğaldır ki eve giren insanların da ilk dikkatini çeken şey olur, duvarları arsızca kaplayan bunca kitap. Enis Batur da, eve gelen konukların öyle ya da böyle mutlaka kendini kitap ve okumak hakkında konuşmak zorunda hissettiğini söylüyordu. Kimisi kendisinin de ne kadar iyi bir okur olduğunu kanıtlamak için ace-mice ukalalık yaparken, kimileri de işlerinin yoğunluğu nedeniyle okumaya zaman bulamadığını, halbuki gençliğinde ne kadar çok okuduğunu anlatıyormuş. Kimi konuklar ise gayet saf bir şekilde bu kitapların hepsini okuyup okumadığını soruyormuş

Enis Batur'a. Enis Batur'un beni hâlâ gülümseten ironik yanıtı şöyle: “Tabii ki hayır, bunlar okuduklarımdan yalnızca bir kısmı.”

Halbuki çok basit bir hesaplama bir insanın ömrü boyunca bu kadar kitabı okuyamayacağı bulunabilir. 15 yaşında düzenli okumaya başladığımızı düşünelim ve insan ömrünü de ortalama 70 yıldan hesaplayalım. Haftada bir kitap bitirdiğimizi varsayalım. Bu, yılda 52 kitap eder. 55 okuma yılında 2860 kitap oku-

yabiliriz ancak. Siz bu sayıyı isterseniz haftada iki kitaptan 5720'ye çıkartın. Ben bu hesabı yaparken acıyla hiç kitap okumadan geçirdiğim günleri, haftaları düşünüyorum da, diyorum ki demek artık hiç kitap almasam kitaplığımdeki bütün kitapları ancak okuyabilirim. Öyleyse neden hâlâ kitap satın almayı devam ediyorum? Belki bir nesne olarak da kitabı sevdiğim için. Kapağını, cildini, ilk açtığımda burnuma yükselen matbaa kokusunu da sevdiğim için. Sahaflarda ikinci el kitapların içinde eğer ilk okurunun ismi ve bir de altları çizili satırlar varsa... O garip haz duygusu, sanki bir hayatı gözlüyormuşum gibi gizlice. O yüzden de terapist oldum biraz. Hayatları gözleyebilmek ve kıyısından dahil olabilmek için. Yalnızlığın da paylaşılar olduğunu, şairlerin hep doğruyu söylemediğini kanıtlamak için...

Çocukluğumuzun masalları, ninnileri, bir de sıcak süt kokusu

Psikodinamik olarak baktığımızda okumayı çocukluğumuzda anne-baba ya da diğer yakınlarımızla yaşadığımız en yoğun ilişkilerden olan akşam yatağa gitme ritüelinin sembolik bir tekrarı olarak yorumlayabiliriz. Okunan, anlatılan masallar, dinlenen ninniler, birlikte bakılan resimli kitaplar. Bütün bunlar en özel yakınlıktır, anne sıcaklığıdır. Bütün bu ritüel başka bir oral doyumla da bir aradadır çoğunlukla. Sıcak sütle. Her gece erişkinle çocuk arasında tekrarlanan bu etkileşim güven, huzur, sıcaklık, yalnız olmadığımı bilme gibi birçok biliş ve emosyonla özdeşleşir çocuk bilinçaltında. Erişkinlik hayatımızda gelişen okuma alışkanlığımıza bu duygudurumsal boyut da içkindir bilinçdışı olarak. Yani çocukluk çağı duygularımızın erişkin hayatımızdaki sembolik tekrarı gibidir bir anlamda okuma eylemi. Okuma eyleminin gerçekleştiği mekân genellikle, kendimizi daha iyi ve güvende hissettiğimiz, bize ait özel bir yerdir, odanın belli bir köşesi, belirli bir koltuk ya da divan, yatağımız gibi ve okumaya çoğunlukla başka bazı oral tatlar da eşlik eder. Bir fincan kahve, bir bardak çay, bir sigara,

belki bir parça çikolata vb. Tabii ki bütün okumalarımız masal ya da ninni dinlemeyle ilgili ilk deneyimlerimizin erişkinlik hayatındaki bir tekrarı değildir, hiçbir şey yalnızca psikodinamik olarak açıklanabilecek kadar basit değildir çünkü. Olası açıklamalardan biridir sadece, eğer mutlaka açıklanması gerekiyorsa...

“Okumak, kendi sahte hayatlarımızdan, daha gerçek bir hayata kaçıştır”

Kitabı eline aldığı anda hızla kapak resmine baktıktan ve arka sayfadaki, çoğunlukla kitapla ilgisiz tanıtım yazısını okuduktan sonra kitabı şöyle bir karıştırır ve herhangi bir sayfadaki bir iki cümleyle çarpılıp kitabı satın almaya karar verir kitap bağımlısı. Roman, öykü, şiir ya da günlük, anı, biyografi. Okumanın, böyle handiyse patolojik bir okumanın bir kaçış olduğunu iddia edebilir kimileri. Hayal gücünden yoksun insanların iddiasıdır bu bence. Bir roman okumak insanın kendi gerçekliğinden başka birinin gerçekliğine geçmesidir. Okumak bir kaçışsa, kendi yaşadığımız sahte hayatlardan daha gerçek bir hayata kaçıtır olsa olsa. Flaubert’in *Madam Bovary*’si örneğin. Okuduğu onca kitaptan sonra kendi sıkıcı varoluşunun, cinsel arzularının ve aşk gereksiniminin farkına varıp gerçekten yaşamaya başlar *Madam Bovary*. Kimileri kitap bağımlılarını hayattan kopuk, hayalperest insanlar olarak görürler. Sırça köşklerinde dünyaya sırtlarını dönmüş bencil yaratıklar. Che Guevara tam bir kitap bağımlısıydı oysa, Lenin keza çok fazla okurdu. Okumak bir anlamda dünyayla hesaplaşmaktır. Bu hesaplaşmalardan teoriler çıkar önce, bu teorilerden de hayata dönük eylemler.

Eskiden, okuduğum kitapları konularıyla anımsayamadığımda utanırdım biraz. Sonra fark ettim ki, önemli olan o kitaptan arta kalan duyguymuş benim için. Beynimin kıvrımlarına kazınmış bir cümle, bir sahne, kitabı okuduğum yer, zaman, mevsim, o sırada yaşadığımda yer eden önemli insanlar geliyor aklıma artık, bir kitabı tekrar elime aldığımda. Sayfa kenarlarındaki çay, kahve lekeleri, alınan notlar, sayfa diplerine bulaşmış sigara külü, altı çizilen yerlerin neden çizildiğini anlamaya çalışırken duyulan merak.

Okudukça içimizdeki yakıcı soruların birer birer yanıtlandığını hissediyoruz. Yaşantıladığımız, gördüğümüz, düşündüğümüz, hissettiğimiz her şey daha bir açıklık kazanır zihnimizde. Kitaplardan edindiğimiz tecrübe gerçek hayattaki acılara da hazırlar bizi. Çok sevdiğimiz bir roman kahramanının ölümünün yaşattığı keder, gerçek hayattaki bir

ölüme de hazırlar kalbimizi bir ölçüde. Psikobiyoloji meraklıları için belirtiyim, okumanın beynimizi gerçeklikle hesaplaşmaya hazırladığı yönünde bilimsel çalışmalar da mevcut.

“Aynı kitap iki kere okunmaz”

Bir kitabı yıllar sonra bir kez daha okuduğumuzda neler hissediyoruz? Değişen ben kitabı da değiştirmiştir büyük ölçüde. İdeal okuru şöyle hayal ediyorum; koltuğuna rahatça yerleşmiş ya da yatağına uzanmış, okuma

ışığını açmış, mümkün olduğunca uzaklaşmış dünyadan ki başka bir dünyaya nüfuz edebilsin. Okuduğu kitabın asıl kahramanı olur. Hikâyeyi takip etmez, katılır ona. Sayfa kenarlarına notlar düşer, yazarı tanımadığını varsayar. Her kitapta aradığı kendi yaşam öyküsünün izleridir aslında. Yaşlandıkça da aradığı izler değişir elbet. Herakleitos’un “bir nehirde iki kere yıkanılmaz” sözü kitaplar için de geçerlidir. Aynı kitap iki kere okunmaz. Tekrar elimize aldığımız kitap, bambaşka bir kitaptır artık.

Hayattaki tek “legal” hırsızlıktır kitap hırsızlığı. Özellikle dostların kütüphanelerinden alınan ve nedense geri verilmesi unutulmuş kitaplar. O yüzden evine giremediğim hiç kimseye kitap ödünç vermem ben. Yine de küçük bir defterim vardır kitaplığım, kimin benden hangi kitabı aldığını not ederim. Behçet Necatigil’in kendi evinde dostlarına tualete giderken bile eşlik ettiği anlatılırdı. Ne kadar doğrudur bilemem bu anekdot, ama çok iyi anlaşıyor ben bu ilk bakışta yadırganabilecek davranışı.

Çok sevdiğin birine kitaplığından çıkarıp bir kitap hediye etmenin hazzı. Sanki onun evine yerleşmişsin, artık onunla yaşıyormuşsun duygusu geçici de olsa. Hediye ettiğin kitap yatağının başucundaki komodinde kaldığı müddetçe en azından.

Okumak son tahlilde bir oral takıntıdır işte, belki de tedavi edilmesi gereken. İçimizdeki boşluğu doldurmak, o kaybedilmiş güveni, huzuru, anne kucağının sıcaklığını yeniden bulmak için girişilen nafile bir çaba. Buna karşı bir ilaç bulur mu yakın zamanda ilaç kartelleri bilemem, ama benim bu hapi yutmayacağım kesin.

E-posta: alper_hasanoglu@yahoo.com

Helen Hayes’in bir tablosu.

Umut tacirliği

Her şeyi getirdiği parayla ölçüp ona göre davranan, her şeye buna göre yaklaşan, tek ahlakı daha fazla kâr olan mevcut sistem, tıbbi tedavide büyük umutlar vaat eden, yalnız hastalar değil araştırmacı ve hekimlerin de büyük umudu olan kök hücreye bu gözle bakar. İşte bu yüzden ki, kök hücre, kimilerine hasta ve yakınlarının gözyaşlarının dinişi olarak görünürken, kimilerine de yeşil dolar ve avroların parıltısı olarak görünür.

Geçen ay bu sayfalarda kök hücre konusunu ele almış ve kök hücre tedavisi için zamanın henüz erken olduğunu belirtmiştik. Çünkü, bugün kök hücreler hakkında bilemediklerimiz bildiklerimizden daha fazla. İnsan üzerindeki araştırmalar hem çok yeni hem de az. Hücreleri henüz kontrol edemiyoruz, neye nasıl dönüştüklerini bilemiyoruz. Ne, hastaya verildiklerinde çıkabilecek yan etkileri kestirebiliyoruz, ne de bu etkilerle baş edebiliyoruz. Bu nedenle, kök hücre tedavisi için acele edilmesi gerekiyor.

Medyanın yeni malzemesi: Mucizevi kök hücre tedavileri

Durum böyleyken, geçtiğimiz ay konuyla ilgili önemli gelişmeler oldu. Kök hücre tedavisi, özellikle de omurilik yaralanmaları ve felçlerinin kök hücreyle tedavisi konusu görsel ve yazılı medyada, değişik gazete, dergi ve televizyonlarda yoğun biçimde işlendi. Böyle olunca da konu, hem bilim ve tıp, hem de hasta çevrelerinde tartışılmaya başlandı. Daha şimdiden oldukça önemli iddia ve suçlamalar var. Felçli bazı hastaları kök hücreyle tedavi ettiğini öne süren Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Nöroşirürji (beyin cerrahisi) profesörlerinden Haluk Deda'ya çok ciddi suçlamalar yapılıyor. Daha da ötesi, kök hücre enjekte ettiği hastalarından biri Deda'yı mahkemeye verdi.

Hürriyet gazetesi, Eylül ortalarında Prof. Deda'yı "beyne kök hücre nakli yapan Türk doktor" diye manşet yaptı. Haberde, Profesör Deda'nın Hollandalı beyin felçli bir hastaya (Martin Bouma), kök hücre verdiği ve hastanın ameliyatın ardından kalkıp yürüdüğü iddia ediliyordu. Tempo ve Aksiyon'dan Akşam'a kadar gazete, dergi ve televizyonların büyük kısmı Deda'yı manşet yaptılar. Akşam Genel Yayın Yönetmeni Serdar Turgut, 5 ve 25 Ekim 2005 tarihli yazılarında Deda'nın bu büyük ba-

şarıyla tarihe geçeceğini öne sürüp Nobel Ödülü verilmesini istedi. Turgut bu kadarla da kalmadı, Deda'yı eleştirenleri Deda'nın başarılarını kıskanmakla suçladı. Turgut, dünya tıp çevrelerine de saldırıyor. Serdar Turgut, başını Dünya Nöroşirürji Derneği'nin çektiğini iddia ettiği dünya tıp çevrelerinin Deda'ya karşı bir kampanya başlattıklarını öne sürüyor. Turgut'a göre bu kampanyanın nedeni, "bu çevrelerin mesleki kıskançlık damarlarının kabarması ve 2,5 milyar avroluk kök hücre nakli piyasasını Türkiye'ye kaptırmaktan korkmaları".

Bu tartışmalar sürerken, Profesör Deda yeni bir a- tağa geçti ve Şubat ayının ilk günlerinde, yeni ameliyat ettiği iki hastasıyla birlikte basın önüne çıktı. Üç gün önce ameliyat edilip kök hücre nakledilen hastaların iyileşiyor oldukları öne sürülüyordu bu kez. Deda ve "başarıları", "felce çare bulundu" manşetleriyle, yeniden gazete ve televizyonlara taşındı.

Bunun üzerine, hasta örgütleri de tartışmaya katıldılar. Omurilik Felçlileri Derneği, Şubat ortalarında, konunun uzmanı klinisyen ve araştırmacılar eşliğinde "Omurilik felcinde kök hücre tedavisi iddiaları asılsız" konulu bir basın toplantısı düzenledi ve Deda ve medyayı umut ticareti yapmakla suçladı. Bu toplantıda, ortada söylendiği gibi mucizevi bir iyileşme olmadığı, Deda'nın kök hücre naklettiği iki hastada da belirtilen iyileşmeden eser bulunmadığı belirtildi.

"Dünyada bugüne dek hiç uygulanmamış bir teknik kök hücre nakli", "felç tedavisinde devrim", "felçte umut, felce çare bulundu" gibi çok iddialı sözlerle ilan edilip iyileştikleri söylenen hastaların iyileşip iyileşmedikleri konusunda ciddi kuşklar var. Çünkü, örneğin, kök hücre naklinden sonra kalkıp yürüdüğü söylenen Hollandalı hastanın, zaten ameliyattan önce de yürüdüğü ve hatta ameliyata yürüyerek geldiği bizzat ameliyatta yer alan Deda'nın asistanı tarafından söyleniyor.

Öteki hastalar için de benzer iddialar var. Öte yandan, başta Deda'nın kendi çalışma ve ekip arkadaşları olmak üzere çok sayıda hekim bugün, Deda'nın yaptıklarını eleştiriyor. İyileştiği söylenen hastalarda klinik bir düzelme olduğunu gösterecek bilimsel kanıtlar bulunmadığı; Deda'nın bilimsel toplantı ve kongrelerden, hekim ve araştırmacılardan kaçtığı; meslektaşları yerine medyayla konuşmayı yeğlediği belirtiliyor.

Gerçekten de, Deda'nın ve medyanın dedikleri dışında, hastaların tedaviden yarar görüp iyileştiklerini gösteren somut kanıt bulunmuyor. Ortada ne bir yayın, ne bir laboratuvar sonucu, ne de bir film var. Deda neyi nasıl yaptığını, hücreleri nasıl ve hangi yöntemlerle ayırdığını, hangi hücreden ne kadar ve nasıl enjekte ettiğini, negatif ve pozitif kontrol kullanıp kullanmadığını, hücre naklettiği hastaların önceki ve şimdiki durumlarını, iyileşmenin somut kanıtlarını açıklamıyor, bir yerde yayımlamıyor. Sadece "Yaptım" diyor. Belli ki, ortada tuhaf şeyler dönüyor.

Sonuçlar bilim dünyasına sunulmuyor, niye?..

Oysa bilim dünyasında bu işler böyle olmaz. Yeni bir tedavi geliştiren, yeni bir şey bulan kişi ya da ekip, bulgularını önce medyaya değil bilim dünyasına açıklar. Yeni bulunan şey ya da şeylerin bilimsel bir yenilik sayılması için yapılanların şu ya da bu gazete veya televizyon veya Serdar Turgut gibi gazeteciler tarafından değil, bilim dünyasınca onaylanması gerekir. Bu onaylanma da, yapılan her şeyin bütün kanıtlarıyla en ince ayrıntısına dek anlatıldığı makalelerin bilim dünyasında kabul gören hakemli dergilerden birinde yayımlanmasıyla olur. Akli başında hiçbir araştırmacı sonuçlarını bilim dünyasına sunmadan medyaya gitmez. Bugüne dek her kim yeni bir şey bulduysa hep aynı yolu izledi. Darwin de böyle yaptı, Einstein ya da Planck da. Yakın döneme bakarsak, DNA'yı açıklayan James Watson da böyle yaptı, Doly adlı koyunu klonlayan Ian Wilmut da. Örneğin bir günde bütün dünya başına manşet olan Ian Wilmut, basın açıklamasını koyunun doğduğu gün yapmak yerine, makalesinin *Nature* dergisinde yayımlandığı ve koyunun 6. ayına geldiği güne dek bekledi. Yine, insan genomunun çıkarılmasını tamamlayan iki ayrı ekibin açıklaması da böyle gerçekleştirildi. Açıklamalar makalelerin *Nature* ve *Science* dergilerinde yayımlandığı gün yapıldı. Oysa, basına defalarca açıklama yapan Deda'nın kök hücre ya da kök hücre tedavisi konularında ne tek bir yayını, ne de bilimsel bir toplantıda aynı konulu sunumu bulunuyor.

Yazılı ve görsel medyada böyle haberler sık sık çıkar. Bir yıl önce de, şubat 2005'te, *Tempo* dergisi "felç tedavisinde devrim" diye bir manşet yapmıştı. Haberde, Gaziantep SSK doktorlarından ortopedist Turgut Kırkgöz'ün ameliyat ettiği felçli Nesrin Subaşı'na kök hücre naklettiği ve hastada mucizevi bir iyileşme sağlandığı öne sürülüyordu. Oysa aradan bir yıl geçtikten sonra bugün,

bizzat Nesrin Subaşı'nın kendi doktorları Subaşı'nda bir iyileşme olmadığını açıklıyor. Benzer haberlere Kore ve Çin gibi başka ülkelerde yer yer rastlanıyor. Kore'de de sık sık kök hücre nakledilen felçli hastaların kalkıp yürüdüğü yazıyor gazetelerde. Ama o haberler de, bizde olduğu gibi, sadece medyada yayımlanmakla kalıyor. Hiçbir bilimsel değeri olmayan bu haberlerin yalan olduğu, sansasyondan öte bir şey olmadıkları bir süre sonra açığa çıkıyor.

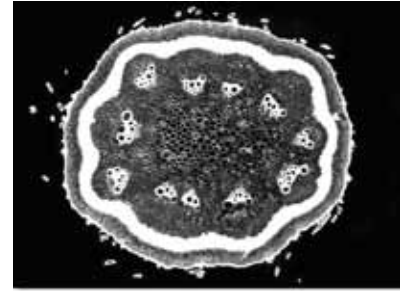
Hatırlayanlar olacaktır. 20-21 yıl önce, 1980'li yılların ortalarında, bir zakkum olayı olmuştu. Türkiye günlerce zakkumla kanseri tedavi ettiğini öne süren doktor haberleriyle çalkalanmıştı. Medyanın sorumsuzluğu sonucu, "Tedavi olacağım" diye umutla zakkuma saldıran çok sayıda hasta ölmüştü. O zaman da zakkum tedavisini eleştirenler kıskançlıkla suçlanmıştı. Aradan 21 yıl geçti, zakkumun kanseri tedavi ettiğinin tek biri kanıtı hâlâ gösterilemedi.

Yine aynı sorumsuzluk yapılıyor. Tiraj uğruna, reyting uğruna, üç kuruş para-pul uğruna, şan, şöret, isim yapma, daha fazla para kazanma uğruna yine hastaların umutlarıyla oynanıyor; yine umudun ticareti yapılıyor. Bilim ve bilim insanı ahlakı, araştırma etiği; hekimlik onur ve sorumluluğu; daha da ötesi, insan olma onur ve ahlakı ayaklar altına alınıyor.

Deda olayının başka yönlerinin olduğu da söyleniyor. Deda'yı asıl kışkırtıp kök hücre nakletmesi için zorlayanların Avrupa ve ABD'nin biyoteknoloji, biyoloji-ilac şirketleri olduğu öne sürülüyor. Örneğin merkezi Hollanda'da bulunan Cell4-health adlı bir şirketin Deda ve diğer doktorları kök hücre nakline teşvik ettiği, Türkiye'ye hasta gönderdiği, kök hücre nakletmeleri için hastane ve doktorlara para dağıttığı; bunun karşılığında da, aslında çok da zor ve pahalı bir işlem olmayan kök hücre ayırıştırma işlemi için hastalardan 7,500 YTL civarında para aldığı yönünde güçlü iddialar var.

Bu yüzden, bugün tartışılan Deda olayı, sadece Deda ya da bir-iki gazetecinin şan, şöret, para veya tiraj-reyting tutkusuyla açıklanamaz. Sorun, bugün asıl olarak, dünya sisteminin ahlakı ve insana verdiği değerle ilgili sorundur. Her şeyi getirdiği parayla ölçüp ona göre davranan, her şeye buna göre yaklaşan, tek ahlakı daha fazla kâr olan mevcut sistem, tıbbi tedavide büyük umutlar vaat eden, yalnız hastalar değil araştırmacı ve hekimlerin de büyük umudu olan kök hücreye bu gözle bakar. İşte bu yüzden ki, kök hücre, kimilerine hasta ve yakınlarının gözyaşlarının dinişi olarak görünürken, kimilerine de yeşil dolar ve avroların parıltısı olarak görünür.

E-posta: ateskenan@yahoo.co.uk

Kök hücrenin mikroskopik görüntüsü.

Türkiye'nin ilk kadın matematik profesörünün özerk üniversite anıları

"Önümüzdeki 13 Haziran 2006'da, Üniversite Özerkliği Kanunu'nun çıkarılışını kutlamak için İTÜ'nün Gümüşsuyu Binası'ndaki Konferans Salonu'nu doldurduğumuz 15 Haziran 1946 toplantısının üzerinden 60 yıl geçmiş olacak. Bu vesileyle, yine 60 yılı aşkın bir süredir içinde bulunduğum İstanbul Teknik Üniversitesi'nden ve onunla ilgili kişisel anılardan fazla uzaklaşmaksızın, üniversite ve özerklik kavramlarının tarihçesine kısaca değinmek istiyorum."

Prof. Dr. Selma Soysal

İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Gümüşsuyu'ndaki Konferans Salonu'nda Rektör Tevfik Taylan'ın konuşmasını dinleyenler (15 Haziran 1946). Fotoğrafta hatırladığım kişiler şunlar: İlk sırada Niyazi Duman, Doğan Erginbaş, Selma Soysal, Kâzım Çeçen, Abdullah Türkmen; ikinci sırada Bekir Postacıoğlu, Adnan Çakıroğlu, Eyüp Kömürcüoğlu, Mustafa İnan, Kemali Söylemezoğlu, Ratıp Berker; üçüncü sırada Nezihi Eldem, Orhan Sefa...

İnşaat Fakültesi'ndeki birkaç öğrenciyle, Gümüşsuyu Binası'nın giriş kapısında çekilmiş bir fotoğrafı aramak için o sarı zarfı açmıştım; arkasında "Üniversite muhtariyetinin (özerlik) kutlandığı gün - 15 Haziran 1946" yazan fotoğrafla tekrar karşılaşmamız işte böyle oldu. Resimde tek hanım bendim. 22 yaşımı henüz doldurmamıştım ve Cahit Arf Hoca'nın asistanı olarak mutlu bir ders yılı geçirdiğimi hatırlıyorum.

O gün İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Gümüşsuyu'ndaki Konferans Salonu'nda Rektör Tevfik

Taylan'ın konuşmasını dinleyenlerden şimdi kaç kişi hayattadır, bilemiyorum. Fotoğrafta hatırladığım kişiler şunlar: İlk sırada Niyazi Duman, Doğan Erginbaş, ben, Kâzım Çeçen, Abdullah Türkmen; ikinci sırada Bekir Postacıoğlu, Adnan Çakıroğlu, Eyüp Kömürcüoğlu, Mustafa İnan, Kemali Söylemezoğlu, Ratıp Berker; üçüncü sırada Nezihi Eldem, Orhan Sefa...

Rektör, o törenden sonra, akşam Taksim Belediye Gazinosu'nda bir çay daveti vermişti. Aynı gün, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıdkı Sami Onar, gazete-

lerde yayınlanan demecinde, bu 4936 Sayılı Kanun'u hukuk açısından inceleyerek, üniversitelere verilen muhtariyetin Fransız üniversitelerindekinden daha üstün olduğunu söylemişti. Sabahki toplantıda İTÜ Rektörü'nün konuşmasında da şu sözler vardı:

“Yurdumuzda atılan yepyeni bir adımı kutlamak üzere burada toplanmış bulunuyoruz. Üniversiteler bugünden itibaren ferdi hakimiyetten kurtulmuş ve istikbalini kurullar eline tevdi etmiştir. Teknik Üniversite, dünyada modern tekniğin alışverişine dikilmiş abideler arasında Türk tekniğinin çakılı bir çivisinin bulunmasına çalışacaktır. Bu kanunun hayırlı semereler vereceği muhakkaktır. Üniversitelerin hür bir hava içinde çalışması hayırlı olacak. Yeni kanun üniversite ve fakülte-lerin muhtariyetlerini amaç etmekle beraber, bütün öğretim üyelerinin varlıklarını üniversiteye hasretmelerine imkân hazırlamıştır...”

Cahit Arf, Kerim Erim, Ratıp Berker...

Üniversite muhtariyetine ilişkin kanun TBMM'den 13 Haziran

1946'da çıkmıştı. 1944'te “İstanbul Teknik Üniversitesi” adını almış olan Yüksek Mühendis Mektebi'ndeki bazı hocalar, o tarihe kadar İstanbul Üniversitesi'nin Fen Fakültesi'nde de hocalık yapıyorlardı. Yeni kanun ise, üniversite hocalarına tek bir üniversitede çalışma zorunluluğu getirmişti.

Bu kanun çıkıncaya kadar, Fen Fakültesi'nde Matematik Bölümü Başkanı olan Hocam Ordinaryüs Prof. Kerim Erim'in birinci görevinin Fen Fakültesi'nde olduğunu sanıyordum; meğer İTÜ'deki göreviymiş birinci olanı. Kerim Hoca, uzun yıllarını verdiği Mühendis Mektebi ve İTÜ'den ayrılmak zorunda olduğu o günlerde gözyaşlarını tutamamış ve bana “Selma yavrum, nasıl üzgünüm, bilemezsin” demişti.

Ratıp Berker Hoca'nın da İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ndeki görevi esas, İTÜ Makine Fakültesi Mekanik Kürsüsü'ndeki Başkanlığı ise ikinci göreviymiş. Bu kanun üzerine Ratıp Berker Hoca İstanbul Üniversitesi'nden ayrılarak İTÜ'yü seçmişti. Artık tamamen İTÜ'de olmaktan mutluydu. Ne var ki, 14 yıl sonra

“147'li” olarak İTÜ'deki görevinden ayrılmak zorunda bırakıldığında Fransa'ya gidip orada hocalık yaptı. Daha sonraları bana, “Selma Hanım, ben Gümüşsuyu'ndan geçemiyorum bile...” demişti. Ancak, yıllar sonra Gümüşsuyu'ndaki kitaplığa adının verildiği törene gelebilmişti.

Cahit Arf Hoca'ya gelince... İTÜ'deki görevi ikinciymiş; onu bırakıp Fen Fakültesi'ndeki asıl görevinde kalmıştı. Bu bana büyük darbe oldu. Artık Cahit Arf'ın asistanı degildim. Ama, doktoramı onunla Fen Fakültesi'nde hazırlamakta olduğumdan, haftada en az bir gün Beyazıt'a gidip Fen Fakültesi'ndeki seminerlere katılarak doktora çalışmalarına devam ediyordum. Özerklik Kanunu'nun hocalarımla ilgili olarak beni çok etkileyen sonuçları bunlardı.

Genç Cahit Arf

Türkiye'nin matematik güzeli Selma Soysal...

1924 yılında Zonguldak'ta doğan Selma Soysal, ilkokulu doğduğu kentte bitirir ve ardından İstanbul'daki Çapa Kız Öğretmen Okulu'nun orta kısmına parasız yatılı olarak kaydolur. Matematik sevgisini aldığı annesi Samiye Hanım'ın çabalarıyla eğitimine devam eder. Lise yıllarında kitap, defter kullanmadığı tek ders matematiktir. Hiç ders çalışmasına gerek kalmayacağını düşünerek yükseköğrenimini matematik bölümünde yapmak ister. 1941 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik-Astronomi Bölümü'ne girdiğinde matematik eğitiminin hiç de kolay olmadığını anlayacaktır. Fakat matematik sevgisi ile başarması da kolay olur. Değerli hocası Cahit Arf da cebir hocası olur. Öğrencilik yılları, dünyaca ünlü matematikçilerin Türkiye'de verdikleri dersleri izleme ayrıcalığı ile geçer. Akademik kariyerine Prof. Dr. Cahit Arf'ın asistanı olarak başlar. Doktora tezini İÜ Matematik Enstitüsü'nde, “sonsuz boyutlu Hilbert uzayları” üzerine hazırlar. Fonksiyonel analizin sonsuz boyutlu uzaylarında birtakım operatörlerin fonksiyonel gösterimlerini elde eder. Pekiyi dereceyle ilk kadın matematik doktorumuz olur. Başarılı çalışmaları devam eder ve Türkiye'nin ilk kadın matematik profesörü unvanını da alır.

Kırk yedi yıl İTÜ'de hocaların hocası olarak çalışır ve sayısız bilim insanı yetiştirir...

(Selma Soysal'ın yaşamından bazı bilgileri aldığımız bu metin, Firdevs Gümüşoğlu'nun Kaynak Yayınları'ndan çıkan Cumhuriyet'te İz Bırakanlar 10. Yıl Kuşağı kitabından derlenmiştir.)

Öğrencisi tarafından vurulan doçent

Kanunun, görevlerimiz bakımından biz İTÜ'deki matematikçilere ilk etkisi, İnşaat Fakültesi'ne bağlı olan Yüksek Matematik Kürsüsü'nden Kerim Erim ve Cahit Arf Hocalar'ın ayrılmasıyla hocasız kalan bizlerin (ki üç asistandık), Makine Fakültesi'ndeki Matematik Kürsüsü'ne nakledilmemizdi. Matematik ve Mekanik Kürsüleri'nin yönetimi, Prof. Dr. Ratıp Berker'in sorumluluğuna bırakılmış, Fransa'dan çok değerli Profesör Dufresnoy, öğretim görevlisi A. Revuz ve eğitim ataşesi olarak Fransız Konsolosluğu'nda görevli bulunan Dr. Duhevels atanmıştı. Kürsü başkanlığına da o zaman Mekanik Kürsüsü'nde doçent olan Feyyaz Gürsan'ın getirilmesi kararlaştırılmıştı.

Atanma kararı Ankara'dan gelip kesinleşmeden görevine başlayan

Feyyaz Gürsan, matematikte başarısız olan bir öğrenci tarafından gözlemin önünde tabancayla vurularak öldürüldü. Ben, rahmetli Gürsan'ın asistanlığını yapmıyordum; Fransız hocaların asistanıyım. Ama o gün erken saatte kürsüde yalnız ben vardım; Feyyaz Gürsan öğrencinin sınav kağıdını çıkarmamı istemişti. Üniversiteden atılınca hayatının mahvolacağını söyleyen öğrencinin tabancayı Feyyaz Bey'e yönelttiğini görüp çığlık atmam üzerine bana çevrilen tabancadan korunmak için büyük masanın arkasından koridora fırlayarak dekanlık odasına koştuğum sırada Feyyaz Gürsan odanın kapısında vurulup yere yıkılmıştı.

Özerkliğe geçişin üniversitedeki yönetim yapısına ilişkin olarak bıraktığı anılar arasında bir de şunu anmam: Derslerde Cahit Arf Hoca'nın

uygulamalarını yaptığım yıllarda Makine Fakültesi'nin Matematik Kürsüsü'nde asistan olarak bulunan Gagavuz asıllı sarışın adaşım "Sarı Selma"yla karıştırılmamam için öğrencilerin dilindeki adım "Kara Selma" olmuştu. O sıralar konferans vermek ve araştırma çalışmalarına yardımcı olmak üzere sık sık İstanbul'a davet edilen dünyaca ünlü Prof. Blaschke, meğer öğrencilerin bana İtalyanca'da sevecenlik ifadesi olan ve "kara" diye okunan "cara" sözcüğünden dolayı böyle dediklerini zannedermiş. Nitekim sonraları bana yoladığı İtalyanca mektuplarına hep "Carissima Cara Selma" diye başlardı. Zaten evde de benden sarışın küçük kız kardeşimin yanında babamın da "kara kız"ıydım!

Önümüzdeki 13 Haziran 2006'da, Üniversite Özerkliği Kanunu'nun çı-

karılığını kutlamak için ITÜ'nün Gümüşsuyu Binası'ndaki Konferans Salonu'nu doldurduğumuz 15 Haziran 1946 toplantısının üzerinden 60 yıl geçmiş olacak. Bu vesileyle, yine 60 yılı aşkın bir süredir içinde bulunduğum İstanbul Teknik Üniversitesi'nden ve onunla ilgili kişisel anılardan fazla uzaklaşmaksızın, üniversite ve özerklik kavramlarının tarihçesine kısaca değinmek istiyorum.

Yükseköğretimin ilk temelleri mühendis mekteplerinde atılmış

Toplumumuzda çağdaş üniversiteye gidişe kaynaklık etmiş olan "sistemli yükseköğretim düşüncesi"nin ilk önce "teknik" alanda yeşermiş olması ilginçtir. Başlangıç, 1773'te, Padişah III. Mustafa devrinde kuruluşuna Baron de Tott adında bir Macar

Prof. Dr. Cahit Arf

Cahit Arf, 1910 yılında Selanik'te doğdu. Yüksek öğrenimini Fransa'da Ecole Normale Supérieure'de tamamladı (1932). Bir süre Galatasaray Lisesi'nde matematik öğretmenliği yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde doçent adayı olarak çalıştı. Doktorasını yapmak için Almanya'ya gitti.

1938 yılında Göttingen Üniversitesi'nde doktorasını bitirdi. Yurda döndüğünde İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde profesör ve ordinarius profesörlüğe yükseldi. Burada 1962 yılına kadar çalıştı. Daha sonra Robert Kolej'de Matematik dersleri vermeye başladı. 1964 yılında Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) bilim kolu başkanı oldu.

Daha sonra gittiği Amerika Birleşik Devletleri'nde araştırma ve incelemelerde bulundu; Kaliforniya Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1967 yılında yurda dönüşünde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine getirildi. 1980 yılında emekli oldu. Emekliye ayrıldıktan sonra TÜBİTAK'a bağlı Gebze Araştırma Merkezi'nde görev aldı. 1985 ve 1989 yılları arasında Türk Matematik Derneği başkanlığını yaptı.

Arf, İnönü Armağanı'nı (1948) ve TÜBİTAK Bilim Ödülü'nü kazandı (1974). "Cebir ve Sayılar Teorisi" üzerine uluslararası bir sempozyum 1990'da 3 ve 7 Eylül tarihleri arasında

Arf'in onuruna Silivri'de gerçekleştirilmiştir. "Halkalar ve Geometri" üzerine ilk konferanslar da 1984'te İstanbul'da yapılmıştır. Arf, matematikte geometri kavramı üzerine bir makale sunmuştur. Cahit Arf 1997 yılının Aralık ayında bir kalp rahatsızlığı nedeniyle aramızdan ayrıldı.

Cahit Arf, cebir konusundaki çalışmalarıyla dünyaca ün kazanmıştır. Sentetik geometri problemlerinin cetvel ve pergel yardımıyla çözülebilirliği konusundaki yaptığı çalışmalar, cisimlerin kuadratik formlarının sınıflandırılmasında ortaya çıkan değişmezlerle ilişkin "Arf değişmezi" ve "Arf halkalar" gibi literatürde adıyla anılan çalışmaları matematik dünyasının ünlü matematikçileri arasında yer almasını sağladı. Matematik literatürüne "Arf Halkaları, Arf Değişmezleri, Arf Kapanışı" gibi kavramların yanı sıra "Hasse-Arf Teoremi" ile anılan teoremler kazandırmıştır.

Matematigi bir meslek dalı olarak değil, bir yaşam tarzı olarak görmüştür. Öğrencilerine her zaman "Matematigi ezberlemeyin kendiniz yapın ve anlayın" demiştir. Hakkından yazılmış bir yazıda şöyle denilmiştir:

"...Bir zamanlar integrali bilen kimselerin matematikçi, üstel fonksiyonu bilenlerin ise büyük matematikçi sayıldığı ülkemizde derin matematik konularının tartışılacağı hayal bile edilemezdi. Cahit Arf, Türkiye'de matematiğin o günlerden bu günlere gelmesinde en büyük rolü oynamıştır."

soylusunun yardımcı olduğu “Mühendishane-i Bahri-i Hümayun”un açılmasıyla gerçekleşmiştir. Rus donanması, 1770’te Çeşme önlerinde, Osmanlı Donanması’nı yakıp sonraki muharebelerde Gazi Hasan Paşa’nın gösterdiği kahramanlıklarla hezimetlere engel olamayınca, yine onun teklifiyle gemi mühendisi yetiştirmek üzere kurulan bu okulun başına Cezayirli Seyyid Hasan Hoca getirilir. Çeşitli kaynaklardan anlaşıldığına göre, pozitif bilimlere vakıf olan ve Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca bilen Seyyid Hasan Hoca aynı zamanda mühendisliğe ait araçları kullanmakta da ustaydı. Kendisine “Paşa” unvanının verilmesi ve donanma komutanlığına yükseltilmesi üzerine, 1784’de La Fite ve Mayne adlarındaki kale mühendisi subaylar getirilmiş ve Mühendishane’de ders vermeleri sağlanmıştır. Ancak Ruslar’la Avusturyalılar’ın girişimleri sonucunda bu uzmanlar 1788’te geri gönderilmiş, onları devrin büyük matematikçisi Gelenbevi İsmail Efendi izlemiş ve sonraları Palabıyık Mahmut Efendi ile Bahar Efendi de Mühendishane hocalığına atanmışlardır.

1792’de Humbarahane ve 1795’te Mühendishane-i Berri-i Hümayun açılmıştır. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa bu son okulun Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’dan ayrılması gerektiğini, aksi halde esas amacının kaybolacağını Padişah’a bildirmiş, önerisi uygun görülerek iki okul ayrılmış, okullara “azl ve infisalden vareste” (görevden alınamaz ve yerinden edilemez) hocalar atanmıştır.

Mühendishane, çeşitli nedenlerle çok yer değiştirmiştir. 1880’de Halıcıoğlu’nda Mühendishane binalarına ayrılan bir bölümde

Hendese-i Mülkiye Mektebi açılmış ve bu okul 1909’da Nafia Vekâleti’ne devredilerek adı “Mühendis Mektebi” olarak değiştirilmiştir. 1915-1921 arasında savaşlar nedeniyle mezun vermemiş olan mektep 1928’de “Yüksek Mühendis Mektebi” adını alarak tüzel kişilik kazanmışsa da bu tüzel kişilik 1936’da kaldırılmıştır. 1941’de “Yüksek Mühendis Okulu” adıyla Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanan okul nihayet 1944’te İstanbul Teknik Üniversitesi olmuş ve 1946’da 4936 Sayılı Yasa’yla özerkliğe kavuşmuştur.

Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’da kurduğu ilk “medrese”nin devamı sayılan ve 1863’ten 1908’deki İkinci Meşrutiyet’e kadar üç kez kapatılıp açılan “İstanbul Darülfünun”unun 1925’te Maarif Vekâleti’nden ayrılıp tüzel kişilik kazanması, 3 Mayıs 1933’te tekrar kapatılarak aynı yılın 1 Ağustos’undan itibaren çağdaş “üniversite”ye dönüştürülmesi ve 13 Haziran 1946’da İTÜ’yle birlikte özerkliğe kavuşması Türkiye’deki yükseköğretim tarihinin yine ilginç bir başka sayfasını oluşturur. Ondan

sonrası, bu ilk iki özerk üniversiteyle başlayan ve bugün sayıları tam bilinemeyecek kadar hızla çoğalan bir “yeni üniversiteler” dönemi olarak devam etmektedir. Kendi akademik yaşamıyla neredeyse eşzamanlı olarak yaşanan o dönemin özelliklerini, biraz kopuk kopuk da olsa, yine anılarla birlikte aktarmam belki ilginç olabilir.

“Anılarımda yükseköğretim tarihimiz”

Tıp, Edebiyat, Hukuk ve Fen Fakülteleri olmak üzere dört fakülteyle öğrenime başlayan İstanbul Üniversitesi’nin yeniden düzenlenmesi için Rüştü Uzel, Avni Başman ve Fen Fakültesi Dekanı Kerim Erim’den oluşan bir komisyon görevlendirilmişti. Bu komisyonun 88 profesör, 44 doçent ve 108 baş asistandan oluşan öğretim kadrosundan 157 kişiyi kadro dışı bırakması, üniversitelerimize zaman zaman uygulanan “tasfiye” işlemlerinin ilki olarak yıllar boyunca tartışılan bir konu olmuştur. Buna karşılık, İstanbul Üniversitesi’nin yurtdışından yetkin bilim insanları getirme konusunda yakaladığı olağanüstü bir fırsat, Almanya ve Avusturya’daki Nazizm’den kaçıp sığınacak ülke arayan Musevi asıllı sosyal demokrat akademisyenlerin Türkiye’de görevlendirilmesi olmuştur. Bazısı sonradan Ankara’da da çalışan bu bilim insanlarının üniversite yaşamımıza getirdikleri katkı kolay unutulacak gibi değildir.

27 Mayıs 1960’ta başlayan askeri yönetim döneminde 28 Ekim 1960 günü 147 profesör, doçent ve asistanın üniversitelerle ilişkilerinin kesilmesi, Türkiye üniversitelerinde yaşanan ikinci “tasfiye” girişimidir. Akademik yaşamdan ayrılmak zorunda kalan bu kişiler arasında Raptı Berker, Tarık Zafer Tunaya, Hıfzı Timur, Hilmi İleri, Tevfik Berkman, Kenan Tükel, Müfide Kuley, Feridun Ansan, Eyüp Kömürcüoğlu, Orhan Bilak, Mustafa Santur, Muhittin Binan, Kudret Mavitan, Bekir Dizioğlu, Orhan Sefa gibi hocalar ve bir de İTÜ’den asistan Aydın Aydınçioğlu vardı. 27 Mayıs hareketinin Büyük Millet Meclisi’ni feshedişinden hemen sonra 28 Mayıs’ta kendisinden yeni anayasa hazırlaması istendiğinde gazetecilere “Bu hayatımın en güzel işidir” diye demeç veren Ord. Prof. Sıdık Sami Onar, herhalde bu “147’ler olayı” üzerine çok üzölmüş olmalıdır.

Bu olayın ardından, 147’ler nedeniyle açık kalan kadrolara ve ye-

ni sağlanan kadrosuz profesörlüklerle başvurular birdenbire çoğalmıştı. Başvuranlar arasında çok değerli adaylar da bulunmakla birlikte, pek çok doçentin alelacele hazırlanmış takdim tezleriyle profesörlüğe başvurmuş olduğu da bir gerçektir.

Bu dönemin çok öncesinde, 1953'te İTÜ'nün İnşaat Fakültesi'nin Yüksek Matematik Kürsüsü tekrar açılmış ve ben de o kürsüye nakli mi isteyerek eski fakülteme kavuşmuştum. Doçentlik jürilerine başka üniversitelerden hocalar da girebildiği için aynı yılın sonbaharında Cahit Arf Hoca'nın başkanlık ettiği bir jüri önünde doçentlik sınavını vermiştim. O tarihlerde İnşaat Fakültesi'nden doçentlik sınavını veren, biri İlhan Kayan olmak üzere, iki asistan daha vardı. Ama, sınavı yeni geçenleri atamak için Fakülte'de yeterli kadro yokmuş; uzun süren bir bekleyiştikten sonra, İlhan'la birlikte biz iki matematikçinin atanmasına karar verilmişti. Birkaç ay daha beklendikten sonra mühendisler ilerde daha

geniş kadrolar açılabilceğini düşünen Dekan Mustafa İnan, tayininin gerçekleşmesi için, dekanlığının son günlerinde, evrakımı elime vererek beni Ankara'ya göndermişti.

1961 yılının başlarında, New York Üniversitesi'nden Profesör Schwartz konferanslar vermek üzere Ankara'ya davet edilmişti. Onun konferans ve seminerlerine katılmak üzere ben de Ankara'daydım. Cahit Arf Hoca benim yurtdışına gönderilme mi çok isterdi. Herhalde onun söylemesiyle olacak, Profesör Schwartz benim için MIT'de ve Londra'daki Royal Academy'de kadrolar ayarlamıştı. Fullbright bursuyla yol parası sağlayıp iki yıl süreyle, önce MIT'ye, sonra da Londra'ya gittim. İTÜ'de İnşaat Fakültesi'ndeki Yüksek Matematik Kürsüsü yeniden faaliyete geçtiğinde başkanlığına Ankara'dan Okyay Kabakçıoğlu getirilmişti. Londra'ya yazdığı mektuplarda ve İstanbul'a döndüğümde profesörlüğe başvurmamda ısrar ettikçe, hep "hazır olmadığımı" söylüyordum. Kabakçıoğlu Hoca, te-

davi için Almanya'ya gittiğinde kürsü başkanlığına Mekanik Kürsüsü Başkanı Mustafa İnan bakıyordu. Bir gün beni odasına çağırarak "Cahit senin profesörlüğe yükseltilmeni bana sık söylüyor" deyince, "Okyay Hoca Almanya'dan dönmeden başvurmam; zaten kendimi de hazır görmüyorum" demiştim. O hafta sonu, Okyay Hoca Almanya'daki ameliyattan çekinerek İstanbul'a erken dönmüştü. Böylece ikileşen ısrar karşısında başvurumu yapmış ve 28 Şubat 1967'de profesörlüğe yükseltilmiştim.

O yıllar, üniversitelerimizin gelişme evresi boyunca birçok akademisyen gibi benim için de fakülteden fakülteye, üniversiteden üniversiteye sürekli gidip gelme yıllarıdır.

1953'te İTÜ Maden Fakültesi'nin ve 1963'te de Kimya Fakültesi'nin kurulması biz matematikçilerin yer değiştirmemize yol açmamıştı ama, 1971'de Temel Bilimler Fakültesi kurulunca yine fakülte değiştirme zorunluluğu ortaya çıktı ve ben kendimi yeni fakültede Fonksiyonel Analiz Kürsüsü Başkanlığı'nda buldum. Daha sonra, Fen-Edebiyat Fakültesi'nin kurulmasıyla yine fakültem değişti. Temel Bilimler Fakültesi'nde bizimle birlikte olan "işletmeciler" de yeni açılan İşletme Fakültesi'ne geçtiler.

Bu arada, 1957'de Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kuruluşunun ardından ODTÜ, Erzurum'da Atatürk ve Ankara'da Hacettepe Üniversiteleri kurulmuştu.

Bir ara, konferans vermek üzere Ege Üniversitesi Fen Fakültesi'ne davet edilmiştim. Karşılaman da, o üniversitede mühendislik fakültesi kurmak amacıyla İTÜ'den ayrılmış bir profesör arkadaştı. Sonuçta, İTÜ'deki derslerimi bırakmadan, bu yeni kurulan Mühendislik Fakültesi'nin bütün matematik derslerini vermekle görevlendirildim. Uçakla İstanbul-İzmir arasında gidip geliyor, havalanından doğru İTÜ'deki derslerime yetişiyordum. Ama aynı zamanda, Okyay Kabakçıoğlu'nun ani vefatı üzerine İTÜ'de Yüksek Matematik Kürsüsü Başkanı olmuştum. İsim

Prof. Dr. Kerim Erim

Kerim Erim, İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi'ni bitirdikten (1914) sonra Berlin Üniversitesi'nde Albert Einstein'ın yanında doktorasını yaptı (1919). Türkiye'ye dönünce, bitirdiği okulda öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Üniversite reformunu hazırlayan kurulda yer aldı. Yeni kurulan İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde analiz profesörü ve dekan olduğu gibi Yüksek Mühendis Mektebi'nde de ders vermeye devam etti. Yüksek Mühendis Mektebi İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürülünce buradan ayrıldı ve yalnızca İstanbul Üniversitesi'nde çalışmaya devam etti. Daha sonra burada ordinariyus profesör oldu. 1948 yılında Fen Fakültesi Dekanlığı'na getirildi.

1940-1952 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne bağlı Matematik Enstitüsü'nün başkanlığını yaptı. Türkiye'de yüksek matematik öğretiminin yaygınlaşmasında ve çağdaş matematiğin yerleşmesinde etkin rol oynadı. Mekanığın matematik esaslara dayandırılmasına da öncülük etti. Matematik ve fizik bilimlerinin felsefe ile olan ilişkileri üzerinde de çalışmalarda bulunan Erim'in Almanca ve Türkçe yapıtları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Nazari Hesap* (1931), *Mihanik* (1934), *Diferansiyel ve Integral Hesap* (1945), *Über die Traghe-its-formen eines modulsystems* (Bir modül sisteminin süredurum biçimleri üstüne - 1928).

Kerim Erim (1894-1952).

çok zordu; kürsü uzaktan yönetilemiyordu. İzmir’de de YÖK’ün kuruluş hikâyelerinin sürekli yakın tanığı oluyordum. 1968’in öğrenci olayları her iki üniversitede eğitimi aksatmaktaydı. Ayrıca, İTÜ’yü bırakıp Ege Mühendislik’teki kadroya geçmeyi de istemiyordum. 1974’te Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi’ndeki derslerimi tamamen bıraktım.

Şimdi, zaman zaman, matematik bilimine istediğim katkıyı yapamamış olmama üzüldürüm; ama, bazen de, annemden ve hepsi çok iyi olan matematik hocalarımdan aldığım terbiyenin etkisiyle, İTÜ’de çok uzun süren hocalığım yanında bir yıl İstanbul Üniversitesi’nde ve “uçan profesörler”den biri olarak yedi yıl Ege Ü-

niversitesi Mühendislik Fakültesi ile altı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde verdiğim dersleri alan öğrencilerime benden bir şeyler geçmiş olduğunu düşünerek teselli buluyorum.

Darbelerin, yükseköğrenime darbesi ağır olur...

Türkiye’nin akademik yaşamına bilim ve yönetim özerkliği getiren 1946 tarihli yasa, üniversitelerin görevlerini “öğrencileri bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli aydınlar, bilim ve uzmanlık kolları için hazırlanmış bilgi ve deney sahibi olarak yetiştirmek, bilimin ve teknolojinin ilerlemesini sağlayan her türlü yayını yapmak, bilgi verilerini halka yay-

mak” diye belirtmişti.

Bu yasanın amacı ve bazı maddeleri 1960’taki 27 Mayıs Hareketi’nden dört ay sonra yayınlanan 115 Sayılı Yasa’yla değiştirildi. Asıl farklı ve büyük düzenleme 1973 Temmuz’unda çıkarılan 1750 Sayılı Yasa’yla geldi ve 1946’dan beri yürürlükte olan 4936 Sayılı Yasa ortadan kaldırıldı. Yeni yasadaki amaç maddesi, “Her kademedeki bilimsel anlayışı kuvvetli, örf ve âdetlere bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar yetiştirilmesini” vurgulamaktaydı. Yasada, “bilim ve teknolojinin ilerlemesini sağlayan her türlü yayını yapmak, Türk toplumunun genel seviyesini düzeltici ve kamuoyunu aydınlatıcı bilim verilerini

Prof. Dr. Mustafa İnan

Mustafa İnan 1931 yılında Yüksek Mühendis Mektebi (şimdiki İTÜ) giriş sınavında birinci olarak okula girdi. Mühendislik Mektebi’ni yine birinci olarak bitirdi ve doktorasını İsviçre’deki Zürih Üniversitesi’nde tamamlayıp, orada kalması için yapılan teklifi redderek Türkiye’ye geri döndü; Yüksek Mühendis Mektebi’nde Teknik Mekanik ve Mukavemet Muallim Muavinliği’ne tayin edildi. 1944 yılında arkeolog Jale Ogan ile evlendi (27 Şubat 2001’de yaşamını yitiren Prof. Dr. Jale İnan, Türkiye’nin ilk kadın arkeologudur).

Yapı statikliği konusunda önemli çalışmalarıyla tanınan Ernst Chwalla, *Einführung in die Baustatik* (Yapı Statikliğine Giriş) adlı 1954 yılında yayımlanan kitabında “Rijit Düşüm Noktalarındaki Gerilmelerin Optik Yöntemlerle Ölçülmesi” konusunu incelerken, sık sık Mustafa İnan’ın doktora çalışmasını ve 1943 yılında aynı konuda yayımladığı raporu referans olarak gösterdi.

Mustafa İnan, doktora sırasında ilgilenmeye başladığı “Fotoelastisite” konusunda araştırma yapmış ilk Türk bilim insanıdır.

“Kayma Merkezi” başlıklı ilk makalesini 1943 yılında yayımladı. 1944 yılında da Yüksek Mühendislik Mektebi’nin isminin İstanbul Teknik Üniversitesi olarak değiştirilmesi üzerine doçent oldu. Bir yıl sonra da profesörlüğe yükseldi. İnşaat fakültesi öğrencilerinin yanı sıra makine, maden ve elektrik fakültesi öğrencilerine de Tatbiki Mekanik dersi verdi.

1954-1957 yılları arasında İnşaat Fakültesi Dekanlığı, 1957-1959 yılları arasında rektörlük görevlerinde bulundu. Milli Birlik Hükümeti kurulunca Milli Eğitim Bakanlığı’na çağrılan Mustafa İnan, kendisine teklif edilen Teknik Eğitim Müsteşarlığını kabul etmedi. Bundan kısa bir süre sonra da dönemin cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in Bayındırlık Bakanı olması için yap-

tığı teklifi, hocalık yapmaktan vazgeçmeyeceğini belirterek kabul etmedi.

1961’de oluşturulan Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) yasası bilim kurulunda, ölümüne kadar görev aldı.

1959-1964 yılları arasında, yapay uyduların ilk kez fırlatıldığı sıralarda “Sunı Peyklerin Yörünge Hesaplarına Dair Bazı Sonuçlar” başlıklı makalesi başta olmak üzere toplam 11 adet makale yayımladı. Bu süre içinde (1961) ‘Taşıma Matrisi’ (Carryover Matrix) kavramını “Elastomekanikte İntikal Matrisi” başlıklı makalesiyle tanımlayarak dünyada taşıma matrisi probleminde çalışma yapan ilk bilim insanlarından oldu. Bu konuda İnşaat Fakültesi’nde dersler verdi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde konferanslarla bu konuyu tanıttı.

İlk kez 1965 yılında basılan *Cisimlerin Mukavemeti* adlı kitabı halen referans kitap olarak kullanılmakta ve döneminin en kapsamlı yapıtlarından biri olarak nitelenmektedir. Bu kitabının dışında *Elasto-Mekanik’te Başlangıç Değerleri Metodu ve Taşıma Matrisi*, *Elastik Çubukların Genel Teorisi ve Düzlemde Elastisite* isimli üç yapıtı daha bulunmaktadır.

Mustafa İnan, 1967 yılında vefatından dört yıl sonra Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Bilim Kurulu’nca 1971 Hizmet Ödülü ile ödüllendirildi.

(Kaynak: Oğuz Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990)

sözle ve yazıyla halka yaymak üniversitelerin görevleri arasındadır” diye bir ifade de vardı ama Anayasa Mahkemesi 1975’in Aralık ayındaki bir kararıyla “örf ve âdetlerine” sözcüklerini iptal etti.

1973 tarihli yasadan sekiz yıl sonra 1981 Aralık ayında çıkarılan 2547 Sayılı Yasa birtakım köklü değişiklikler getirmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinin etkisini taşıyan bu yasada, üniversite, “bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapan yükseköğretim kurumu” olarak tanımlanmakta, öğrencilerin de “millî kültürümüze, örf ve âdetlerimize bağlı, millî birlik ve beraberliğimizi kuvvetlendirici ruh ve irade gücü olan insanlar olarak yetiştirilmeleri”ni ana ilke saymaktadır. 1982 Anayasası’nda öğretim üyelerinin “serbestçe araştırma ve yayın yapacakları” yazılmış, ama arkasından “Ancak bu yetki devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde faaliyette bulunma serbestliği vermez” denmiştir.

2547 Sayılı Yasa’da bulunan, “Bir üniversitede aynı adlı iki bölüm bulunamayacağı”na ilişkin hüküm nedeniyle, İTÜ’de de fakülteler ve bölümler yeniden düzenlendi. Bu düzenlemeye göre, 11 fakülte, iki yıllık iki meslek okulundan ve Türk Musikisi Konservatuari’ndan başka Fen Bilimleri, Sosyal Bilimler ve Nükleer Bilimler Enstitüleri oluşturuldu. Daha sonraki dönemde Araştırma ve Uygulama Merkezleri kuruldu. Denizcilik Yüksek Okulu da İTÜ’ye bağlandı ve ardından Denizcilik Fakültesi’ne dönüştürüldü. Son olarak, Makine Fakültesi’ne bağlı olan Tekstil Bölümü Tekstil Fakültesi olarak yeniden örgütlendi.

Yıllar önce *Milliyet* gazetesinde yayınlanan “Matematğin Önemi” başlıklı bir yazımda, 1946’da Gazi Eğitim Enstitüsü’nden Makine Fakültesi’ndeki Matematik Kürsüsü’ne öğretim görevlisi olarak getirilen Nuri Karahöyük Hoca’nın, bir sigara paketi arkasına Türkiye haritası çizerek her kente bir üniver-

site kurulması gerektiğini söyleyip kentleri işaretlediğini yazmışım. Nuri Hoca Fransa’daki üniversiteleri isim isim sıralardı; ama o üniversiteler yıllar önce kurulmuş, gelişip birer bilim yuvası olmuştu. Üniversite kurmak, herhalde tarlaya tohum serpererek birkaç ay sonra hepsinin birden yeşerip ürün vermesini beklemek anlamına gelmez. Çeyrek yüzyıl önce apartman katlarında kurulmuş özel yüksekokulları eleştirdiğimi anımsayarak, ülkemizde birdenbire açılan, hocaları, kitaplıkları eksik, fakat öğrencileri çok olan günümüzdeki bazı devlet üniversiteleri için bir şeyler söylemekten çekiniyorum. Buna karşılık, kısa sürede gelişen ve iyi donanımlı büyük kampüsleriyle daha da gelişecekleri belli olan yeni devlet üniversiteleri var. Öte yandan, imrenilecek şekilde kurulmuş ve yüksek maaşlar vererek devlet üniversitelerinin hocalarını içlerine almış birkaç özel üniversitenin yine de köklü devlet üniversitelerinin havasına giremediklerini düşünüyorum. 18 Eylül 2005 günlü Cumhuriyet gazetesindeki bir söyleşide, İTÜ’nün Rektörü Prof. Dr. Faruk Karadoğan’a yöneltilen sorulardan biriyle dünyadaki en iyi 500 üniversite içinde İstanbul ve Hacettepe Üniversiteleri’nden başka Türk üniversitesinin bulunmadığı anımsatılınca, Sayın Rektör’ün cevabı şu olmuştu: “Klasmanın hangi ölçülere göre hazırlandığı bilinmeyen, ne olduğu belirsiz bir listede bir üniversite yer alamadı diye değerlendirme yapmanın nasıl bir amaca hizmet olduğunu anlamakta sıkıntı vardır.”

13 Haziran 1946 tarihli yasanın kabulünden bu yana geçen 60 yıl içinde, özerkliğin yasalastırılmasındaki amaç ve özerklik kavramından beklenen işlevler bakımından değişiklikler ortaya çıktı. Geçmiş deneyimler sonucunda üniversitemizin haklarını açıkça koruyacak yasalara ihtiyaç duyulduğu şüphesizdir. 1954’te Profesör Bülent Nuri Esen’in Ankara Hukuk Fakülte-

si’nden uzaklaştırılması, 1956’nın Aralık ayında Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu’nun bakanlık emrine alınması, Büyük Millet Meclisi’nin İçtüzüğünü eleştiren Profesör Hüseyin Nail Kubalı’nın İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ndeki derslerine Milli Eğitim Bakanlığı kararıyla son verilmesi, 1971’de Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı, kardeşim Profesör Mümtaz Soysal’ın ders kitabı bahane edilerek uzun süre hapiste tutulması hiçbir özerklik ilkesiyle bağdaşmaz.

1982 Anayasası’na göre üniversiteler, 1961 Anayasası’nda olduğu gibi “bilimsel ve idari özerkliğe sahip” ya da 1971 değişikliğiyle Anayasa metnine konduğu gibi kısaca “özerk” sayılmaz; yalnızca “bilimsel özerkliğe sahip”tirler. Özerkliğin bir bütün olduğu kabul edilmedikçe, araştırma ve öğretme özerkliğinin yanında yönetsel ve parasal özerklikler bulunmadıkça tam özerklikten söz edilemez. Dolayısıyla, yalnızca “bilimsel” özerklikten söz eden 1982 Anayasası’nın tam bir üniversite özerkliği getirmediği açıktır.

Bu ülkedeki üniversite özerkliğinin öyküsünü araya anılar katarak anlatmak amacıyla yazılmış bir yazının ister istemez yazanın kendi kişiliğine ilişkin satırlar içermesi kaçınılmazdır.

Profesör Cahit Arf Hoca’nın yetiştirdiği biri olarak matematik bilimine katkımın beni tatmin etmediği, sık sık aldığım övgülere layık olmadığımı düşündüğüm, daha da ileri matematik yapıtları ortaya koyamamış olmanın beni üzdüğü doğrudur. Ama yine de, “matematik terbiyesi”ne sahip bir hoca olarak, on binlerce öğrencinin yetişmesine verdiğim emekle ve yaptığım katkıyla gurur duyma hakkını kendimde görmekteyim.

Üniversitemizin, bilimsel özerklik ötesinde yönetsel ve parasal özerlikle de donatılarak şimdiki düzeylerinin çok üstüne çıkacaklarını ve ülkemizde dünya matematiğine katkıda bulunacak kadın, erkek pek çok matematikçinin yetişeceğini umuyorum.

Makyavel'in başyapıtının karmaşık okumasına bir giriş 'Prens'i anlamak

"Prens'in asıl önemi nereden kaynaklanmaktadır? Bu yazıda "Prens'in moderniteyle bağına irdelenecek ve bunu "karmaşık okuma" diye adlandırdığımız teknik, diyalektik ve tarihsel maddeci yöntemin ışığında, eleştirel ve radikal, dolayısıyla bilimsel bir tutumla gerçekleştireceğiz. Modernizmin başlangıcından itibaren hâkim ve elit sınıfların, ezilen sınıfları baskı altında tutmada en etkili silahı haline gelen Makyavelci ve tutucu politika anlayışının, Makyavel'in değişimci, devrimci ve ilerici fikirleriyle ilgisinin bulunmadığını tanıtlamaya uğraşacağız.

Efe Can Gürcan

Siyaset literatürünün klasikleri arasında yer alan Makyavel'in *Prens*'inin 1532'de aniden düşün sahnesine çıkması, tıpkı Platon'un *Devlet*'inin MÖ 377'de tamamlanması gibi siyasi düşünce tarihinde yönelimsel bir milat olarak kabul görmektedir. O yüzden, nasıl ki *Devlet*'i bilmeden siyaseti biliyor sayılmazsak, aynı şekilde *Prens*'i anlamadan siyaseti eksiksiz bir şekilde kavramış sayıyoruz. İşte buna karşılık, siyaset bilimine giriş derslerinde muhakkak *Prens*'in içeriğine değinilmekte: *Prens*'in, Rönesans ve hümanizmanın anayurdu İtalya'nın bulunduğu tarihsel koşullarda güçlü bir üniter devlet ve hükümdara göndermeler yaparak "bir prensi iktidara götüren değişik yolları (veraset, ordu desteği, iktidarın kişisel zaptını)" (Gramsci, 415) incelediğinin meslekle yeni tanışan her siyaset bilimcisi adayınca bilinmesi gerçekten gereklidir.

Ne var ki, *Prens*'i anlamak, ne sıradan bir şekilde okumakla ne de onun özetini ve hangi tarihsel koşullar altında yazıldığını bilmekle sınırlı tutulabilir; bu yüzden olacak ki, *Prens*, salt siyasete giriş ya da siyasi düşünce tarihi derslerinde değil, ancak akademik

yaşantının her evresinde ele alınmaktadır. Yayımlanışından 6 yüzyıl sonrasında bile *Prens*'in etrafında akademik düzeyde birçok ciddi tartışmanın dönmesi *Prens*'in bu güncelliği ve karmaşıklığının en önemli göstergesi değildir de nedir?

Öyleyse *Prens*'in asıl önemi nedir ve tam olarak nereden kaynaklanmaktadır? Yazımızda son derece karmaşık bir politik içeriğe sahip *Prens*'in öneminin, "güncelliğinden" ve "canlılığından" kaynaklandığını gösterecek ve bunu yaparken şu temel tezden hareket edeceğiz: Siyaset bilimi açısından *Prens*'in basit (sıradan) bir okuması ne kadar etkisizse, karmaşık (ileri düzeyde) bir okuması da bir o kadar etkilidir.

Buna bağlı olarak incelememizde sırasıyla *Prens*'in güncellik ve canlılığının ne anlama geldiğini, siyaset bilimi için asıl önemini açacağız. Daha sonra *Prens*'in moderniteyle bağına irdelenecek ve bunu "karmaşık okuma" diye adlandırdığımız teknik, diyalektik ve tarihsel maddeci yöntemin ışığında, eleştirel ve radikal (2), dolayısıyla bilimsel bir tutumla gerçekleştirerek *Prens*'i günümüz açısından doğru bir şekilde konumlandırmaya, bir takım yanlış anlamalardan arındırmaya çalışacağız. Bu tutumumuzla, modernizmin başlangıcından itibaren hâkim ve elit sınıfların, ezilen sınıfları baskı altında tutmada en etkili silahı haline gelen Makyavelci ve tutucu politika anlayışının; Makyavel'in, *Prens*'inde yansıttığı değişimci, devrimci ve ilerici fikirleriyle ilgisinin bulunmadığını tanıtlamaya uğraşacağız.

Prens'in canlılığı

İtalyan düşünür Gramsci, Prens'in en başta gelen özelliğinin "canlı" bir eser olmasına işaret eder. "Prens'in temel ırası, sistematik değil, ancak .. 'canlı' bir sunumdur" (Gramsci, 415). Gramsci'ye göre Makyavel'in bu yapıtında, o tarihe kadar oluşan siyaset biliminin iki farklı ve çelişik unsurundan, "ütopya" ve "skolastik"ten (3) birincisi, yaratıcı ve sanatsal bir biçimde ağır basmaktadır. Bir yandan "bilgece araştırmalar", "bir eylem yönteminin ilke ve kriterlerinin bilgece sınıflandırılmaları", diğer bir yandan ikna edilmek istenen okurun sanatsal hayal gücünü işleten ve siyasal ihtiraslara daha somut bir biçim veren "bariz bir kişinin nitelikleri, ırsal özellikleri ödev ve gereklilikleri" (Gramsci, 416). Gramsci'nin belirli müşterek bir istencin oluşum süreci olarak adlandırdığı Prens'in karmaşık okunması, ütopycı ve sistematik tutumların arasında kalan özgün bir Makyavelci yaklaşımı açığa vurmaktadır. Prens'te bütünüyle hâkim olan söz konusu Makyavelci yaklaşım ne başlı başına "soğuk bir ütopya" ne de "doktriner bir gerek-

çelendirme" (Gramsci, 417) teşkil etmektedir. Bu, bir bakıma bilimsel ve sanatsalın yaratıcı diyalektik birliği şeklinde değerlendirilebilir.

Prens, Ortaçağ'ın ahlaksal (politik) (4) doktrinlerine doğrudan karşı çıkarak modern (bilimsel) politikanın temellerini atmıştır. Sınırlı da olsa kararlı bir maddecilik sergileyerek; ilkin, siyasal baş aktörlerin politika yaparken uyması "gerekten" ahlaksal ve dinsel kuralları pragmatizm ve gerçekçilik uğruna reddeder. İkinci olarak da, Althusser'nin (Althusser, 125) de belirttiği gibi, devletin haktan ve doğadan geldiği metafizik fikrini gündeme taşımayıp devletin nasıl doğması gerektiği üzerine kafa yorar. Bu iki temel nokta Prens'in bilimsel unsurlarını oluşturur. Ancak bu berikiler, Ortaçağ'ın bilimsel ve sistematik düşüncesinin kiler gibi soğuk ve donuk değildir, fakat yaratıcı bir biçimle meydana gelen canlı bir yapıya sahiptir. Söz konusu unsurların bu yapısını dikkate alan Rosenthal ve Yudin'in *Materyalist Sözlük*'te altını çizdiği üzere "Marks'ın deyişiyle, Makyavel'in tarihteki yeri, kendisinin ilk defa devlete insan gözüyle bakan ve ilahiyat yerine, akıl ve tecrübeden hareket ederek devlet kanunlarını yürüten kimse olmasıdır" (308). Franzoni'ye göre de, Makyavel'in bu eserinde kullandığı unsurlar siyasal bilim alanında görmezden gelinemeyecek bir başarının göstergesidir. Bunların sayesinde; "Sokrates felsefede ne yapmışsa Makyavel'de siyasette yapmıştır: Onu yeryüzüne indirmiştir" (22).

Gramsci, Prens'te sergilenen bu karmaşık Makyavelci ve "kendiliğinden diyalektik maddeci" tutuma (5) ve bilimsel ve sanatsalın Prens'teki yaratıcı diyalektik birliğine Sorel'in "mit" kavramı aracılığıyla açıklık getirmektedir. Şu

halde öncelikle Sorelci düşüncenin merkezinde yer almasının yanında, Makyavelci tutumu kavramanın da anahtarı sayılabilecek mit kavramı üzerinde durulmalıdır.

Prens'te mit ve ütopya

Sorel'e göre (1908) mitler toplumsal kavgalarda insanlarca oluşturulan tarihsel yapılar olarak tanımlanabilir.

"Büyük toplumsal hareketlere katılan insanlar, yakın eylemlerini davalarının etkisini temin eden savaş tasvirleri şeklinde gerçekleştirirler... Sendikacıların genel grevi ve Marks'ın katastrofik devrimi birer mittir" (Sorel, 19-20).

Sorel, bunları "tarihsel kuvvetler" (Sorel, 20) olarak ele alır, ne ki bunların temsil ettikleriyle gerçekleştirdiklerini hiçbir zaman karşılaştırmamak gerekir. Çünkü; "Mitleri, bugüne etki etmenin araçları olarak değerlendirmek gerekir; bunların özdeksel olarak tarihin akışına nasıl uygulanacağına dair her tartışma anlamsızdır" (Sorel, 83).

Nitekim ilkel Hristiyanlık, reform hareketleri, Rönesans, Mazinicilik gibi çeşitli amaçlar temsil eden akımların her biri gücünü belirli bir mittenden alır. En basitinden Hristiyanlık düşüncesi, İsa'nın geri dönüşü mitinden beslenmektedir.

Ancak Gramsci'nin kanısınca mitler siyasal bir ideolojinin yarattığı tarihsel bir resimlemedir. O halde Prens'in kendisi, Makyavel'in mensup olduğu siyasal bir ideolojinin, o dönemlerde "yükseliş halindeki burjuvazinin" (*Materyalist Felsefe Sözlüğü*, 308) ideolojisinin tarihsel resimlemesinin baş ögesidir. Vadesi dolan feodal düzen altında dağınık bir halkı bir araya toplayacak ideal bir şef olarak Prens, Gramsci'nin gözündeki başlı başına doktriner bir soyutlamadan başka bir şey değildir ve ütopycı, mitik bir biçimle insanlara sunulmaktadır (Gramsci, 417). Hatta yazarın kendisi dahi mitik anlatımının büyüsü altında gerçek olmayan, sonradan yaratılan "ideal" biçimlerle özdeşleşerek kendi

Gramsci'ye göre Makyavel'in yapıtı Prens'de, o tarihe kadar oluşan siyaset biliminin iki farklı ve çelişik unsurundan, "ütopya" ve "skolastik"ten birincisi, yaratıcı ve sanatsal bir biçimde ağır basmaktadır.

kimliğini halkın kimliği, bilinci ve istenciyle başarılı bir şekilde birleştirir (417-418). Buna dayanarak Gramsci, “Makyavel, politikanın sanatçısıdır” (416) diye savlayan Luigi Russo’yla aynı fikirde olduğunu göstererek *Prens*’i bir tür politik bir manifesto olarak nitelirmektedir.

Modernitenin ışığında *Prens*’in güncelliği

Modernitenin teorisyenlerinden Lefebvre (1975a), devletlerin gündelik yaşantıdaki hâkimiyetine dair gözlemlerinden yola çıkarak ve burjuva devlet felsefesini en üst seviyede uygulayan Hegel’den esinlenerek yaşadığımız çağı post-Hegelci (6) bir çağ olarak nitelmişti. Lefebvre’in vargıları (1975b), yaşadığımız toplumun, kimilerince, Makyavelci bir tarzda işleyen tekelci devlet kapitalizminin etkisi altında “bürokratik şekilde yönlendirilen bir tüketim toplumu” (207-208) olduğunu gösteriyordu. Bu görüşten, Makyavelci strateji ve taktiklerin “bürokratik (devletsel) bir şekilde yönlendirilen topluma”, ezilen ve yoksul çoğunluğa emperyalizmin çizdiği kaderi ses çıkarmadan kabul etmesini sağladığı kanısı da pekâlâ çıkarılabilir. Ancak bu kanı, tek başına alındığında, Makyavel’in *Prens*’inde yazılı olanları tamamlanmış, cansız bir “sistem” olarak alınması hatasını, dolayısıyla *Prens*’in eksik kavranmış olmasını doğuracaktır. Salt bu yüzden kimi çevreler modernizmin başlarından beri baskıcı kesimlerin politik bir silahı olan reaksiyoner Makyavelizm akımını (7) Makyavel’le özdeşleştirmektedir. Kimileri ise *Prens*’in salt tarihsel bir değere sahip, başka bir deyişle tamamıyla geçmişe ait bir eser olduğunu savlamaktadır. Oysa *Prens* gibi güncel ve önemli bir eserin bu şekilde yanlış ya da eksik anlanması politika bilimi açısından son derece yazık olacaktır. Çünkü *Prens*, çağımızı, moderniteyi anlamamız için bir ilk basamaktır.

Daha önce vurgulandığı üzere Makyavel’in *Prens*’i temel, fakat bir o kadar da karmaşık bir eserdir.

Bundan dolayı *Prens*’in kavranması, ancak ve ancak *Prens*’in karmaşık bir okumasının gerçekleşmesiyle mümkün olacaktır. Böylesi karmaşık bir okuma da ancak diyalektik ve tarihsel maddeci yöntemle, okumanın kendisi gibi karmaşık ve eleştirel, başka bir deyişle bilimsel bir yöntemle gerçekleştirilebilir. Karmaşık okuma, tüm bu özelliklerinden dolayı, radikal bir okuma teşkil eder. Bu söz konusu “radikal” okumayı yapmadığımız takdirde, üretim sürecinin karmaşıklaşmasına koşut gittikçe karmaşıklaşan çağımızın, o halde modernitenin “köklerini” kavrayamaz, sonuç olarak çağımızın ve siyaset biliminin kimi temel ve güncel sorunlarına (8) çözüm bulamayız.

Gönül rahatlığıyla diyebiliriz ki, Makyavel, devlet terimini günümüz anlamıyla kullanan ilk siyasetçi olmasından ötürü Marks, Engels ve Lenin’den önce modernizmin ilk tellallarındandır. “İlk”, burada her iki anlamda, niceliksel ve niteliksel olarak alınabilir. Primo, Makyavel, burjuva devrimleri ve ulusçuluk akımları cereyan etmeden çok önce ulus-devletlerin tarihsel rolünü sezmesi ve ilkelerini çizmesi bakımından bir ilki gerçekleştirmiştir. Secundo, Makyavel, *Prens*’i yazdığı dönemlerde, baskı altında tutulan, ilerici bir sınıfın, burjuvazinin bir sözcüsü konumunda, var olan düzene ilk olarak karşı gelen devlet teorisyenini ve ideologlarından. Bu anlamda, niteliksel olarak alındığında, iktidarda olmayan ancak iktidar mücadelesi veren bir sınıfın temsilcisi Makyavel bir devrimcidir. Tıpkı 19. yüzyılın Marks ve Engels’i ya da 20. yüzyılın Lenin’i gibi, tarihsel dinamikleri doğru olarak etüt etmiş, bir aydın olarak baskı altındaki halkın yanında saf tutmuş ve yazılarında sınıflararası mücadeleyi meşrulaştırmıştır.

Dönemin Rönesans ve hümanizma fikirlerinin siyasi temsilcisi olarak Makyavel’in ilerici düşüncesi, gerçekten de tıpkı Gramsci ve Althusser’nin savladıkları gibi, reaksiyoner idealist felsefeden ziyade

Marks’ın düşüncesine yakın durmaktadır. Bu açıdan Althusser ve Gramsci’nin, canlı ve sistematize edilmemiş bir söylev ya da manifesto olarak değerlendirdikleri *Prens*’i bilimsel sosyalizmin kurucuları Marks ve Engels’in *Manifesto*’suyla bir yönden karşılaştırmamız boşuna olmaz (9). Londra Kraliyet Toplumu’nun eski üyesi, ünlü biyolog Haldane (1947), diyalektik ve tarihsel maddeciliğin tamamlanmış ve sabit bir sistem olmadığını, çünkü yaşamakta ve gelişmekte olduğunu savlamıştı (19-20). Aynı şekilde Lefebvre, onunla yapılan bir söyleşide onun “bir sistem olarak var olmadığı”na (1975b, 183) dikkat çekiyordu. Ve diyalektik ve tarihsel maddeciliği müthiş bir şekilde özetleyen *Komünist Manifesto*’nun kendisi de, tıpkı *Prens* gibi kısıtlayıcı sistematik bir doğaya kesinlikle sahip olamazdı.

Sonuç olarak Makyavel’in özgün fikirlerinin reaksiyoner kesimlerin Makyavelciliğiyle bir tutulması Makyavel’in basit okunmasından kaynaklanagelmektedir. Basit okuma hataları, esasında, daha önce birçok siyasi düşünürün başını yakmıştır. Örneğin Marks’ın, konumları Makyavel’inkinden farklı da olsa Nietzsche ve Hegel’in basit okunması, başka bir deyişle eksik ya da yanlış okunmasının siyaset biliminde

Sorel’e göre mitler, “tarihsel kuvvet”lerdir. Örneğin, Hristiyanlık düşüncesi, İsa’nın geri dönüşü mitinden beslenmektedir.

Makyavel'in *Prens*'ini bilimsel sosyalizmin kurucuları Marks ve Engels'in *Manifesto*'suyla karşılaştırabiliriz.

Günümüzün *Prens*'i

Komünist Manifesto'sunda, modernite ve devlet sorunsalına siyaset biliminin çerçevesinde önemli açıklamalar getiren Marks'ın düşüncesi nasıl güncelse Makyavel'in *Prens*'i de aynı şekilde güncelliğinden bir şey yitirmek şöyle dursun gitgide güncelleşmektedir.

Gramsci, bu eğilimi doğru bir şekilde sezerek, 16. yüzyıl prensinin 20. yüzyılda hangi koşullarda ortaya çıktığını anlatır. Çağdaş, kolektif bir prens-ten bahseder yazısında (10). Onun kanısınca, 20. yüzyılın prensi, 16. yüzyı-

lınki gibi tek ve bariz bir kişi değil, ancak ve ancak eylem içerisinde ifade olunan kolektif bir istencin belirlediği toplumun karmaşık bir unsuru, bir organizması olabilirdi. Böylelikle, tarihsel ilerleme, başka bir deyişle tarihin nesnel koşulları, modern dünyamızda insanları bütünselliğe ve evrenselliğe taşıyacak politik partiyi 20. yüzyılın prensi olarak atamıştı. Modern prens, Gramsci'ye göre, tıpkı Makyavel'in prensi gibi, din ve dünya görüşü hususlarında, entelektüel ve ahlaksal bir reform ya da karşı çıkışın uygulayıcısı olmalı ve ileride kolektif bir ulusal-halkçı istencin, modern medeniyetin daha üst ve bütünsel bir biçimini yaratacak bir gelişmenin zeminini hazırlamalıydı. Ancak çağımızda "prens"in işini bu kadar ağırlaştıran asıl neden nedir? Şimdi bunu kısaca açmalıyız.

Toplumlar, doğanın bir parçası olarak ve tıpkı doğanın kendisi gibi karmaşık bir yapıya sahiptir. Böylelikle, bugün bir doğa bilimi mevcutsa, buna mukabil, toplum bilimi de geniş bir faaliyet alanına sahiptir. Ve toplum bilimi bize insan üretiminin toplumsallaşması ve yoğunlaşmasıyla toplumun giderek daha çok karmaşıklaştığını söylemektedir. Bu söz konusu karmaşıklaşma süreci modernitenin kendisini yaratan sü-

reçtir. Modern medeniyet ve devletin atası sayabileceğimiz Antik Yunan'dan yüzyıllar sonra, Rönesans'la birlikte daha karmaşık bir toplum biçiminin ifadesi olan modernitenin tarih sahnesine adım attığını gözlemliyoruz.

Ancak Makyavel'in döneminde, üretim güçlerinin, 20. yüzyıla karşılaştırıldığında zayıf durumunun yarattığı nesnel koşullar henüz kitlesel bir siyasal partinin misyon yüklenmesini ne olanaklı ne de gerekli kılıyor. Toplumun yönetimi, 20. yüzyıla göre karmaşıklaşmış, dolayısıyla tam olarak rasyonelleşip bilimselleşmiş bir hal almıyor henüz. Ne var ki, Fransız burjuva rasyonellerinden çok önce Makyavel, Marks'ın 19. yüzyılda yaptığı gibi bu tarihsel ve toplumsal rasyonelleşme eğilimini önceden görüp yakalıyor; *Prens*'in yazarı, Franzoni'nin de dediği gibi döneminin birkaç yüzyıl önünde, burjuva devrimlerinden çok daha önce birleşmeyi, uluslaşmayı, "rasyonelleşme"yi gündeme taşıyor. *Prens*'in yazılmasından tam 300 yıl sonra, Sanayi Devrimi'yle birlikte modernite yeni, daha üst bir evreye taşınıyor; buna mukabil, üretim iyice sosyalleşiyor ve üretimin (ve dolayısıyla toplumun) yönetimi de bir o kadar karmaşıklaşıyor. O halde bu koşullar altında, Gramsci'nin de belirttiği gibi, toplumsal ilerlemeye yön verecek yeni bir güç belirliyor; öyle bir güç ki tek kişilik bir prense değil, ancak tıpkı üretimin kendisi gibi kolektif bir prense, bir işçi partisine tekabül etmekte. Tıpkı 16. yüzyılın prensi gibi dönemin hâkim norm ve değerlerini reddeden, ancak bu sefer politik anlayışına karşı koymaya muktedir; bilimsel teoriyle donatılmış ve ulusal etkeni gözden yitirmeksizin uluslararası etkeni de göz önünde bulunduran, kısaca, daha rasyonel ve karmaşık bir örgütlenme.

Bitirirken

Makyavel insanlığa oldukça karmaşık ve hacimli bir "eser" bıraktı. Ölmeden önce, politik kariyerinin

önemli komplikasyonlara sebep olduğunu biliyoruz. Nietzsche'nin moderniteye, çağımıza dair karmaşık felsefesinin karmaşık okumasını gerçekleştirmeyenler onu faşistlikle suçladılar. Aynı şekilde, Hegel'in basit okumasıyla yetinenler, Marks'ın düşüncesindeki katkısını yok sayarak onu tamamıyla reaksiyonier ilan ettiler. Ve en son Marks'ın karmaşık felsefesinin karmaşık okumasını yapmaya yeltenmeyenler dogmatizm ve sistemcilik batağına saplanıp kaldılar. Bu üç düşünürün itibarları kısmen de olsa (!) iade edilmiş durumda. Ne var ki, Makyavel'in bugünkü hâlâ iade edilmeyi bekliyor. Makyavel; Nietzsche, Hegel ve Marks'tan daha eski olmasına rağmen bugün hâlâ anlaşılmayı bekliyor. O şu anda, Althusser'in deyişiyle, "yalnız". Hegel, Nietzsche ve Marks'ın karmaşık, böylece eleştirel, bilimsel, radikal eleştirisini gerçekleştirebilen tek doğru yöntem, diyalektik ve tarihsel maddecilik, Makyavel'in *Prens*'te asıl dile getirdiği düşünceyi ortaya koyabilir.

Böylece, Althusser'nin savladığı üzere; "Salt karşı çıkışları ve konumu bakımından ona yakın duran başka bir düşünce onu yalnızlığından kurtarabilir(di): Marks'ınki" (Althusser, 129-130).

sonunda yazdığı *Prens* adlı çalışması, parçaları arasında diyalektik bir bütünsellik taşıyan bu “eser”in son ve en önemli parçasıydı. Mak-yavel’in, uzun mücadeleler sonunda olgunlaşan bilgilerinin ve biriken tecrübelerinin özetleyici bir ifadesi olarak değerlendirilebilir bu çalışma. Kimileri, *Söylevler*’in Mak-yavel’iyle *Prens*’inkini karşı karşıya getirirse de, karmaşık bir okuması gerçekleştirildiğinde bu iki önemli

eserin hemfikir olduğu sayısız temel noktanın bulunduğu ve bu uzun düşünsel macerada *Prens*’in, diğer noktaların da özetini içeren en son “nokta”yı teşkil ettiği görülecektir.

Araştırmalarımızda, Makyavel ve *Prens* üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda görmeye alıştığımız sınırlı yöntem ve bakış açılarıyla, salt biyografik, tarihsel ya da felsefi okumaların, “nokta”ların bütününe değerlendirmekte yetersiz kaldığı sonucuna vardık. Biz, yazımızda yukarıda söz konusu ettiğimiz son noktayı, alışlagelenden farklı bir yöntemle, birçok etmeni bir arada bilimsel olarak değerlendirebilen tek yöntem, diyalektik ve tarihsel maddeci yöntem ve karmaşık okuma diye adlandırdığımız teknik aracılığıyla açmaya ve noktaların bütününe öne çıkarmaya uğraş verdik. Ancak takdir edilecektir ki, böyle-sine karmaşık ve hacimli bir “eser”in istisnasız her bölümünü tek bir yazıda işlemek olanaksızın da

ötesindedir. Çalışmamızın Makyavel hususunda her tartışmaya açıklık getirmesi beklenmemelidir. Biz burada salt *Prens*’in ve dolayısıyla Makyavel’in farklı (karmaşık) bir şekilde yeniden okunmasını önerdik ve dahası, diyalektik ve tarihsel maddeci yöntemi salık vererek yeni bir kapı aralamaya çalıştık. Makyavel’in ölümünden itibaren çağımıza (moderniteye) ve çağımızı şekillendiren temel unsurlara, devlete, iktidara, savaşa ilişkin sayısız tartışmanın onun düşüncesinin etrafında gerçekleştiği ve hâlâ gerçekleşmekte olduğunu anlattık. Bütün bunların, tek başına, Makyavel’in ve *Prens*’inin canlılığını ve güncelliğini teşkil etmekte olduğunu vurguladık. Ve her şeyden de önemlisi, hümanizma ruhunun yoğun ve devrimci etkisi altında, -Marks ve Engels’in *Manifesto*’su gibi- özgün ve yaratıcı bir şekilde meydana gelen siyasi bir çalışma olarak niteleyebileceğimiz *Prens*’in, bilimsel ve sanatsal bir yapının

üzerinden geleceğe doğru uzanmakta olduğunu çizmiş bulunmaktayız. Bu açıdan bakıldığında, Makyavel’in eserinin siyaset bilimi açısından, günümüz gerçekleri ışığında yeniden değerlendirilmesi gerektiğini açıklamaktayız.

E-posta: egurcan@ku.edu.tr

DİPNOTLAR

- 1) *Prens*’i ele alırken Makyavel’in şu kitabından yararlandık: Machiavelli, N. *Œuvres Complètes*. Paris: Garnier Frères, 1867.
- 2) Köklere değin.
- 3) Burada kullanılan “skolastik” teriminden iki anlam çıkarılabilir. İlk olarak, Ortaçağ’da hâkim bilim düşüncesinin skolastik olduğu ve o dönem ütopycalarının bu skolastik düşünceye karşı ilerici bir düşünce ortaya attığı ima edilebilir. İkinci olarak, bilimin sistemci duruşuna gönderme yapılarak sanki kimi zaman dogmacılığa varan doktriner ve tutucu yanına işaret edilmektedir. Hangi dönemde olursa olsun hâkim ve yerleşik bir bilimsel düşünceye -doğru bir çıkış noktasıyla dahi olsa- karşı gelmek kolay değildir ve çoğu zaman bilimdisizlik (ütopycalık) ya da sıradısızlık (ahlakdisizlik) damgası yeme tehlikesi mevcuttur.
- 4) Politika biliminin kimi durumlarda ahlak bilimi olarak alındığına dikkat çekilir.
- 5) Şüphesiz bu tutum dönemsel (tarihsel) olarak sınırlıdır. Ne ki, tarihin nesnelliği (determinizmi) altında, gerici

sınıflara karşı siyasal ve ekonomik iktidar için yürütülen devrimci bir sınıf mücadelesini vurgularken bu kavram önemlidir.

6) Lefebvre, post-Hegelcilik kavramıyla devletçi ya da başka bir deyişle devlet etkeninin çok güçlü olduğu bir çağa işaret eder.

7) Politikada Makyavelcilik (ya da Makyavelizm), “bir amaca ulaşabilmek için her türlü aracın kullanımını öğütleyen” ve “devletin çıkarları için gerektiği zaman zor kullanım, yalan, iftira, kurnazlık, cinayet gibi her araca” (Politika ve Ekonomi Politik Sözlüğü, 409) başvuran ve zamanla Makyavel’in ismiyle özdeşleşen politik bir doktrindir. Makyavel’in *Prens*’inin tarihsel içeriğinden yalıtılarak yapılan basit (eksik ya da yanlış) ve gayri-bilimsel okuması *Prens*’in asıl tarihsel ve bilimsel önemini, son derece basit olan politik önemine feda eder.

8) Bu sorunların en başında, Platon’dan Marks’a, gelmiş geçmiş tüm siyasal bilim teorisyenlerini meşgul eden ve Makyavel’in de bizzat ilgilendiği devlet sorunsalı gelir.

9) Althusser, Makyavel üzerine yazılarında *Manifesto*’nun *Prens*’le karşılaştırılamayacağını savunsa da, farklı bir açıdan -bizim açımızdan- bakıldığında karşılaştırmanın mümkün olduğu gün gibi açıktır. Althusser’in, hatalı olduğuna kanaat getirdiğimiz bu gibi başka fikirleri mevcut olmasına karşın bunları teker teker ele alıp tartışmanın yerinin burası olmadığını düşünüyoruz. Nitekim, bizim varmak istediğimiz nokta Althusser’in eserinde görünenden çok daha farklı ve özgün; hatta Althusser’in bakış açısı, bizimkiyle uyuşan ve bizim de yararlandığımız noktalara sahip olmasına rağmen, genel anlamda bizimkine ters.

10) *Prens* Sorel’in mit kavramıyla açıklayan Gramsci, 20. yüzyılın kolektif prensini anlatırken Sorel’in idealist felsefesinin ve önerdiği mit kavramının sınırlılığını ifşa etmekten de geri durmaz. Ona göre Sorel, “ideoloji-mitten yola çıkarak siyasal partinin önemini anlamamıştır” (Gramsci, 418-419). Sorel, sendikalarından yanadır. Ancak Gramsci’ye göre 20. yüzyıl şartlarında salt sendika aracılığıyla yürütülen bir siyasal savaşım, tıpkı 16. yüzyılın *Prens*’indeki gibi ütopikken; partinin, kolektif *Prens*’in “üniterci” mücadeleye katılımı siyaseti bilimselleştirir.

11) Daha fazla bilgi için bkz. Althusser, Louis. *La solitude de Machiavel*, 1990. <http://multitudes.samizdat.net/article.php?id_article=489> (05 Kasım 2005).

KAYNAKLAR

- 1) Althusser, Louis; Machiavelli and Us. London/New York: Verso, 1999 (11).
- 2) Franzoni, F.; *La Pensée de Nicolas Machiavel*, Paris: Payot, 1921.
- 3) Gramsci; “Notes sur Machiavel, sur la Politique et sur le Prince Moderne.”, F. Ricci (der.) Gramsci dans le Texte, Paris: Editions Sociales, 1975.
- 4) Haldane, J.B.S.; *La Philosophie Marxiste et les Sciences*, Paris: Editions Sociales, 1947.
- 5) Lefebvre, H.; *Hegel-Marx-Nietzsche ou le Royaume des Ombres*, Paris: Casterman, 1975a.
- 6) Lefebvre, H.; *Le Temps des Méprises*, Paris: Stock, 1975b.
- 7) *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1972.
- 8) *Politika ve Ekonomi-Politik Sözlüğü*, C.2, İstanbul: Yeni Dünya, 1978.
- 9) Sorel, Georges. *Réflexions sur la Violence*, 1908.
- 10) <http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/classiques/so_rel_georges/reflexions_violence/Sorel_Reflexions_violence.pdf> (05 Kasım 2005)

Porselenin izinde bir Anadolu sentezi:

Çini

"Porselen, Ortaçağ'ın 'beyaz altın'ı. Kıymetli bir ürün. Herkes Çin gibi porselen üretmenin peşinde. Buna en yakın malzeme de Türkler'in yaptığı, porselene öykünmekle birlikte, Anadolu'daki gelenekten derin izler taşıyan 'çini'. Bir dönem Avrupalı tüccarlar, porseleni Çin'den getirmek yerine, Anadolu'dan çini nakletmeyi yeğliyorlar. Porselen çiniyle rekabet edemez hale geliyor. Çünkü, çini daha düşük sıcaklıkta üretilbildiği için, sıralı renk paleti hayli zengin. Tabii daha sonra Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupa'da porselen üretimi alıp yürüyor..."

Turgut Tuna ile söyleşi

İznik Çinicilik Meslek Yüksekokulu Kurucu Müdürü ve Emekli Öğretim Üyesi
Söyleşi: Nalân Mahsereci

Biz İstanbul yorgunlarını, sakinliğiyle dinlendiren, doğası, tarihi ve kültürel varlıklarıyla doyuran ve şimdiden bir hasret olarak gönlümüzde yer eden birkaç günlük İznik kaçamağının son gününü Turgut Tuna ile söyleşiye ayırdık. İznik'in günlük yaşamının içine işlemiş, kasabanın adeta kültürel kimlik kartı olmuş "çini"yi, tanımı, tarihi, üretimiyle uzmanından dinleyelim istedik. "İznikli" yazarımız Ömer Tuncer de bizimleydi. Söyleşi fotoğraflarını Ömer Ağabey çekti ve yer yer sorularıyla söyleşiye dahil oldu. Eşim Murat da öyle. Üçümüzün de aklına takılan her soruyu sabırla yanıtlayan Turgut Bey'e bir kez de buradan teşekkür edelim.

Geleneksel bir seramik ürünü: Çini

Turgut Bey, konuya en temelden girebilmek için sunu soracağım: Çini deyince akla ne gelmeli?

Çini deyince akla ilk gelecek şey, bilimsel sı-

nıflandırma içindeki yeri. Bir seramik mamulü. Türkler'in geleneksel seramik ürününe çini deniyor. Farsça, "Çin'e ait" anlamında. Osmanlı Dönemi'nden sonra, çini sözcüğü daha çok kullanılır olmuş. Cenovalı veya Venedikli tüccarların bu malı Çin'den getirmek yerine, Anadolu'da yapılabildiğini nakletmesi üzerine, ticari bir yanıltmaca olarak kullanılmış bir sözcük olması, akla yatkın geliyor. 15. yüzyılda yapılan çinilerin, Çin'deki Ming Dönemi seramiklerine benzer, mavi-beyaz porselenleri andırır ürünler olmasından çıkartabiliyoruz bunu; dayanağımız bu. Örneğin, daha önceleri sırçalı köşk denilen yapı, Fatih Dönemi'nden sonra çinili köşk adını alıyor. Daha öncesinde yazılı kayıtlarda çini sözcüğüne rastlamıyoruz.

Murat Çınar (MC): Seramiğin kapsamı nedir?

Seramik; çini, porselen ve çömlekçi mamullerinin tümünü kapsayan bir alan. Tuğla dediğiniz de bir seramik türü. Ana çatı, seramik. Tanımı, metaloksitler içeren toz minerallerin karışımlarının şekillendirilmesiyle elde edilen mamul. Isıl işlem yoluyla taşlaştırma yapıyorsunuz, toz mineral karışımlarına. Seramik ürünlerinin kendine has kimyası, fiziki, işlem adımları var. Her şey seramik olamıyor, ama porselen bu işlemlerden geçtiği için, seramik ürün. Çini de öyle. Pişirim dereceleri farklı.

Porselen ile çini arasındaki ayrım, asıl olarak pişirim derecesi mi?

İçindeki malzeme bileşenleri de farklı. Porselenin de, tıpkı çini gibi kesitine baktığımızda, bazı benzer mineraller görmemiz mümkün. Çinide taş-

laşmayı sağlayan, cam yani sırça olduğu halde; porselen de feldspat.

MÇ: Pişmiş toprak amfora ve çömlekler seramik sınıfına giriyor mu?

Girer, onlara kırmızı gövdeli seramik mamuller deniyor.

Ebul Kasım'ın çini defteri

Çini duvar seramiklerine verilen ad mı, diğer formlar çini değil mi?

Ebul Kasım'ın çini defterinde, her iki kullanım için yapılan ürünlerin tanımına göre çini sayıldığı anlaşılıyor.

Ebul Kasım kim?

Ebul Kasım Kâşâni, 1301'de tamamladığı eserinin son bölümünde çini üretimiyle ilgili bilgiler veren, Keşan'da çini üretimiyle tanınmış bir ailenin üyesi. Dedesi Muhammed, babası Ali ve kardeşi Yusuf mihrap çinileriyle ünlenmişler. Farsça adı *Arais el cevahir ve nefais el-atayip* (Mücevherlerin Gelinleri ve Zarif Şeylerin Özleri) olan değerli taşlar ve parfüm yapımı hakkında bilgi veren eserini, girişinden anladığımıza göre, İlhanlı Hükümdarı Gazan Han Dönemi'nde yazmış, Tebriz'de tamamlamış. Bu eser, seramik teknoloji tarihi açısından kilometre taşı niteliğindedir. Bir imalat ansiklopedisi sayılabilir. Yüksekli-sans tezimin konusu, Ebul Kasım'ın bu eserinin son bölümü olan çini defterinin teknolojik analiziydi.

Ebul Kasım'ın defterinde, duvar karoları Keşan'da yapıldığı için kâşi diye adlandırılıyor, kap kakac ürünlerine ise evani deniyor. Kâşi sözcüğü Almanca'ya kahel olarak geçmiş. Seramik teknolojisi terimlerinde, Almanca'ya buradan geçmiş çok şey var; örneğin "masse", Farsça bir ke-lime, dökme hamuru demek. Gerçekten çinilerin hamuru döküm, yani kalıp hamuruna çok benzer. Uzun zaman araştırmacılar yorum yaparken, bunların çok kuartzlı bir taştan kesilerek yapıldığı fikrini savundular. Ama daha sonra, Ebul Kasım'ın çini defterindeki formül aynen denenerek, yüksek kuartzlı çininin yapılabileceği gösterildi.

Çiniden en başta üretilen form, ne olmuş? Osmanlı Sarayı'ndan ısmar-

landığı için ilk önce duvar kaplamaları mı yapılmış?..

Başında da söylediğimiz gibi aslında seramik, taştan bir kabuk yapmak. Taş, çağında çok kutsal sayılıyor. Taşa tapanlar var. İnsanın çok işini görüyor; kendisini savunuyor, bir şeyin kabuğunu kırıp içindeki hayati şeyi alıyor. Bu kabuk, yiyecekler için kullanıldığında kap; bina için kullanıldığında kaplama adını almış. "Kap" kökünden kapsayan anlamında türetilmiş, kaplama. Onun için ilk duvara kaplanmadı, ilk kullanma eşyası olarak yapıldı. Yani kakac olarak.

Ve insan taşı yaptı:

Porselen ya da filozof taşı

Almanya seramik teknolojisi terimlerinde, buradan etkiler var dediniz. Almanya'daki porselen teknolojisi buradaki geleneğin üstünde mi

yükseliyor? Ya da nasıl bir etkileşme var aralarında?

Şimdi efendim, Çin porseleni Ortaçağ'da beyaz altın olarak lanse ediliyor. Çok kıymetli. Güzel tarafı şu: Yapay ve yeni bir taş yapılması. O zamana kadar yapılmış taş karışımlarının hepsinden daha özel yapıda. Derde deva olarak "el iksir"; taştan yapıldığı için de "filozof taşı" deniyor. Düşünülerek yapılan taş anlamında, filozof taşı. Ebul Kasım da çini defterinde "gadare" der, yani filozof taşı.

Ortaçağ'ın bilim felsefesini bilmeden çini yapımını anlamak mümkün değil. İlkçağ'dan gelen bir felsefe bu. O dönemde, dört unsurdan geçerek yapılanlara, en mükemmel yapımlar olarak bakılıyor. Dört unsur denilen ne? Her şeyin anası olan toprak, ondan çıkan mineraller, özellikle de yedi metaller denenler; bunların artırıl-

Turgut Tuna kimdir?

Turgut Tuna, 1945 Bursa doğumlu. Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu Seramik Bölümü'nden 1970'de mezun oldu. Yüksekli-sansını, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Endüstriyel Seramik Bölümü'nde yaptı. İstanbul Porselen, Kütahya Öz Çini gibi seramik işletmelerinde araştırmacı, kurucu ve yönetici olarak çalıştı. Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Yüksekokulu Seramik Bölümü ve Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim-iş Eğitimi Bölümü'nde tasarım, seramik, uygulama gibi konularda dersler verdi. Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü tarafından 1995 yılında, İznik Meslek Yüksekokulu'na kurucu müdür olarak atandı. 10 yıl boyunca okulu kurmanın, kurumsallaştırmanın yanı sıra, bu okuldaki temel mesleki dersleri de verdi.

Turgut Tuna aynı zamanda, büyük bir kısmı uygulamaya geçmiş çeşitli çini restorasyonları, yeniden yapımları ve çini atölyeleri kuruluş projelerine imza attı. 1981'den itibaren Dr. Bedri Yalman tarafından yürütülen İznik Roma Tiyatrosu arkeolojik kazılarında ele geçen seramik buluntular üzerinde çeşitli çalışmalar yaptı. Çini, çini tarihi, seramik teknolojisi, seramik arkeometrisi, tasarım konularında, seminerler, konferanslar verdi; panellere katıldı; bildiriler, makaleler kaleme aldı ve çok sayıda söyleşi yaptı. Aynı zamanda ürünleriyle farklı seramik sergilerine de katılan Turgut Tuna, Türkiye Seramik Derneği ve Türk El Sanatları Vakfı'nın kurucularındandır. Milli Saraylar Yıldız Porselen Vakfı Yönetim Kurulu Üyeliği'ni üç ayrı dönemde yürütmüştür. 2005 yılında, İznik Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü'nden emekli olan Turgut Tuna, eşi Şebnem Tuna ile birlikte kurduğu "Tuna Seramik, İznik Elksir Tasarım Atölyesi"nde, geleneksel çini üretimini yenilikçi bir yaklaşımla ele alan çalışmalarına devam ediyor. Bir yandan da boyutlu bir Seramik Üretim Sözlüğü hazırlıyor.

ması, yunması için su, kurutulması için yel (hava) ve onu pişirmeye yarayan ateş. Yaptığınız karışımı ateş yoluyla taştırtıyorsunuz, yeni bir madde ortaya çıkıyor. Yani doğanın insan kontrolünde yeniden yapımı.

Porselen, Çin'den 18. yüzyıla kadar Avrupa'ya ithal edilmiş. Aranan bir ürün. Bunun için, diğer uygarlıkların porselene öykünmeleri gayet doğal. Herkes bu kadar mükemmel bir şeyi yapmak isti-

yor. Porselene en yakın malzeme de Türkler'in yaptığı, Selçuklular'dan izler taşıyan çini. Selçuklular'da fevkalade zengin dekorlama teknikleri varken, Osmanlı'da tıpkı porselen gibi sadece sıraltı dekorlu mamul yapılmaya başlanıyor, bu öykünme nedeniyle. Hatta bir ara porselen çiniyle rekabet edemez hale geliyor. Nedeni, çini daha düşük sıcaklıkta üretilbildiği için, sıraltı renk paletinin fevkalade zengin olması. Bu nedenle Avrupa'da dayanımı porselene göre düşük olmasına rağmen, renk zenginliğinden ötürü çini tercih ediliyor. Daha sonra Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupa'da porselen üretimi alıp yürüyor. Ama Türkler çok önemli şeyler katmışlar çiniyle, seramik teknolojisine. Taklitte başlamış ama, sonra farklı bir kültürel kimlik kartı gibi olmuş çini işi.

Gelenegin derin yatağı

Porselene öykünürken, Selçuklu'dan devam eden gelenekten de yararlanmışlar...

Gelenek Uygurlar'la başlayıp, Karahanlı, Gazneli, İlhanlılar ve Selçuklu ile olgunlaşmış. Aynı teknoloji Emeviler aracılığıyla Suriye ve Afrika'nın kuzeyinden İspanya'ya, oradan da Avrupa'ya kadar yayılıyor. Yolculuğu sırasında da yerleşiyor. Örneğin İtalya'da Medici Dönemi'nde (1500'ler) Reomur, kendi adıyla anılan sırçalı porsele-

ni buluyor. Bunlar yüksek sıcaklıkta pişiriliyor; şeffaflık kazandıktan sonra düşük sıcaklıkta üzeri sırta kaplanıp tekrar pişiriliyorlar. Yani sırçalı porselen dedikleri, aslında yüksek sıcaklıkta pişirilen çini.

Ebul Kasım'ın kitabı üzerine çalışırken, Kütahya'ya gittiğimde, orada hâlâ bazı aletlerin kullanıldığını görünce, şoka girdim. Özçini Fabrikası'nın laboratuvarını kurarken, "Neyle tartacaksın?" dedi Mehmet Bey. Ben şaşkınlıkla susunca, "Biz de var" diye eski bir terazi çıkarttı, yuvarlak kefeli. Aynı o eski gravürlerde gördüğümüz terazilerden. Üzerinde de sahibine ait bir ibare var. Yani Selçuklular'dan kalma. O teknolojiyi bugüne dek yaşatmışlar.

Hatta bana bir de peştamel alayı yaptılar. Dualarıyla, uyarıları. Okudukları dua, sadece mesleki başarıyla alakalı değildi. Meslek, bir ahlakla birlikte arınma ve yücelmeyi getiriyor. Tıpkı Ortaçağ'daki mesleki aşama, Selçuklu'daki Ahilik gibi; önce insanın hırslarından arınması ve o işi öğrenmeye değer bulunması gerek. Bu törenin içinde, taa İran'dan, belki çok daha eski zamanlardan uzanmış birtakım adetler de var. Yeni alınan bir elemanın nasıl eğitimden geçtiğiyle ilgili bilgileri kaydettim. Adım adım sınanıyor ve mesleki ahlakta yüceldiğiniz kadar diğer ustalık aşamaları da veriliyor size. Yaptığınız işlerin sorum-

16. yüzyıl İznik çinisi duvar kabartması motifi.

TABLO: Osmanlı'dan itibaren İznik geleneksel Türk seramik sanatının kronolojisi.

YIL DÖNEM		1300	1400	1500	1600	1700	1800	1900	2000
Kırmızı Hamur	Beylikler Dönemi		1331-1450	Geç Örnekler ve Çömlekçi İşleri					
	Mavi Beyaz	Çin taklidi		1424-1550		1640 - 1720 tarihleri arası gerileme dönemi			
		Haliç işi		1490-1540					
		Firuze Mavi-Beyaz		1490-1525					
	Şam İşleri			1525-1555					
	Rodos İşleri				1555-1640				
		Beyaz Hamurlu Çini İmalatının Kesintiye Uğrama Dönemi (Çinicilerin Kütahya ve İstanbul'a göçü)						İznik Dışından Gelen Seramikçilerle 1980 yeniden canlanma	

luluğunu taşımaz davranışlarınız görüldüğünde, Ahi Baba sizin mesleki faaliyeti sürdürmenize engel oluyor. Çırak çıkıyorsunuz o zaman, usta olamıyorsunuz. Çırak çıkmak deyimi, o dönemden kalma, mesleki disiplininizi kaybetmeniz anlamında bir kullanımdır. Böyle sıkı bir uğraş, tabii ki bir teşkilat içerisinde oluyor. Eleman 12-14 yaşında alınmıyor, önce atölyede izleyici oluyor, sonra yardımcı işçiliğe yükseltiliyor, ondan sonra uygun görürse yanında çalıştığı usta, işçiliğe yükseltiyor. Giderek kademeler artıyor; kalfa, usta, en son üstat oluyor. Üstat olduğunda sanatçı sayılıyor artık.

Osmanlı'da ilk önce Kütahya'da mı başlamış çini, yoksa İznik'de mi?

Osmanlı'da çiniciliğin başlaması tek merkezden olmuyor. Beylikler Dönemi'nde biliyorsunuz aslında Selçuklu'nun bir dönemidir, sonra Osmanlı hükümları olarak beylikleri toparlıyor ve devlet oluyor- birçok merkez var seramik yapan. Ahlat, Konya, Alanya, Kütahya. Hemen her beyliğin başkenti hüviyetindeki şehirde çini yapıyor. Fakat İznik'de daha eskide, Selçuklu Dönemi'nde de seramikler, çiniler yapıyor. Kütahya'da ha keza. O zaman Asya'dan, İran'dan, Orta Asya'dan getirdikleri gelenekler doğrultusunda, dekor programları ve dekor malzemesini kullanıyorlar. Kütahya mı önce, İznik mi önce konusunda Osmanlı'da bir şey söyleyemiyoruz. Ama Selçuklu'nun ilk başkenti İznik olduğu için, Selçuklu'daki ilk başlangıç İznik'de; bunu söyleyebiliriz. Konya başkent oluyor İznik'den sonra; bu kez Konya'da başlıyor çinicilik. Sonuç olarak, Osmanlı Dönemi'nde tek bir merkez yok, aynı anda çalışan, farklı merkezler var.

Söylediğiniz merkezler arasından Kütahya ve İznik sıvırılmışlar...

İznik, Kütahya'ya göre nasıl sıvırıldı dersiniz; İznik Osmanlı Bey-

liği'nin aldığı bir şehir. Hatta 6 yıl kadar başkentlik yaptığı söyleniyor. Bu nedenle Osmanlı Sarayı'nın kalıp Kütahya'ya değil, İznik'e sipariş

veriyor olması, şaşırtıcı olmasa gerek. İznik çinileri Kütahya çinilerinden daha mı olağanüstüdür diye sorarsanız; tabii ki paraca ve pazarca desteklenmiş bir üretim, üstün olur; süpheniz olmasın.

Uzmanı İznik ve Kütahya çinisini hangi özellikleriyle ayırt edebilir?

Kütahya çinisinde malzeme daha kabadır.

Eski Kütahya çinisinden bahsediyoruz tabii. İznik çinisinin biraz daha ince tane iriliği vardır, daha rafine malzeme kullanılır. İşçiliği daha titiz. Seçilen mineraller daha temiz. Kullanılan araç-gereç daha kontrol edilebilir. Daha büyük çapta üretim yapıyorlar, onun getirdiği standardizasyon kuralları daha sıkı.

İstanbul'da nakkaşhane var, Saray'a bağlı. Nakkaşhane İznik'e diyor ki, bana şu desen programında, şu renklerde çini üreteceksiniz. Yani yönlendiriyor, sipariş veriyor, parasını, garantisini veriyor, pazarını buluyor. Hammadde ve insanın en iyisini seç, diyor. Daha yüksek fiyat ödeyebiliyor vs. Yani İznik'deki üretimi saray destekliyor.

Renk ve desen kullanımındaki gelişme

Zamanla çini üretiminde renk ve desen zenginleşmesi olmuş değil mi?

Önce Çin taklitleri ve Haliç işleri var, arkasından firuze, mavi-beyazlar devam ediyor. Arkasından Şam işleri, Rodos işleri. Bunlar yanlışlıkla Avrupa müzelerine ilk satın alındıkları ya da götürüldükleri merkezlerin adıyla, yanlış olarak böyle adlandırılmışlar. Ama asıl üretim yerleri-

nin İznik olduğu, zamanla anlaşılmış.

Birbirlerinden ayrımları neler?

Mavi-beyazlar, Çin porselenlerinin taklidi. Bunun yapıldığı dönem, 1425-1550 arası. Daha ziyade kobaltla boyanmış, sıraltı boyaları ile yapılıyor. Haliç işi denilende, kıvrımlı dal motifleri var. Bu desenin kökenine baktığımızda, Kubadabad Sarayı çinilerinde görüyoruz. Yani Kanuni Dönemi'nde yapılan bu süsleme, aslında Kubatabat Sarayı'ndan alınmış, ama daha yaygın hale getirilmiş. Şeffaf veya renksiz sıraltıda siyah veya mavi dekor olarak yapılmış. Mavi beyazın içine firuze katılmasına ondan sonra başlamıyor. Sonra bir ara dönem var, renkli astar dönemi. Mavi astar yapılıyor, 5-10 yıl kadar, sonra kırmızı astar yapılıyor. Çin'de yapılan mavi, pembe porselenlere öykünüyorlar. Ardından Şam işlerine geçiyor, bu da 1525-1555 arası dönem. Bunlarda krom yeşili, krom sarısı ve mangan moru da kullanılıyor, mavinin yanında. Daha zengin bir renk paleti başlıyor. Rodos işlerinde, mangan moru kalkıyor, yerine kırmızı geliyor. Ama bazı özel parçalar var ki, geçiş dönemi ürünü, hem mangan morunu hem kırmızıyı görüyoruz.

Gelenek sürerken, sırrın ve hamurun kompozisyonunda da değişimler oluyor. Ne oluyor mesela, İznik civarında ilitik bir kil yatağındaki kilden kullanmaya başlıyorlar. O yatağı bulduk, okulda analizlerini yaptık, sonuçta o kili kullandıkları na karar verdik.

Günümüzde yapılmış, 12. yüzyıl Selçuklu turkuaz sıraltı tabak örneği.

İlle de kabarık kırmızı...

Renk kullanımındaki yeniliği zorlayan ne, rekabet mi, pazarı genişletebilmek mi?

Avrupa'daki üretimle ve porselenle rekabet edebilmek için renk paletini olağanüstü canlı hale getiriyorlar. En çok kırmızının yapımı gizli tutuluyor. Kırılma indisi çok yüksek olmalı ki sırrın, kırmızıyı istenilen parlaklıkta gösterebilsin. Bunun için de Selçuklu'nun yüksek alkali sırrına, bol kurşun ilave ediyorlar, İznik'te. Ortaya kristal cam görünümünde bir sırça çıkıyor. Bu sırçayla kaplıyorlar hamurun üzerini. Onun içinde renkler olağanüstü derin, olağanüstü canlı gözüküyor.

Kırmızının çok dar bir ısı aralığı vardır. Bu rengin oluşabilmesi için sıcaklığın 900 dereceyi aşmaması gerek, çünkü kırmızı renk demiroksitten yapılıp ve bu madde 900 derecenin üzerinde bordoya ve daha sonra kahverengiye dönüşür. Kütahya çinisinde kırmızı rengin yapılmamasının nedeni, kullandıkları kalkerli hamurun taşlaşabilmesi için 900 derecenin üzerine çıkmaya ihtiyaç duyması. Halbuki İznik çinilerindeki gibi sırçayla geliştirilen hamurlarda taşlaşma sıcaklığı 880-900 arasındadır. Onun içinde renk paleti Kütahya'ya göre, daha zengin ve daha parlaktır, İznik çinisinde.

İznik çinisindeki kırmızıya, ka-

Tuna Seramik Elksir Tasarım Atölyesi'nden.

barık kırmızı diyorlar. Kırmızının kabarık olmasının nedeni, sır tarafından emilmesin diye kalın sürülmesi. Kalın sürüldüğünde, üzerindeki camın ışığı yansıtmasına yardımcı oluyor ve daha kırmızı görünüyor.

İznik çinisinin ayırt edici özelliği kullandığı renkler mi?

Çeşitli dönemlere göre, çeşitli kaliteleri var. Ayırt edici özelliği, gözakı renginde olması. Astar derinliğinin, yani üzerine düşen ışığı geçiren, emen bir derinliğinin olması. Renklerinin de, örneğin turkuvaz, mangan moru gibi canlı alkali renkleri olması; yani sodyum-potasyum oksitlerin camda verdiği renkler. Söylediğimiz gibi, İznik çinisinde kullanılan bazı renkler kurşunla daha iyi hâlâ getiriliyor. Diyelim ki, demir kırmızısı, antimon sarısı.

İznik çinisi, Avrupa üretimine yenik düşüyor

İznik'te çinicilik kesintisiz olarak bugüne gelmiş mi?

Hayır, kesintisiz değil. Osmanlılar'ın fetihleri bitiyor, Kanuni'nin kapitülasyonlara izin vermesiyle artık Avrupa çinisi, İtalyan fabrika işleri Anadolu'da satılmaya başlanıyor. Siparişler bitiyor 1680'den sonra, İznik çiniciliği de bitiyor. Kütahya çini atölyeleri, günlük kullanım eşyalarının yapımıyla sınırlı olarak hayatlarını sürdürüyor.

Lale Devri'nde, 3. Ahmet Dönemi'nde, İznik'den tekrar ürün istendiğinde, hiç kimse ilgi göstermiyor. İznik'deki üreticiler küsmüş ve tarıma dönmüşler. Kapatılmış çini atölyeleri. Bunun üzerine bu üretim kaybolmasın diye düşünüyorlar; çünkü hem para, hem prestij getirecek bir şey. İstanbul'da bir çini atölyesi açılıyor. Tekfur Sarayı'nda 3. Ahmet Çeşmesi'nin çinileri, o zaman yapılanlar. Ustalar yaşlandı ya da öldüğü için, İstanbul'a çırak-

16. yüzyıl sıralı dekorlu tabak, "Şam işi".

lar gitmiş, ama yeterli yazılı kayıt da olmadığından bu işi beceremiyorlar. Dereceyi tutturamıyor, fırını kontrol edemiyorlar, deneyim kaybetmişler; hâkim olamıyorlar malzemeye. Akan sarıların ağırlıkta olduğu bir renk paleti olan bir çini türü yapılıyor, makbul olmayan. Sonra zaten Sevr'den porselen gelmeye başlıyor. Derken, İstanbul'da bazı ufak atölyeler porselen yapmak için kolları sıvıyor. Abdülhamid zamanında, porselencilik başlıyor. Yıldız Porseleni diye başlayan porselen, gerçek anlamda sert çini. Yüksek derecede pişirilmiş bir beyaz seramik mamul olarak görebiliriz.

Çini üretimi yeniden canlanıyor

Çini üretimi İznik'de yeniden ne zaman canlanıyor?

1980'de. Çini üretiminin yeniden yapılmasını isteyen bir hocamız vardı, Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda çinicilik tarihi ve teknolojisi dersi verirdi: Prof. Hakkı İzet. Derdi ki, "İznik'te mutlaka çini okulu ve atölyeleri kurulmalı".

Bu isteği yaşama geçiren kim oldu?

1980 öncesi İznik'te Ahmet Yaman'a ait bir çömlekçi atölyesi vardı. 1980'de İznik Tiyatrosu kazısında çalışan bir arkadaşımız buraya İznik Müze Müdürü oldu: Ali Zafer Çakmakçı. O Ahmet Yaman'ı ve camilerde nakkaşlık yapan birkaç yerli sanatçıyı teşvik etti, yapabilirsiniz diye. Kazı alanına gelerek, çıkan es-

ki çini örneklerini gördüler ve bir şeyler yapmaya çalıştılar. Yaptıkları, Beylikler Dönemi ve Bizans seramikleri gibiydi, çünkü kırmızı hamur çalışıyorlardı.

Beyaz gövdeli çininin yapılması, daha sonraki yıllara rastlıyor. İlk defa buraya dışarıdan Rasih Kocaman geldi, 1984-85'de. Maliyeden emekli olmuş, Ankara'dayken, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü Raci Temizer tarafından teşvik edilmiş, müzedeki kırmızı seramik eserlerin kopyalarını yapmak için, böylelikle seramikçiliğe başlamış. Burada çiniciliği yapmaya kolları sıvadı. Arkasından Faik Kırımlı 1986'da buranın eşraflarından Eşref Eroğlu'nun davetiyle geldi, bir atölye kurdu. Birkaç sene kaldı, çinicilik öğretti.

İznik Çinicilik Meslek Yüksekokulu ne zaman açıldı?

1989 yılı, dünyada çini yılı ilan edildi; o yıl müzelerde bulunan ne kadar çini eser varsa toplandı ve sergilendi. Bu sergilenenleri İznik'te bir atılımla tekrar üretilebilir hale getirmek için, Türkiye Ekonomi Bankası (TEB) büyük boyutlu ve ciddi bir adım attı. 1993-94'de TEB desteğiyle İznik Çini Vakfı kuruldu. 1995 yılında vakıf, artık piyasaya çalışan bir yer oldu ve çalışmalarına devam etti.

Sonra İznik Belediye Başkanı'nın

Yeni tasarım çini işleri: Sultanlar.

Uludağ Üniversitesi'nden talebiyle 1995'te İznik Çinicilik Meslek Yüksekokulu açıldı. Uludağ Üniversitesi beni kurucu müdür olarak görevlendirdi. İlk çini programıyla açtık okulu, daha sonra seramik ve restorasyon-konservasyon programları da eklendi. İznik'de yapılan çinilerin yeniden yapımlarıyla

ilgili araştırmalarımızı sürdürdük bir taraftan. Yeni açılacak atölyelere kurulabilmekle ilgili projeler hazırladık, planlama-programlamalarını yaptık. Vakıftan ayrılanlar kendilerine atölyeler açmaya başladı; Mavi Çini açıldı, Çintemani açıldı. 1998'den sonra Adil Can geldi. Bugün atölye sayısı aşağı yukarı 40'ı buldu. Bu atölyelerin 20 kadarı, 2000 yılından sonra bizim öğrencilerimizin açtığı atölyeler. Geri kalan 20'si halkın açtıkları. Yerli çinicilerin çoğu zengin, arazileri var. Çiniciliği canlandıracamız diye bir hava esince, dükkân açtılar. Ama bir dükkânı çalıştırabilmek için gerekli disiplinleri var mı, o ayrı sorun. Her biri mucit olarak görüyor kendini. Ama bu çiniciliğe yaradı.

Kütahya'da da geleneksel çini üretimi sürdürülüyor değil mi?

Tam bir yorum istediğiniz vakit şunu söyleyebilirim. İznik Kütahya'ya bıraktığı emanetini geri almaya çalışıyor. İznik'te yapılan çalışmalar genellikle şöyle; Kütahya teknolojisinin üzerine İznik desenleri yapılıyor. Birkaç üretici, bunun dışına çıkmaya çalışıyoruz. Biz buradaki hareketin devamı ve hazırladığımız programın belirli bir raya oturması için bir atölye açtık, eşimle beraber. Hammadde girip, mamul madde çıkacak biçimde İznik gövde malzemesi, İznik boyar maddesi, İznik'in kendisine has formleriyle, ama insan sağlığını bozmayacak şekilde modernize edilmiş sırlarla, kullanma dayanımına uygun malzemelerle üretim yapıyoruz.

"İznik çinisi artık kurşunsuz sırla üretilmeli"

Ömer Tuncer (ÖT): Çini üretiminde kurşun kullanılmasından söz etmeyecek misin?..

Kurşunla zehirlenmek Selçuklular'da ve Beylikler Dönemi'nde bilinen bir şeydi. Onun için bu dönemlerde yapılan kapların içi alkali sırlıdır; dışı, yani kullanılmayacak taraf kurşunla sırlanır. Fermanlardan gördüğümüz kadarıyla, Kütahya buraya soda göndermeyince, İz-

Şebnem Tuna, çini desenleri hazırlarken...

nik'de çare olarak sodayla kurşunu karıştırmışlar. İşte bu tesadüften parlak bir sır doğmuş. Zeminde birçok rengi gösterebilen, kırılma indisi yüksek bir camın oluşumuna yol açıyor kurşun. Fakat bu kurşunlu sır, sıvılarla, özellikle de sirkeyle çözünüyor ve içinden yiyecek içecek aldığınızda, zehirleyici etkisi var.

ÖT: Kurşunun bugün hâlâ üretimde kullanılıyor olmasıyla ilgili kaygıların olduğunu biliyorum. Kurşunsuz üretimle de, o parlaklığı tutturmak mümkün değil mi?

Bugünkü deterjanlar, çok fazla bazik olduğu için, kurşunlu sırlar bugünün koşullarında kullanılamaz. Aynı terkipleri kullandığınızda, mutlaka ürünün üzerinde istenmeyen tahribatlar yapar. Hıfzısıhha Kanuna göre, yüzde 5'den daha fazla kullanılmıyor kurşun miktar olarak. Aslında hiç kullanılmaması lazım. Bunun zehir etkisi olduğunu bilecek, aynı sırda ısrar etmeyi yanlış buluyorum. Ben, 1976'dan beri dayanıklı ama renkleri de bozmayan, kurşunsuz bir sır yapabilmek için uğraşıyorum. Daha önce Berdel, kurşunsuz olarak nasıl daha düşük ısı dayanımlı sırlar elde edilebilir araştırmasını yapmış. Bunu devam ettirdim, artık kurşun çözünmesi olmayan, parlaklığı ve renk derinliği olan, kırılma indisi geleneksel sırlarımızdaki indise yakın, o kırılma açısında, zeminde de aynı özellikleri gösterebilecek çiniler yapabiliyoruz. Böylelikle hem eski tadı sürdürebilmek, hem bugünün koşullarına uyabilmek şansı yaratabildik.

Venezüella dersleri

Venezüella'da Chavez önderliğinde gerçekleşen Bolivarçı Devrim, dünya solunun gözlerini bu Latin Amerika ülkesine çevirdi. Kimileri bunu Güney Amerika'da örneklerine sıkça rastlanan popülist iktidarlardan biri olarak nitelendirirken kimileri ise Bolivarçı iktidarı 21. yüzyılın ilk sosyalist devrimi olarak coşkuyla selamladı. İşte, Masis Kürkcügil'in *Hugo Chavez ve Devrimde Devrim* adlı kitabı Bolivarçı Devrim'e yönelik ilgiye yanıt verme amacını taşıyan çalışmalardan biri. Üstelik gayet özenli bir araştırmanın sonucu yazıldığı belli olan, ele aldığı konuya objektif yaklaşma titizliğini gösteren övgüye değer bir çalışma Kürkcügil'ininki.

Yazar, kitapta Chavez fenomenini dokuz bölümde ele alıyor. "Boynu Büküklerin İsyanı" başlıklı birinci bölüm 1989 Carcazo isyanından başlayarak Chavez'i iktidara taşıyan süreci anlatıyor. İkinci bölüm "Hugo Rafael Chavez Frias Diye Biri" başlığını taşıyor ve Chavez iktidarının Amerikan destekli muhalefete karşı ayakta kalma öyküsünü anlatıyor. "Bolivarizm Nasıl Bir Gelenek?" adını taşıyan üçüncü bölümde, Bolivar, Marks ve Che'yi özgün bir şekilde sentezleyen Bolivarçı gelenek masaya yatırılıyor. "Venezüella'da Sol" başlıklı dördüncü bölüm ise, Venezüella'da Chavez'in daha solunda yer alan akımlar, bunların Chavez'e bakışları ve Bolivarçı devrimin bu hareketler üzerindeki etkisi incelenmiş. Beşinci bölüm Venezüella'daki işçi hareketi ve sendikal hareketin Bolivarçı devrim öncesindeki sonrasındaki durumu değerlendiriliyor. Kitabın geri kalanında da Bolivarçı iktidarın, gerçekleştirdiği reformlar, dış politikası, toplumsal programları, tarım programı gözden geçiriliyor ve Bolivarçı devrimin geçici bir bilançosu çıkartılıyor.

Venezüella deneyimini, incelemek ve yerli yerine oturtmak, başka başka coğrafyalarda dünyayı değiştirme mücadelesi verenler için de çok önem-

li hiç kuşkusuz ki. Geçmişte ülkemiz solu, dünyanın farklı yerlerindeki deneyimlere belki de biraz fazla önem veren, onları neredeyse şabloncu bir bakış açısıyla bire bir kopya etmeye yönelen bir çizgi izlemişti. Günümüzde ise tam tersine dünya solundaki gelişmelere karşı kör bir sol anlayış göze çarpıyor. Oysa başta Venezüella olmak üzere Latin Amerika'daki deneylerin bize yeniden hatırlattığı bazı dersler var. Bir kitap tanıtımının kapsamı sınırlarında bu dersleri enine boyuna ele almak mümkün olmasa da, en azından önemli gördüğüm bir tanesine değinmek isterim.

Ya sosyalizm ya kölelik

Bana kalırsa Venezüella deneyiminin en önemli dersi, sosyalizm ya da emperyalizme bağımlılık arasında, bir üçüncü yol, ara çözüm ya da başka bir seçenek bulunmadığının bir kez daha ortaya çıkmış olmasıdır. Ezilen dünyadaki ülkeler ya sosyalizme yönelerek emperyalist sömürden kurtulacak ya da kapitalizm içinde bir bağımsızlık arayışıyla eninde sonunda emperyalizme teslim olacaktır. Bu, 20. yüzyıl tarihi boyunca defalarca kanıtlanmış bir gerçek olarak önümüzde duruyor. Ulusal-popülist (burjuva demokratik) yönelimli iktidarların önünde de bu iki seçenek bulunuyor: Radikal bir şekilde sosyalizme yönelerek emperyalizmden tamamen kopmak ya da kapitalist sistemin içinde kalmayı tercih ederek eninde sonunda emperyalizmle bütünleşmek.

Her iki yol için iki tipik örnek vermek gerekirse, Türkiye ve Küba devrimleri incelenebilir. Küba Devrimi de Türkiye'deki Kemalist Devrim de anti-emperyalist halkçı devrimlerdi. Kemalist Devrim, kapitalizm içinde kalarak süreç içinde Türkiye'nin emperyalizmle tam bütünleşmesine neden olurken, Küba Devrimi başlangıçta hiç de öyle bir yönelimi olmamasına karşın adım adım sosyalist yola girdi. Sonuç ortada; Türkiye Batı emperya-

lizminin en önemli müttefiklerinden biriyken, Küba ise emperyalist sistemin en önemli hedefleri arasında. 20. yüzyılda yaşanan buna benzer pek çok deneyim sosyalizm ile kapitalizm arasında bir üçüncü yol olmadığını, kapitalist olmayan yol, devletçi kalkınma modeli, karma ekonomik sistem gibi çeşitli ara yolların sosyalizme geçişin bir evresi olarak görülmediği takdirde, eninde sonunda emperyalizmle bütünleşmeye hizmet edeceğini gösterdi.

Sovyet etkisi mi?

20. yüzyıl tarihi işlenirken bu gelişmenin nedenini Sovyet bloğunun varlığıyla açıklamak yaygın bir eğilim olarak göze çarpıyor. Bu bakış açısına göre burjuva demokratik nitelikteki iktidarlar Batı emperyalizmiyle karşı karşıya kaldıklarında tek müttefik olarak Sovyet bloğunu görebildikleri için, kendi iradeleri dışında sosyalizme yaklaşmak zorunda kalmışlardı.

Bu ülkelerin iktidarlarının kendi iradelerinden bağımsız olarak sosyalizme yöneldikleri doğrudur da, bunun nedeninin Sovyet bloğu olduğunu söylemek pek mümkün değil. Emperyalizm, kapitalizmin günümüzdeki şeklidir. Kapitalist sistemden kopmaksızın emperyalizme karşı direnmek gibi bir seçenek söz konusu değildir. Ulusalçı iktidarların emperyalizme direnmek için sosyalizme yönelmek zorunda oluşlarının nedeni burada gizlidir. İlla bir tunç yasa aramak gerekirse, emperyalizmin tunç yasası budur.

İşte bu tunç yasa kendisini bu defa Venezüella'da gösteriyor. "Daha

adil bir kapitalizm”, “Temiz bir kapitalizm” şiarlarıyla iktidara gelen Chavez’in “Kapitalizm barbarlıktır. Buna her gün daha fazla inanıyorum... Entelektüellerin birçoğu kapitalizmi aşmak gerek diyor, oysa ben eklemek istiyorum ki, kapitalizm çerçevesinde kalarak onu aşamayız, hayır. Sosyalizm yoluyla, gerçek sosyalizmle onu aşmalıyız” sözleri bu tunç yasanın yeni bir kanıtı değil de nedir? 1998’de iktidara geldiğinde sosyalizmden hiç bahsetmeyen Chavez giderek kendisini bir sosyalist olarak tanımlıyor, “Devrimde devrim” yapmaktan, “21. yüzyılın sosyalizmini” kurmaktan söz ediyor. Üstelik dünyada bir sosyalist bloğun kalmadığı, sosyalizmin büyük ölçüde itibar kaybettiği şartlarda...

Venezüella deneyimi bir kez daha açıkça gösteriyor ki, emperyalizmle gerçek bir hesaplaşma pratiğine giren her yönetim bu pratiği ancak sosyalizm bayrağı altında gerçekleştirebilir. Bunun Sovyet bloğunun var olup olmamasıyla herhangi bir ilgisi bulunmuyor. Zaten Chavez, 20. yüzyılın başarısız tek ülkede sosyalizm pratiklerine atıfta bulunmuyor. Chavez, artık sorunların kapitalizm çerçevesinde çözülemeyeceğini vurguladığı konuşmasında, Troçki’nin Sürekli Devrim

kitabını okuduğunu ve devrimin ulusal sınırlar içinde başlayabileceği, ancak sorunların ulusal sınırlar içinde çözülemeyeceği tezine katıldığını vurguluyor. 20. yüzyıldaki sosyalist inşa pratiklerini model almaktan değil 21. yüzyılın sosyalizmini yaratmaktan bahsediyor.

Bu, yalnız Chavez’in değil, yüzü geleceğe dönük olan, geçmişin sorunlarına sıkışmayıp geleceğe bakan tüm sosyalistlerin ortak yönelimi. Türkiye’de Chavezçiliğin bayraktarlığını kimseye kaptırmayıp Venezüella’lara kadar gidip Chavez’in eline bayrak tutuşturana, geçmiş sosyalizm deneyimlerine yönelik kendi “gelenekçi” tutumlarıyla Chavez’in tutumu arasındaki farklılığın da farkındadırlar herhalde.

Nihai karar vermek için henüz erken

Yine de Venezüella’daki Bolivarçı devrimin geri dönülmez noktaya ulaştığı ve kesin olarak sosyalizm rotasına girdiğini söylemek için henüz çok erken. Bu noktada, Kürkçügil’in kitabı üzerine *Radikal Kitap*’ta yazdığı yazıda, Bolivarçı Devrimi, 21. yüzyılın sosyalizmi olarak nitelendiren ÖDP Genel Başkanı Hayri Kozanoğlu’nun da, Chavez’i günümüzdeki re-

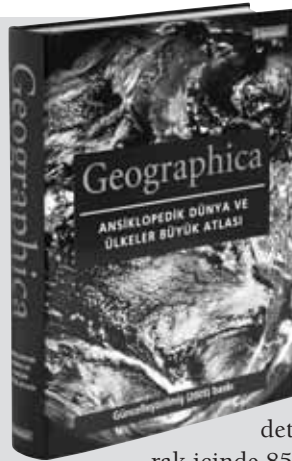
el sosyalizmin temsilcisi olarak gören diğer çevrelerin de fazla aceleci davranışlarını düşünüyorum. Şurası açık bir gerçek ki, Bolivarçı Devrim bir emekçi devrimi olarak değil, anti emperyalist-halkçı yönelimli bir burjuva demokratik hareket olarak başladı. Bu hareketin emperyalizmle bütünleşmeye mi yoksa sosyalizme mi yöneleceğini zaman gösterecek, kesin olan bir şey varsa şu andaki üçüncü yol durumunun çok fazla devam etmesinin olanaklı olmadığı.

Bu durumun şu ana kadar uzun sürebilmesinin nedeni ise, dünya konjonktürünün Chavez’e sağladığı geçici olanaklarda yatıyor. Dünya piyasasında petrol fiyatlarının aşırı yüksek seyretmesi sayesinde Chavez, sosyalizm yönünde radikal reformlar gerçekleştirmeksizin ülkedeki yoksullara yönelik birçok sosyal programı gerçekleştirebiliyor. Petrol gelirleri sayesinde Venezüella’da ezilenler yararına reformlar, ciddi kamulaştırmalar gerçekleştirilmeden, zenginlerin mallarına el konulmadan, yüksek oranlı servet vergileri yürürlüğe girmeden üstelik çok ciddi oranda dış borç ödemesi yapılarak yürütülebiliyor. İktidarın burjuvaziyi tasviye etmeye yönelik bir programı olmadığı için, bütün sosyal programlar, karşı devrimci muhalefet üzerinde devrimci diktatörlük kurulmaksızın Batı tipi burjuva demokrasisi düzeninde uygulanabiliyor.

Ancak bu durum aldatıcı. Çünkü petrol fiyatlarının bu kadar yüksek düzeylerde istikrarlı olarak kalması mümkün değil. Petrol fiyatları düştüğü zaman ise Chavez önderliğindeki Bolivarçı iktidar bir tercih yapmak zorunluluğu ile karşı karşıya kalacak. O zaman, bir yandan ezilenler yararına sosyal programlar sürdürüp diğer yandan burjuvazinin savurganlığına izin vermek ve muazzam rakamlardaki dış borcu ödemeye devam etmek mümkün olmayacak. Bolivarçı devrimin 21. yüzyılın ilk devrimi olup olmayaacağı ise ancak o zaman belli olacak.

Ahmet Meriç Şenyüz

Hugo Chavez ve Devrimde Devrim; Masis Kürkçügil, Agora Yayınları, Aralık 2005, 172 s.

Geographica: Ansiklopedik Dünya ve Ülkeler Atlası

Literatür Yayınları, Könnemann Yayınları işbirliği ile Türkçe’de dünyayı ve bütün ülkeleri fiziki, siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan inceleyen bir başvuru kaynağı yayımladı: *Geographica*. *Geographica*’da yaşadığımız dünyanın iklimi, bitki örtüsü, okyanus akıntıları, kıtasal hareketleri, nüfus yoğunluğu gibi herhangi bir haritanın veremediği çeşitli özellikler 18 adet tematik haritayla gösteriliyor. Büyük Atlas olarak içinde 85 adet kapsamlı fiziki ve siyasi harita yer almakta.

Ayrıca kitapta her ülkenin coğrafi, siyasi ve kültürel özellikleri ve ekonomik yapısıyla ilgili metinler de bulunuyor. Verilen tüm bilgiler özet harita ve güncelleştirilmiş “özet bilgi” tablosuyla desteklenmiş. Ayrıca her ülkenin farklı yapısı ve tarihi gelişimi çarpıcı fotoğraflar ve detaylı zaman çizelgesiyle anlatılmış. *Geographica* bunu yapmayı amaçlamış: Kolay anlaşılır ve sistematik yapısıyla, çarpıcı bir evren panoraması sergiliyor ve gezegenimizi daha iyi kavramamıza yardımcı oluyor.

Literatür Yayıncılık, Aralık 2005, 618 s.

KİTAPÇI
RAFI**Kral-Devletten
Ulus-Devlete**

Mehmet Ali Ağaoğlu, Filiz Çulha Zabcı, Reyda Ergün, İmge Kitabevi Yayıncılık, Şubat 2006, 495 s.

Ulus-devletin düşünülebilir olması için, ondan önce var olanın, yani fe-

odalitenin üstyapısal kurumu kral-devletin yadsınması gerekmektedir. Spinoza, Locke, Voltaire ile Montesquieu gibi düşünürler, işte bu işlevi yerine getirirler. Bir yanda, başta mutlak monarşi ve kilise olmak üzere, kurulu düzenin kurumlarını ve değerlerini eleştiri bombardımanına tutarlar; öte yanda, bireysel özgürlük ve özerklikten, doğal haklardan, yasaların üstünlüğünden, yurttaş eşitliğinden, halk kaynaklı siyasal meşruluktan, parlamentarizmden ya da siyasal temsilden söz ederek ulus-devletin üzerinde yükseleceği düşünsel malzemeyi sunarlar. Rousseau'ya, ondan Fransız Devrimi'ne uzanacak olan yolun taşları döşenmektedir artık...

Frankfurt Okulu

Çev. Salih Akkanat, H. Emre Bağcı, Güven Bakırezer, Kahruman Bozkurt, Fatih Demir, Esin H. Dinçer, Doğu Batı Yayınları, Şubat 2006, 528 s.

Frankfurt Okulu, Batı düşünce tarihinin en bunalımlı yıllarında bir kırılma anına rastlar. Bir grup entelektüel, kapitalizm ve faşizm için alternatif sayılabilecek dünya görüşlerini "Frankfurt Okulu" çatısı altında bir araya toplamışlardı. Frankfurt Okulu düşünürleri, Marx, Hegel ve Weber okumalarından estetik ve sanatsal görüşlere, ideoloji tariflerinden, popüler kültür ve medya eleştirilerine kadar birçok alanda etkili olabilmiş en verimli, en gözde ve aynı zamanda trajedi sesinin doruklara yüksel-

diği okullardan biridir. Alanının en seçkin isimleri tarafından oluşan bu kitap Frankfurt Okulu'na nüfuz eden en kapsamlı, derinlikli makaleleri bir araya getiriyor.

Kontrgerilla Kısacasında Türkiye

Suat Parlar, Genç Mephisto Kitabevi, Ocak 2006, 696 s.

"Gizli devlet" konusunda başka çalışmalara da imza atmış Suat Parlar'ın bu kitabından kimi başlıklar şöyle: "Gladio'nun Ağları Türkiye'yi Sarıyor", "MHP ve Katliamlar", "Düşük Yoğunluklu Çatışma Stratejisi", "MIT-CIA İlişkileri", "Gizli Devlet'in Ekonomi Politikası", "Mafyatik Sermayenin Evrim Süreci", "Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kontrgerillaya", "Mossad-CIA Cephesinin Türkiye Kuşatması", "Kontrgerilla Doktrininin Devletleşme Süreci"...

Bergsonculuk

Gilles Deleuze, Çev. Hakan Yücefer, Otonom Yayıncılık, Şubat 2006, 146 s.

Deleuze'ün felsefi gelişimi içerisinde Bergson okuması çok temel bir yer oluşturur.

Deleuze, metafizik geleneğindeki radikal biçimde farklı bir kök üzerine kurmuştur kendi felsefi-politik sisemi: "Devlet felsefesi"ne karşı minör bir felsefe. Onun olumlama ve fark ontolojisi, Spinoza'dan etkilendiği ölçüde Bergson'dan da etkilenmiştir. Deleuze, varlığın etkinliğine, ifadesine ve salt olumluluğuna dayanan radikal ontolojisini Spinoza üzerinden kurarken önce Bergson'a uğrar ve burada Hegelci olumsuzlamaya karşı güçlü bir temel bulur kendine.

Mitologya Sözlüğü

Behçet Necatigil, Sel Yayıncılık, Şubat 2006, 168 s.

Mitologya Sözlüğü, büyük şairimiz Behçet Necatigil'in titiz sözlük çalışmalarının nicedir unutulmuş önemli bir örneği. Yunan ve Latin dünyasının efsane cephesini özlü bir dil ve kılı kırk yaran bir anlatım ile okura açıyor. *Mitologya Sözlüğü*, özellikle or-

taöğrenim çağındaki kuşaklar için ana kılavuz, vazgeçilmesi güç bir başvuru kitabı olma niteliğini koruyor.

Kötülük Üzerine

Adam Morton, Çev. Zeynep Okan, Güncel Yayıncılık, Ocak 2006, 159 s.

Kötülük Üze-

rine, kötülüğün çeşitli biçimlerine ilgi çekici ve bazen de rahatsız edici bir yolculuğa çıkarıyor bi-

zi... Nedir kötülük ve insanları kötülük yapmaya ne iter? Kötülük dinlerin söylediği gibi, iyilikle karşıtlığa mı dayanır? Sadece kötülük adına kötülük mümkün mü? Aziz Augustine'den, *Buffy the Vampire Slayer*'a ve seri katil profillerine kadar uzanan birbirinden ilginç örneklerin bulunduğu kitapta, kötülük hakkında yapılagelen tüm tartışmaları bir arada okuma olanağı buluyoruz. Felsefe profesörü Adam Morton'un bu heyecan verici ve düşünceyi kamçılayan çalışması, eşit derecede itici ve cezbedici bir konu hakkında yazılmış klişelerden uzak, önemli bir çalışma...

Seks Tanrıları

Elvin Azar Süzer, Berfin Yayınları, Ocak 2006, 524 s.

İlkçağlarda Anadolu'da, Arabistan'da, Yakındoğu'da, Hindistan'da, Kıbrıs'da insanoğlu Tanrılara içkili-danslı şölenlerde seks yaparak tapardı. Sonra farklı bir din geldi: Bu dinin tektanrısı, sevişmeyi yasaklıyor, içkiyi kötülüyor, ona inanmayanları öldürüyordu. Ona göre insanlar günahkardı... temizlenmeliydi. Temizledi de! Garipti; bu yeni Tanrının seçilmiş adamları insana hiç benzemiyorlardı. Doğalı yasaklıyorlardı; kendileri doğal değildi zaten ve bu doğal olmayan hallerine "kutsallık" diyorlardı. Bu kitapta Elvin Azar bu garip peygamberlerin insanlık dışı hallerini; eski seks Tanrılarını; seks tapımı diyarlarındaki bolluk ile, yasaklılık sonrası insanoğlunun düştüğü durumu tarihsel gerçeklik bazında anlatıyor.

Dans ve Devrim / Küba Anıları

Alma Guillermoprieto, Çev. Neşe Olcaytu, Aykırı Yayıncılık, Şubat 2006, 260 s.

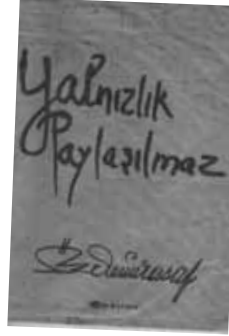
Devrimciler dans eder mi? 1970'lerde Türkiyeli devrimcilerin bu soruya yanıtları pek de olumlu olmazdı. Her fırsatta samba yapan Kübalıların ise biraz kafası karışmış herhalde... Söylentilere göre Castro ve arkadaşları devrimcilerin zamanlarını dans etmekle harcamalarını istemiyorlarmış, ama yine de Havana yakınlarında bir Modern Dans Okulu kurmuşlar ve üstelik ABD'den öğretmen bile davet etmişler. Daveti kabul ederek Küba'ya giden gazeteci-yazar ve dansçı Alma Guillermoprieto, 30 yıl sonra kaleme aldığı anılarında samimi ve gerçekçi bir şekilde 1970'deki Küba'nın kültürel ve sosyal yaşamını aktarıyor. Hayatta danstan güzel bir şey olamayacağına inanan, devrime değil dansa ve sanata bağlı, daha çok anarşist ve anti-otoriter bu genç kadın 1 Mayıs 1970'te ayak bastığı Küba'da, altı ay dans öğretmenliği yaparken, Castro'nun halkla kurduğu ilişkilerden öğrencilerin grevine, Kübalı aydınların yaşamından Bulgar uzmanlara kadar pek çok şeye tanık oluyor. Roman

tadındaki bu anılar Küba ile buluşturmakla kalmıyor, sanat ve politika arasındaki ilişkiye de farklı bir bakış açısı sunuyor.

Yalnızlık Paylaşılmaz

Özdemir Asaf, Epsilon Yayınları, Şubat 2006, 126 s.

Epsilon Yayınları, ünlü şair Özdemir Asaf'ın ünlü kitabı *Yalnızlık Paylaşılmaz*'ı, şairin bizzat hazırladığı ilk taslaktan aynen kopyalayarak, özel bir baskıyla çıkardı. Yazarın, şiirler üzerindeki düzeltmelerini ve sayfa yerleşim notlarını da içeren baskı, "şiir düşkünlerini" bekliyor...

Bir Tatlı Huzur

Ayşe Kulin, Everest Yayınları, Şubat 2006, 232 s.

Ayşe Kulin, bu kez, Münir Nureddin'in yaşamöyküsünü yazdı. Hikmet Feridun Es, Türk müziğinde frak giyiren bir solist, müziğiyle İstanbul'u dile getiren besteci Münir Nureddin için şunları söylüyor: "Şiirde İstanbul'u Nedim, Yahya Kemal ve Orhan Veli anlatmıştı... Müzikte ise Münir Nureddin... Orhan Veli'nin İstanbul'u Münir'in İstanbul'undan çok farklı idi. Kapalıçarşı'nın baş döndüren hareke-

ti! Bir yaz öğlesinde doklardan yükselen çekiç sesleri! Köprü üstü! Gala-ta'daki çıplak kolları dövme, vesikalı yâr! Zaman da gece değil... Münir Nureddin'in İstanbul'u ise aksine huzur ve sükunet dolu, eski Kadıköy geceleri... Fenerbahçe... Mühürdar... Moda koyu... Kalamış mehtapları..."

Bedri Rahmi Eyüboğlu-Eren Eyüboğlu, Ask Mektupları 1937-1950

Çev. Mehmet Hamdi Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2006, 332 s.

"Çok küçükken, sokaklara veya camların üstüne düşen yağmur damlacıklarını seyretmeyi çıldırmasıya se-verdim. 20 senelik bir zamanımı harcadım ben bu ağırbaşlı zevkin adını: mutluluk koyabilmek için! Canulim... Mutluluk adını verdiğimiz kuşun varlığını, odalarımızda biz seninle hisse-der olmuştuk. Fakat, beni birkaç za-man yalnız başıma bırakman, bana ikimizle dopdolu bu havanın şimdi nasıl beni çılgın bir arzuyla yakışını, bizim alçakgönüllü yuvamızın nasıl da adına 'mutluluk' denen bir özsuyla ağzına kadar çatlayasıya dopdolu olduğunu bana çok daha iyi bir şekilde gösterdi. Dışarıda hâlâ sakın sakın yağmur yağıyor. Ben de seni çılgınlar gibi seviyor ve arzuluyorum..."

Uçurum Geyikleri

Muzaffer Oruçoglu, Babek Yayın, 2. basım Ekim 2005, 424 s.

Ağır, homurtulu uykuların üzerinden tan alacası yükseldi. Menekşe moruna girdi doğu yakası. Yedi yıldız kümesi silindi. İri çiğ damlaları, yosun soluğu ve sabah sisyle yıkandı kayalar. Şakıyışları başladı göçmen kuşlarının. Gözkapaklarını usuldan araladı Barbara. Yapraklar, dalların arasından gökyüzünü süzdü. Gördüğü düşü anımsadı. Granit bir kayaya yapışmıştı. Gökyüzünü andıran masmavi... Yüzü kendi yüzüne benzemiyordu. Ellerindeki parmaklar çoğalmış, ayaklarındaki parmaklar ek-silmişti...

Devrimciler

Bütün hayatını bir toplumsal değişim aracı olarak "devrim anlayışı"nı araştırmaya hasreden büyük tarihçi Eric J. Hobsbawm, şimdi 20. yüzyılın en yoğun siyasal ve toplumsal çalkantılarının baş aktörlerinden olan Avrupa komünist partilerini, devrimci hareketleri, anarşistleri, gerilla mücadelelerini ve devrim fikrinin kitlelere nasıl olduğunu anlatan makaleleriyle okurun karşısında. Engin bir tarihsel birikime, keskin bir eleştirel zekâya ve muazzam bir yorumlama yeteneğine sahip olan yazarın 1960'lı yıllarda kaleme aldığı ve 20. yüzyıl tarihini anlamak açısından büyük önem taşıyan bu makaleleri, esas olarak komünizmin tarihi, Marx ve Engels'in komünist hareketteki etkileri, gerilla savaşı, sınıf mücadelesi ve anarşizmin niteliği gibi devrimci sürecin çeşitli yönlerini ele alıyor ve devrimci dalganın dünya çapında geri çekildiği günümüzün mücadeleleri açısından bir yol işareti olmayı sürdürüyor...

Eric Hobsbawm, Çev. Hatice Pınar Şenoğuz, Agora Kitaplığı, Şubat 2006, 307 s.

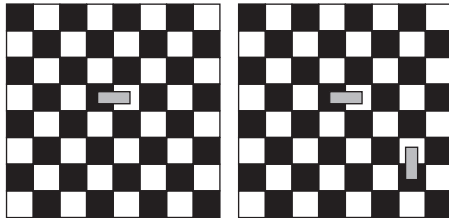
Kapı kapandı oyunu

Matematikçiler genelde oyunbaz olurlar. Çağımızın en oyunbaz matematikçisi de herhalde John Conway'dır. John Conway yalnız oyun oynamakla kalmaz, ayrıca, son derece ciddi, kuramsal ve hatta klasik matematikle oyunlar arasında şaşırtıcı bağlar kurar.

John Conway'ın hoşuna giden oyunlardan biri de *On Numbers and Games* kitabına aldığı Goran Andersson'un bulduğu "Kapı Kapandı" (Stop Gate) oyunudur.

Kapı Kapandı oyunu bildiğimiz 8 x 8 ya da $n \times m$ boyutlu bir satranç tahtası üzerinde iki kişi tarafından oynanır. Her iki oyuncunun da elinde iki kareyi kaplayacak uzunlukta şeritler vardır. Bu şeritler yeterince uzun domino taşları olabilir. Domino taşları yerine iki kareyi kaplayacak uzunlukta karton ya da kâğıt parçaları da kullanılabilir.

Birinci oyuncu domino taşlarından birini satranç tahtası üstüne yatay koyarak iki kare kaplar. Örneğin birinci oyuncunun ilk hamlesi aşağıdaki soldaki şekildeki gibi olabilir.

İkinci oyuncu benzer hamle yapar ancak domino taşını dikey koymak zorundadır.

Birinci oyuncu hep yatay oynar ikinci oyuncu hep dikey. Hamle yapamayan oyuncu oyunu kaybeder.

Bu oyunu kim nasıl oynarsa kazanır?

Bu tür oyunlarda iki oyuncudan birinin mutlaka bir "kazanan stratejisi" vardır. Yani diğeri nasıl oynarsa oynasın, oyuncularından biri mutlaka kendisini kazandıracak hamleyi -en azından teorik olarak- bulabilir. Çünkü oyun sonludur, yani sonlu hamle sonra biter (bu oyun en fazla 32 hamle sonra biter), üstelik her aşamada her oyuncunun sonlu tane hamle seçeneği vardır (en fazla $7 \times 8 = 56$), ayrıca oyunda beraberlik yoktur ve en önemlisi oyunda saklı bilgi yoktur, yani bir oyuncunun

bildiğini diğer oyuncu da bilir. Bu tür oyunlarda iki oyuncudan birinin kazanan stratejisini olduğunu kanıtlamak zor değildir.

Bu oyunun kazanan stratejisini bilmiyorum. Conway'ın bilip bilmediğini de bilmiyorum (Bu yazıyı evimden uzakta yazdığım kütüphanemden uzağım). Ama anladığım kadarıyla oyunun matematiksel bir çözümlenmesi yapılmış değil. Yani oyunun kazanan stratejisinin olduğu biliniyor ancak bu strateji (sanırım) bilinmiyor.

Kazanan strateji bilinmese de oyunu nasıl iyi oynamayabileceğimiz hakkında genel bir fikir elde edebiliriz. Bunun için küçük oyunların analizini yapalım.

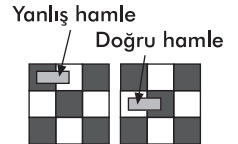
2 x 2 ya da 3 x 3'lük dama tahtasında oyunu ilk oynayan kazanır.

2 x 2'lik oyunda birinci oyuncu nasıl oynarsa oynasın daha ilk hamlede oyunu kazanır (Zaten birbirine eşdeğer sadece iki hamlesi vardır).

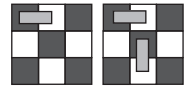
Ancak 3 x 3'lük oyunda birinci oyuncu yanlış oynarsa oyunu kaybedebilir. Doğru oynaması gerekir. Yanlış hamleyle doğru hamleyi yandaki şekilde gösterdik.

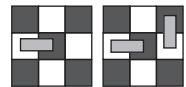
Yanlış hamlenin oyunu nasıl kaybettireceği de yandaki şekilden belli olmalı. İkinci oyuncu doğru oynarsa birinci oyuncu bir sonraki hamlesini yapamayarak oyunu kaybeder.

Doğru hamleyle birinci oyuncunun oyunu nasıl kazandıracağı da belli olmalı. Bu hamleden sonra ikinci oyuncunun birbirine eşdeğer iki hamlesi vardır; hangisini yaparsa yapsın bir sonraki dominosunu koyacak yer bulamaz ve oyunu kaybeder.

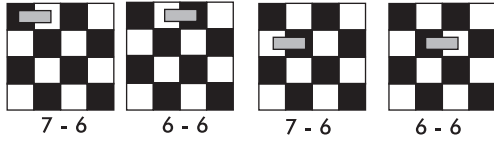
Doğru hamlenin neden doğru, yanlış hamlenin neden yanlış olduğunun daha derin bir nedeni vardır. Doğru hamle yanlış hamleye göre ikinci oyuncuya daha az sayıda hamle bırakıyor: Doğru hamle ikinci oyuncuya tek bir hamle bırakırken yanlış

hamle ikinci oyuncuya üç hamle bırakıyor. İşte genel yöntem olarak bu ilkeyi kabul edebiliriz: Diğer oyuncuya olabildiğince az sayıda hamle bırakmak. Bu genel stratejiyle oynarsanız kazanma şansınızı artırabilirsiniz.

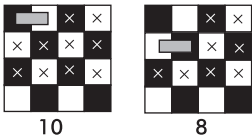
Ama bundan daha iyi bir strateji de var. Bu stratejiyi görmek için 4 x 4 boyutlu oyuna bakalım.

Birbirinden “gerçekten” değişik dört hamle var. Bu hamlelerin dördünü aşağıda gösterdik. Hamlelerin her biri diğer oyuncuya 6 hamle bırakıyor. Bu anlamda eşdeğerler. Yalnız birinciyle üçüncü ham-

leler birinci oyuncuya 7 hamle bırakırken ikinciyle dördüncü hamleler 6 hamle bırakıyor. Demek ki birinciyle üçüncü hamleler daha doğru hamleler.

Öte yandan üçüncü hamle birincisinden daha iyi, çünkü birinci hamle diğer oyuncuya 10 seçenek sunarken üçüncü hamle sadece 8 seçenek sunuyor. Diğer oyuncunun özgürlüğünü kısıtlamakta ancak yarar olabilir.

Demek ki üç ilkemiz var:

1. Diğer oyuncunun yapabileceği hamle sayısını en aza indir.

2. Kendi hamle sayında çok büyük bir düşüş olmasın.

3. Diğer oyuncunun özgürlüğünü kısıtla.

İnternette bilgisayara karşı bu yöntemle oynadım. Anladığım kadarıyla nerdeyse rastgele oynayan bilgisayarı 6-0 yendim.

4 x 4 boyutlu oyunların tam bir analizini yapacak değilim.

Ben bu yazıda bu ve benzer oyunların eğitimdeki rollerini ön plana çıkarmak istiyorum. Yukarıda hiç matematik yapmadık. Sayısal ya da geometrik bir matematiksel öge olmadığı gibi hiç mi hiç matematik yoktu. Hele kanıt hiç yoktu. Gene de düşündük. Muhakeme yaptık. Matematik olmasa da en azından matematiğin m'si vardı. “İyi hamle”nin ilkelerini bulduk.

Zaten yaşamda oynadığımız “oyun”lar da böyledir. Çok karmaşıktırlar. Çok karmaşık olduklarından kazanma stratejileri olamayabileceği gibi olduğunda da bu stratejileri bulmak mümkün olmayabilir. Yüzdeyüz kazanma stratejisini bulamasa bile kazanma olasılığını artıran ilkeleri bulabiliriz. Bu ilkeler başarı şansımız artırır. Örneğin aşk oyununda iyi hamlelerin ilkeleri vardır. Bu ilkeler

kadınlara ve erkeklere göre değişebilir, ama “onun önünde burnunu karıştırma” gibi herkes için geçerli olan kurallar vardır.

Yukardaki oyunun çeşitlemeleri yapılabilir.

1. Yatay-dikey koşulu ortadan kaldırılabilir, her iki oyuncu da dominoları istediği gibi koyabilir.

2. Domino taşlarının şekli değiştirilebilir. Uzun ya da kısa L şekillerinin oyunu bayağı ilginçleştireceğini düşünüyorum.

3. Oyuncular 3 ya da 4 kareden oluşmuş istedikleri şekildeki dominoları kullanabilirler.

4. Amiral Battı oyunundaki gibi iki oyuncunun da ellerinde çeşitli şekillerde dominolar olabilir.

5. Gene Amiral Battı oyununda olduğu gibi dominoların hiçbir biçimde birbirlerine değmemesi gerektiği koşulunu koşabiliriz.

Bu ve buna benzer kurallar koyarak öğrencilerden yeni oyunlar yaratmaları istenebilir.

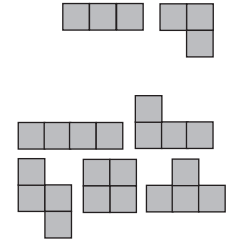
Ama bakın buradan nereye geleceğiz. Üç karelik dominolardan iki cins vardır ve bunlar yanda görünüyorlar.

Ya dört karelik kaç cins domino vardır? Eğer dominoların önü arkası yoksa, beş tane vardır.

Peki ya kaç cins beş ya da altı karelik domino taşı vardır?

İlkokul öğrencilerinin bile hoşlanacağı tipten sorulardır bunlar. Hele bir de soruları kendileri sormaya başarlarsa...

Eğitim bildi-bilemedi düzeyine düştüğü zaman bir felaket olur. Aynen bugün olduğu gibi. Önemli olan soru sormak ve düşündürmektir, yanıt vermek değil! Soru olmayınca yanıt mı olurmuş?

Matematik Dünyası

Türk Matematik Derneği'nin sahip olduğu ve 14 yıllık geçmişi olan Matematik Dünyası dergisi, 2003'ten bu yana Ali Nesin yönetimliğinde hazırlanıyor. Liselileri hedefleyen ancak üniversite sınavlarını ve lise müfredatını umursamayan dergi, matematiğin evrenselliği sayesinde çok daha geniş bir kitleye sesleniyor.

www.matematikdunyasi.org

Modern fuseki

Go oyunu üç ana bölümden oluşur: Açılış (fuseki), oyun ortası (chuban) ve oyun sonu (yose). Her bölüm kendi içerisinde büyük bir önem taşır; ama oyun açılışının ayrı bir önemi vardır. Çünkü, Go oyunu fuseki ile başlar; etki alanlarının belirlendiği, oyun ortası için hazırlığın yapıldığı kısımdır. Profesyonel oyuncular zamanın büyük bir bölümünü fuseki için harcarlar. İyi bir açılış, iyi bir gelişim için önemlidir.

Oyun açılışında, teorik bilginin yanında sezgi de önemlidir. Sezgiyi geliştirmek için profesyonel oyuncuların oyunlarını seyretmek ve fuseki problemleri çözmek, tavsiye edilen yöntemdir.

Fuseki oynarken aşağıdaki soruları kendinize sorun:

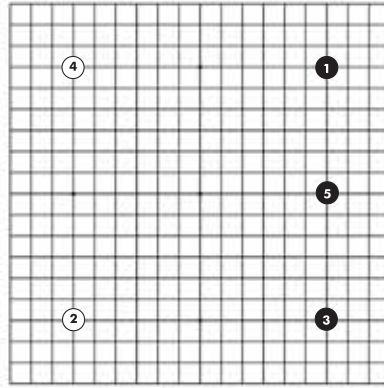
- 1) Oynamak zorunda olduğum bir hamle var mı?
- 2) Büyük bir hamle var mı?
- 3) Büyük bir potansiyel alan (moyo) var mı?

Oynamam gereken hamle: Köksüz bir grubunuzu güçlendirmek, rakibinizi köksüz bırakmak ve inisiyatifi daima elinizde bulundurmaktır.

Büyük bir hamle: Kendi alanınızı genişleten, rakibinizi genişlemesini engelleyen, önemli bir saldırıya hazırlık ve rakipten gelecek bir saldırıyı önlemek demektir.

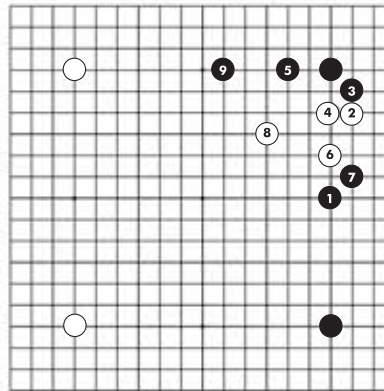
Büyük bir moyo: Moyonuzu genişletmek veya kapatmak (rakibin girmesini engellemek için) ve rakibin büyük bir moyo yapmasını engellemektir.

Buraya kadar fuseki ile ilgili teorik bilgi edindik. Şimdi ise, modern ve özellikle handikaplı oyunlar için çalışmamız gereken bir açılışı inceleyeceğiz: San-Ren Sei.

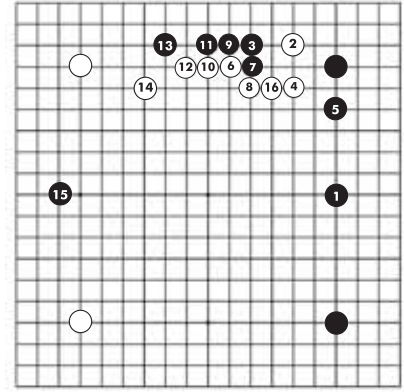
Şekil 1

San-Ren Sei, hızlı ve etki (influence) odaklı bir açılış şeklidir (Şekil 1'deki Siyah 1-3-5 hamleleri). Sadece köşeye değil, merkeze doğru da etkisi vardır. Aynı zamanda moyo(-potansiyel alan) yapmaya çok müsaittir. Bu açılışı detaylı bir şekilde örnekleyelim.

Şekil 2

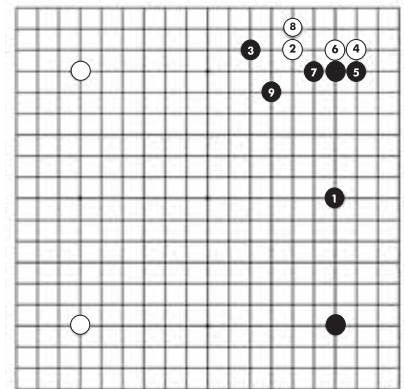
Siyah 1 numaralı hamle ile San-Ren Sei açılışını yapmış oldu (Şekil 2). Bu pozisyonda, beyazın 2 numaralı yönden yaklaşımı (kakari) yanlış. Çünkü, siyah 3 ve 7 ile beyazı devamlı baskı altında tutarken; 9 ile kıyı boyunca, 4. çizgide alanı kontrolü altına alır. Bu siyah için iyi bir sonuçtur. Yeni başlayan oyuncular, bu hamle dizisini handikaplı oyunlarda da uygulayabilirler.

Şekil 3

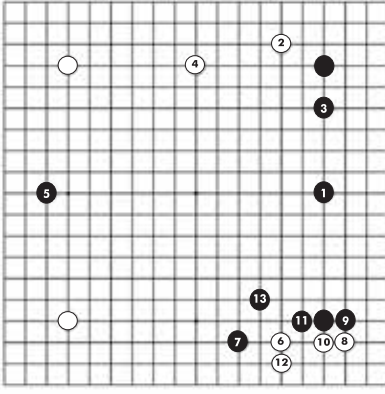
Beyazın 2 numaralı kakarisinin yönü doğrudur (Şekil 3). Siyahın 3 nolu hamlesinden sonraki oynanan hamleler siyah için daha avantajlıdır. Zira Siyah 15 no'lu hamlesi ile beyazı sol köşede ikiye ayırmıştır. Beyaz merkeze yönelik güçlüdür; fakat bu açılış eşit güçte iki oyuncudan beyaz için iyi değildir...

Dengeli bir açılış. Siyah 3 hamlesinden sonra beyaz 4 hamlesini oynar. 5 blok için doğru yöndür, 7 ve 9 hamleleri ile biter. 9'a kadarki hamleler serisi sık kullanılan bir joseskidir. Daha dikkatle incelemenizi öneririm (Şekil 4).

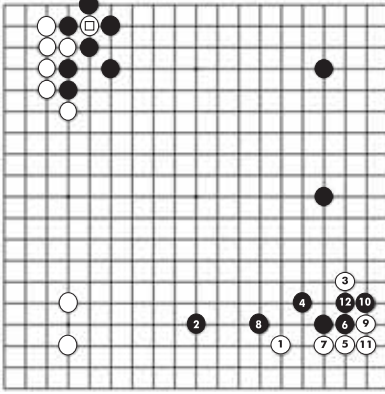

Şekil 4

Beyaz 2, doğru yönden bir yaklaşım (kakari) demistik. Bu varyasyonda, Siyah 3 ve Beyaz 4 hamlesini oynuyorlar. Bu noktada Beyaz, siyahın eğer oynarsa hayli etkili olabileceği noktayı bulup oynayacaktır. Siyah 5 bu amaçla Beyaz'ın sol kıyıda genişlemesini tek hamle ile engeller. 6 ile 13 arasındaki hamleler dizisini incelemiştik. Bu açılış: 44. Honinbo karşılaşmasında, Cho Chikun ile Takamiya Masaki arasında oynanmıştır (Şekil 5).

Şekil 5

Şekil 6

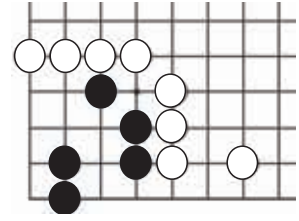
Bu pozisyonda ise, Beyaz'ın 1 numaralı yaklaşımına (kakari) karşılık, Siyah 2 numaralı hamle-yi oynamış; Beyaz ise 3 numaralı hamle ile karşılık vermiştir (Şekil 6). Beyaz, Siyah'ın cevabına göre alt veya sağ kıyıdan birisinde kök oluşturur. Beyaz'ın oynadığı 5 numaralı hamle doğru yöndedir. Diğer yönde oynadığı takdirde, senteyi (hamle sırası) rakibe vermiş olacağından dolayı zarar eder. 1'den 12 kadarki hamleler dizisi josekidir (eşit değere sahip karşılıklı hamleler dizisi). Bu joseki sonrasında, sente Beyaz'a geçeceğinden dolayı, durum iki taraf için eşittir.

KAYNAKLAR

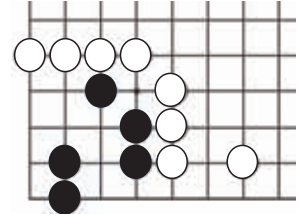
- 1) The Dictionary of Modern Fuseki (The Korean Style)
- 2) 501 Opening Problems.
- 3) <http://www.senseis.xmp.net>
- 4) <http://www.goproblems.com> (8113 — santa c)
- 5) <http://www.tgod.org.tr>

Go problemleri

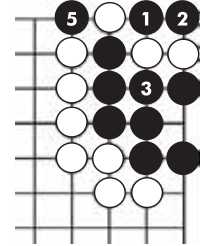
Beyaz oynar.

Siyah oynar.

22. sayıdaki sorunun çözümü.

BİR GÜN

Başka bir dünya mümkün!

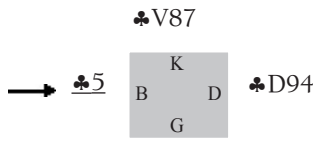
yanıbaşınızda!

Sanzatuya karşı çıkışlarda 11 kuralı nasıl işler?

Dergimizin geçen sayısında Sanzatuya karşı çıkışları işlemiştik. Son madde en uzun ve kuvvetli rengimizin 4. büyük kâğıdını çıkarız demiştik. Bunun mantığı şudur: Çıkış kâğıdını 11'den çıkardığımızda yerdeki ve elimizdeki markalara bakarak hangi kâğıdı koyacağımıza karar veririz.

Örnek: 1

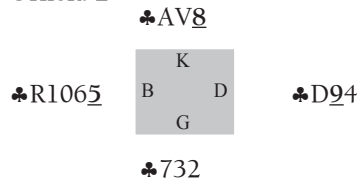

Deklaran

Yukarıda ortağımızın çıktığı Trefl 5'liyi 11'den çıkarıyoruz. 11-5=6.

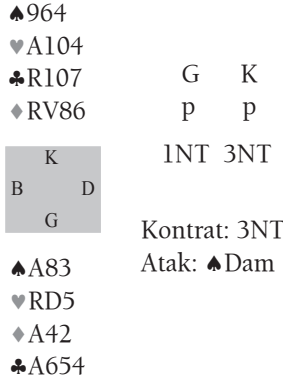
Yerde ve elimizde 5'liyi geçen 6 tane kâğıt olduğunu buluruz ve bunun kaç tanesi yerde ve elimizde diye baktığımızda 5 tanesinin yerde ve elimizde olduğunu (V87 yerde D9 bizde) deklaranda sadece bir tane 5'liyi geçen kâğıt olduğunu anlarız. Bu da, Trefl 10'lu, Trefl As veya Trefl Rua'dır. Şimdi Dam ya da 9'lu koyma konusunda karar vermeliyiz. Ortağımızda 5'liden büyük üç tane daha kâğıt olduğuna göre, deklaranda As ya da Rua varsa Dam koymak doğru değildir. Bu nedenle 9'lu koymalıyız. Dam koyduğumuzda deklaranda As-Rua'dan birisiyle alır Vale tekrar löve yapar. Burada tek kaybedeceğimiz durum deklaranda Trefl 10'lu bulunmasıdır.

Örnek: 2

Yukarıda da deklaranda küçük koyarsa, 9'lu koymalıyız. Vale koyarsa Dam koymalıyız. Küçük kâğıda Dam koyduğumuzda deklaranda As ve Vale ile iki löve yapar.

EL NO: 23

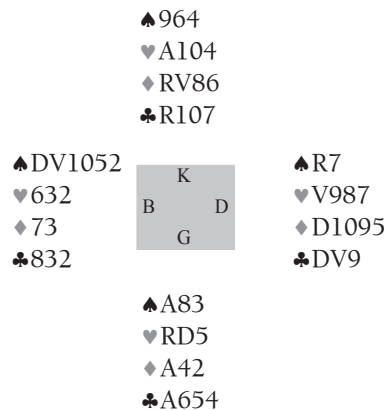

Pik Dam atağına Doğu Rua koydu, bağışladı. Pik 7'li ile devam etti. Batı Vale ile aldı üçüncü piki oynadığında, Doğu Kör 7'li defos etti.

Nasıl devam etmeliyiz?

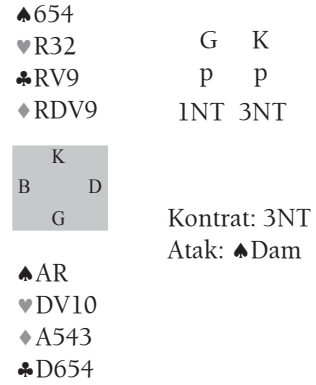
Yanıt: 8 lövemiz hazır. 9. löve için Karo empası düşünülebilir. Bunu yapmadan önce yere doğru trefl oynarız ve Batı'nın oynayacağı kâğıdı bir yükseltiriz. Vale ya da Dam koyarsa Rua ile alır. Tekrar trefl oynadığımızda Doğu büyük koyarsa bağışlarız. Koymaz ise as oynar ve Batıdan onör düşmesini bekleriz. Küçük oynayıp bağışladığımızda Trefl'ler partaj değilse, Karo empasını deneriz.

Tüm dağılım

EL NO: 24

Löve çalmak

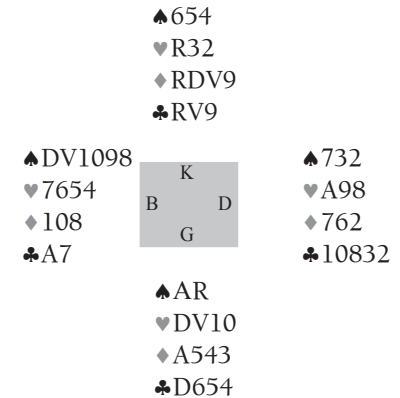
6 kesin lövemiz var: Löve üretebileceğimiz renkler, Trefl ve Kör.

Pik Dam'ı elden aldık.

Nasıl devam etmeliyiz?

Yanıt: Trefl ya da Kör'e girdiğimizde alan taraf tekrar Pik oynayarak Pik'i yıkar ve Pik bir tarafta 5'li ise kontrat batır. Bu durumda bir şansımız var, eğer 5'li Pik'in yanında Trefl As varsa diye yere doğru Trefl oynarız. Batı alırsa, 3 Trefl+4 Karo+2 Pik=9 löve hazır. Trefl alınmaz ise 2'yi oynamadan Kör oynar, Kör'den 2 löve yaparak kontratımızı yaparız. Trefl As Doğu'da ise, Pik antremizi hemen yıkacağından tek şansımız Trefl'lerin partaj olmasıdır.

Tüm dağılım

Çayönü ve insanın çamurdan yaratılışının hikâyesi

"Çamurdan yoğrulmuş bir küçük kıvılcım
Taklit edince rabbini,
yoz şekil olur ancak sureti değil;
Kader, özgürlük kovalar birbirini,
Ama eksik kalır uyumu sağlayan us" (1).

Çayönü, Diyarbakır ili'ne bağlı Ergani İlçesi'nde bir höyüğün adıdır. Kuzey Mezopotamya'daki tarihsel yerleşim yerlerinden biridir. Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Robert J. Braidwood tarafından "Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi" kapsamında başlatılan kazılar sonucunda tespit edilen "ilk üreticiliğe geçiş" yeri olması nedeniyle, Çayönü önemli bir yer özelliğindedir. Neolitik Dönem'in en iyi, belki de en erken temsilcisidir. Bu dönem, yaklaşık MÖ 7500-6000 yıllarına denk düşmektedir.

İnsanoğlunun bu ilk yerleşim yerinde yapılan kazı ve çalışmalarda kilden, balçıktan yani çamurdan kadın heykelcikleri, yaygın ismiyle "venüs"ler bulunmuştur (2). Bu kadın heykelcikleri, insanoğlunun kendi elleriyle çamurdan yaptığı / yarattığı Tanrıçalardır. "Anatanrıça"nın simgeleridir (3).

Bu ve benzeri buluntulara göre, demek ki, Tanrı ve Tanrıçalar çok sonraları insanlar tarafından yaratılmıştır: Daha sonraları ise, insanın Tanrılar tarafından, hem de çamurdan yaratıldığı yazılmaya, söylenmeye başlandı. İnsan, yaratanken yaratılan oldu.

Bizlere ulaşabilen tarihsel belgelere göre, bu sürecin ilk yazılı örneği, MÖ 2000'lerde yazıldığı söylenen, Babil'den günümüze ulaşan, *Gilgamiş Destanı*'dir. Destanda, büyük Tanrıça Aruru'nun; Gilgamiş'in kölesi Enkidu'yu, yani insanın çamurdan yaratılışı şöyle anlatılır: "Aruru elle-rini yıkadı; bir parça çamur koparıp yazıya attı. Ve yazıda yiğit Enkidu'yu yarattı. Çamurdan yaratılan Enkidu, demir gibi sertti. Bütün gövdesi kıllarla kapkara olmuştu. Kadın gibi uzun saçları vardı. Saçının lüleleri tıpkı buğday başağı gibi filizlenmişti" (4).

İkinci önemli belge, MÖ 1500-

1000 yılları arasında yazıldığı söylenen, Kürtler'in eski dini Zerdüştlük'ün kutsal kitabı Avesta'dır. Avesta metinlerinde bu konuyla ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte, sonraları eklenen değişik gelenek ve söylenceler var. Örneğin, Sasaniler Dönemi'nde (MS 226-650) Zerdüştlüğün uzantısı Zervanizm'e göre, "Erdemlik Tanrısı" Ahura Mazdah ilk insanı, Goya'mart'ı yaratıyor. Nasıl ve hangi nesneden yarattığı belli değil. Ancak daha sonra yaratılan bu insan Ehriman'a (Kötülük Tanrısına) boyun eğiyor ve bedeninde metaller oluşuyor. Bunun üzerine altın (bazı geleneklere göre Ahura Mazdah'nın sperması) uzun bir dönem Armaiti'de -yani toprakta- saklı kalıyor; daha sonra Mashya ve Mashyanak (Adem ve Havva diyebiliriz) gibi iki insanı yaratıyor (5). Eski Mısır Tanrısı Khnum'un da insanları balçıktan, çamurdan yarattığı yazılmaktadır (6).

Üçüncü önemli belge, Yahudiler'in kutsal kitabı Tevrat'tır. MÖ 500'lü yıllarda yazılan Tevrat'ın "Tekvin" bölümünde, insanoğlunun çamurdan yaradılışı şöyle anlatılır: "Ve RAB Allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun burnuna hayat nefesini üflledi ve adam yaşayan can oldu. Ve RAB Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti ve yaptığı adamı oraya koydu" (7). Burada, burnundan üflenilen ve bahçeye konulan adam bildiğimiz Hz. Adem'dir. Sonraları Havva'nın sözüne kanıp "günah" işlediği için, bu bahçeden, yani "cennet"-ten kovulacaktır.

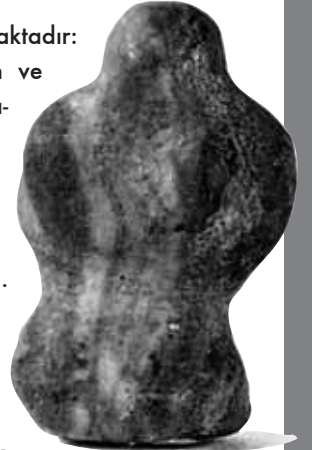
Dördüncü önemli belge, Müslümanlar'ın kutsal kitabı Kuran'dır. MS 610-632 yılları arasında "vahy" olunan ve 645 yılında Halife Hz. Osman zamanında yazdırılan Kuran'da ise, insanın balçıktan yaradılı-

şı şöyle yazılmaktadır: Allah, "Göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen olur" (8). "Allah nezdinde İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona 'Ol!' dedi ve oluverdi" (9).

İnsanın yaratan-dan yaratılana dönüşmesi çok uzun bir süreçte oluşmuştur.

Kısaca, insanoğlu ilkel yaşamdan avcı-toplayıcı yaşama geçmeye başlayınca; ilkel toplumdan miras aldığı totemler, doğa güçleri, yıldızlar, ege-menlerin ataları Tanrılaştı veya Tanrı-çalaştı. O dönem, doğada etkin öge insan olduğu için, her türlü Tanrıya / Tanrıçaya insan biçimi veriliyordu. Çayönü kazılarında çıkartılan hafif pişmiş kil kadın heykelciği de böylesi Tanrı-

Çayönü kazı alanı.

Çayönü Tepesi'nden çıkarılan bir kadın heykelciği (Diyarbakır Müzesi).

çalardan biridir büyük bir olasılıkla.

Bu dönem Tanrılarının / Tanrıçalarının özelliği, "doğayı yoktan var etmeyen, yalnızca kaos içinde buldukları dünyaya düzen veren" varlık oluşlarıdır. Göçebe toplumdan yerleşik düzene geçilmesinin ardından, uzun yıllar sonra kent devletine, kent devletinden de imparatorluğa geçilince, Tanrılarının sayısı azalmaya başladı. Ardından da üretici güçlerin gelişimine paralel toplumsal ilerleme sonucu; Tanrı ve Tanrıçalar yeryüzünü terk edip, gökyüzüne çekildi: Çoktanrılıktan tektanrılığa geçildi. Ve Tanrılar, "doğaya düzen veren varlıklar olmaktan, doğayı yaratan varlıklar olma" noktasına yükseldiler. Doğayı ve insanları yaratan soyut varlıklar oldular. Bu Tanrılar insanları yaratırken, ilginçtir; ırmak kenarındaki çömlekçilere benzer şekilde çamuru, kili çömleğe veya heykelciğe biçim verir gibi insana biçim verildiğini öykülendirmektedirler. Tanrılar tekleşip gökyüzüne çekilince, geriye kalan diğer Tanrı ve Tanrıçaların her biri, dünya işlerinin birinden sorumlu "melek" olup, gökyüzüne çıktı; olan, yeryüzünde kalan insana oldu.

Çayönü'nde "venüs"leri, Tanrı ve Tanrıçaları çamurdan kendi elleriyle yapan / yaratan insanoğluydu. Sonraları, insanın trajedisi başladı; Tanrılar tarafından insanın çamurdan yaratıldığı yazılmaya ve bu yazılanlara da inanılmaya başlandı. Trajedi devam ediyor...

DİPNOTLAR

- 1) Imre Madách, İnsanın Trajedisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.6.
- 2) Halet Çambel, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi, TTK Yayınları, 1973, s.38.
- 3) Âlâeddin Şenel, İlkel Topluluktan Uygur Topluma, Bilim ve Sanat Yayınları, s.208.
- 4) Gılgamış Destanı, Cumhuriyet Yayınları, s.27-289.
- 5) Zerdüş Avesta Bölümleri, Çev. Eshat Ayata, Kora Yayınları, s.41.
- 6) Şemseddin Gülnaltay, Yakın Şark, Cilt I, TTK Yayınları, s.454.
- 7) Kitabı Mukaddes, Tekvin 2/7 ve 8, s.2.
- 8) Kuran, Bakara Suresi / 117.
- 9) Kuran, Âl-i İmrân Suresi / 59.

Müslüm Üzülmüş
muslimce@yahoo.co.uk

İlerleme(cilik) tartışmasına katkı

Ender Helvacıoğlu, "Parantez" adlı köşesinde 23. sayıda yayımlanan "Kıvılcımlı Hazinesi" başlıklı yazısının bir kısmını ilerlemeyle ilgili fikirlerine ayırmıştı. Bu fikirleri derginin internet grubuna gönderdiği mail yoluyla eleştiren Nevzat Samet Baykal'ın başlattığı zengin tartışmaya Erman Çete ve ben de katıldım. Bu tartışmanın, toplumsal değişim üzerine düşünen herkesin katılımıyla daha da zenginleşeceğini sanıyorum. Özellikle de bilim felsefesiyle ilgilenenlerin katılımıyla. Çünkü, tarihin, toplumsal olguları belirleyen yasaları var mıdır, toplumsal olgular arasında nedensel ilişkiler var mıdır gibi sorular, bilim felsefesinin temel sorunları arasında da yer alıyor.

Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden çok farklı olmadığını iddia eden "doğalcılık" (naturalism) akımına göre, toplumsal yaşam doğal nedenler ve ilkeler tarafından belirlenmektedir. Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden farklı olduğunu düşünen anti-doğalcılar ise, toplumsal olguların doğal olgulardan farklı olarak insanların amaçlı eylemlerinin sonucunda oluştuğunu söyler. Bir de, toplumsal olguların insanların amaçlı eylemlerinin sonucunda oluştuğunu söylemekle beraber, toplumsal olgulara nedensel açıklamalar bulma çabasından vazgeçmeyenler vardır. Gerçekten de, iki olay, olgu veya koşul arasında nedensel bir ilişki olduğu düşüncesiyle, doğal yasaları temel alan nedensel belirlenim düşüncesi birbirinden farklıdır. Mesela, iki insanın kavga etmesi, yağmur yağması gibi bir zorunluluk değildir. Kavgada, zorunlu olmayan nedensel ilişkiler söz konusudur.

Toplumsal olgulara nedensel açıklamalar getirmenin amacı, olguları belirleyen koşulları bulmaktır. Bu sebeple, nedensellik düşüncesinin nedensel mekanizma kurmaya kadar varan aşırılıklarından kaçınmak gerekir. Mekanik nedensellik, belirli olguların veya eylemlerin mutlaka -yani her türlü koşullardan bağımsız olarak- belirli sonuçlar doğuracağını söyler. Mekanik ne-

densellik düşüncesi, toplumsal olguları belirleyen genel yasalar olduğuna dair inanıştan kaynaklanır. Halbuki, toplumsal olgular, insanların amaçlı eylemleri sonucunda oluşmaktadır. Böyle düşünyorsak, "genel yasalar"ın varlığına inanmamamız gerekir.

Doğal olguları bile sadece mekanistik bir şekilde yorumlamak doğru değildir. Dolayısıyla, toplumsal olguları fizyokimyasal süreçlerle açıklamak hiç doğru değildir. Bu noktada, tarihsel materyalizmin bize tarihin genel yasalarını verdiği şeklinde bir itirazla karşılaşabileceğimi düşünüyorum. Ben, tarihsel materyalizmin, insanların arzu, umut ve beklentilerinden kaynaklanan amaçlı eylemlerinin etkisini ve önemini küçümsemediğini söylemekle yetiniyorum.

Tarihin, insanlığın ilerlemesini sağlayan genel yasalarının olduğunu söylemek, canlıların hep basitten karmaşık organizmalara doğru geliştiğini iddia eden Lamarkçı bir "evrimci" anlayışı toplumsal olgulara uygulamak anlamına gelir. Halbuki, toplumsal olguları belirleyen yerel koşullar, toplumsal etkileşimler ve rastlantılardır. Değişim ile ilerlemeyi birbirine karıştırmamak gerekir. Viktorya Çağı Britanya İmparatorluğu, gücünü ve bulunduğu konumu meşru kılacak bir ideolojiye ihtiyaç duymuştur. Bunu da, Lamark'ın ilerleme düşüncesini Darwin'in evrim teorisimiş gibi "yutturma" yoluyla gerçekleştirmiştir. Halbuki Darwin'in, *Türlerin Kökeni* adlı temel eserindeki son cümlesi onun evrim ile ilerlemeyi birbirinden ayırt edebildiğini nefis bir şekilde gözler önüne serer: "... insan bütün soylu nitelikleriyle, en aşağı olana karşı duygudaşlığıyla, yalnız öbür insanları değil ama en değersiz canlı yarattığı da kapsayan iyilikseverliğiyle, güneş sisteminin hareketlerini ve yapısını kavramış Tanrısal zekâsıyla -bütün bu yüce yetileriyle- insan, aşağı kökeninin silinmez damgasını vücudunda hâlâ taşımaktadır" (Charles Darwin, *Seksüel Seçme*, çev. Ömer Ünal, Ankara, Onur Yayınları, 1977, s. 537.).

Bener Ergüngör

'Arkeoloji ve Trakya Tarihöncesi Kazıları' konferansıyla genç beyinlerde kültür tohumları ekildi

Bilim ve Gelecek Dergisi, Özel Gürsoylar Koleji ve Tohum Kitabevi'nin birlikte düzenlediği bilim konferanslarının bir yenisi daha geçtiğimiz ay gerçekleştirildi. Bilim ve Gelecek'in yazarlarından, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Özdoğan "Arkeoloji ve Trakya Tarihöncesi Kazıları" başlıklı konuşmasını Özel Gürsoylar Koleji'nin Konferans Salonu'nda sundu. İlköğretim öğrencileri için yapılan ilk oturumun ardından, veli ve öğretmenler için ikinci bir akşam oturumu gerçekleştirildi.

Mehmet Özdoğan konuşmasına arkeolojinin ne olduğu sorusuyla başladı. Öğrenciler "kazı bilimi", "eski eserleri arama bilimi" gibi cevaplar verirken, öğretmen ve veliler sessiz kaldı. Sayın Özdoğan, arkeolojinin, insanlık ile başlayan tarihi dönemden günümüze kadar geçen zamanda doğada kalan izlerini araştıran ve diğer bilimlerin de yardımıyla yorumlayan bir bilim olduğunu, Rönesans ile birlikte ortaya çıktığını, başlangıçtaki amacının Antik Yunan ve Roma Uygarlıkları'nın üstünlüğünü kanıtlamak olduğunu, ulus devletlerin oluşturulmasında işlev gördüğünü, bugün de değişik siyasal ve başka amaçlar için kullanıldığını ama esas amacının insanlığın geçmiş bilgisini elde etmek olduğunu anlattı.

Mehmet Özdoğan Trakya'nın hemen bütün kent, kasaba ve köylerini yaya olarak taramış. Arkeoloji kazısı yapılabilecek alanları tespit etmiş. Kırklareli'de Kanlıgeçit Kazıları'nı başlatmış. Halen devam edilen kazıyla,

günümüzden 6500 yıl öncesine tarihlenen bir yerleşim yeri ortaya çıkarılmaya çalışılıyor. Trakya'nın Balkanlar yoluyla Avrupa ile Anadolu yoluyla Önasya ve Akdeniz çevresi uygarlıklarıyla Karadeniz çevresi uygarlıkları arasında bir geçiş bölgesi olduğunu bu uygarlıklara köprü görevi gördüğü gibi bunlara kendi katkısını da sunduğunu vurguladı. Trakya Bölgesi'nin insanlığın başlangıcından beri kısa dönemler dışta tutulursa daima insan yerleşimlerine açık olduğunu söyledi.

İlk üretimin Mezopotamya'da başladığını, kuraklık nedeniyle ürün stoklanmasının gerektiğini, bunun bugünkü dünyadaki yaygın ekonomik yaşamın temelini oluşturduğunu, oysa Trakya'da yağışlı bir iklim olduğundan stoklama gerekmediğini belirtti. Yağışlı iklim orman varlığına yol açmış ve yapı malzemesini belirlemiş ve temel yapı malzemesinin ahşap olduğu görülmüş. Ahşap malzemenin, kerpiç ve taş malzeme gibi kalın tabakalar oluşturmayıp çok daha ince tabakalar oluşturması, Trakya'da höyük tarzı kalıntıların görülmemesinin nedenidir. Çok sayıdaki yükselti, tarihteki güçlü kişilerin mezarları olan tümülüsler olarak karşımıza çıkıyorlarmış.

Katılımcılar Mezopotamya'da başlayan tahıl üretiminin ancak 3 bin yılda çevre bölgelere yayılabildiğini duydukları zaman hayrete düştüler. Mehmet Özdoğan, arkeolojinin ve koruma bilincinin ülkemize çok geç geldiğini, toplam kazı sayısının 5700 kadar olduğunu bazı Batı ülkelerinde bu sayının yüz binlerle ifade edildiğini anlattı. Koruma alanları sayılarında da benzer bir dağılımdan bahsetti. Koruma alanları belirlemenin ve kurtarma kazıları yapmanın sanıldığı kadar pahalı olmadığını Keban örneği ile anlattı. Keban Barajı yapılmazdan önce alan taranmış, tespit edilenler kazılarak eser ya da kalıntının bilgisi kurtarılmış. Çok başarılı bulunduğu çalışmalar için Keban Barajı'nın açılış töreni masraflarından bile daha az

para harcadığını söylüyor Özdoğan. Bunun bütün yeni yatırımlar için aslında zorunlu bir uygulama olması gerektiğini, ancak koruma ve kurtarma bilinci yetersizliğiyle özellikle rant hırslının eserleri ve kalıntıları dolayısıyla bilgiyi yok ettiğini ekliyor. Zuegma, Allonoi, Hasankeyf ve benzeri örneklerden bir soru üzerine, Özdoğan, asıl gözden kaçanın, envantere alınmadan ve alan taraması yapılmadan yatırım kararları alınarak, binlerce kalıntının biz hiç görmeden yok edilmesi olduğunu söyledi.

Koruma kültürüne sahip toplumlar da herkesin evinde birkaç kuşak önceki atalardan kalma eşyalar bulunduğunu, herkesin soyunun nereden geldiğini, mezarlarının nerede olduğunu bildiğini ve eski yapılarda oturmanın bir prestij oluşturduğunu, bulunduğu yörenin tarihiyle, kültürüyle özdeşleştiğini onları oldukça iyi tanıdığını anlattı. "Biz de bu yolda ilerlemeliyiz. Ben umutluyum. Konuştuğum topluluklarda bir bilincin ilerlemesi görüyorum" dedi.

Bir izleyicinin, "İlk üretimin, ilk yazının ve ilk devletin Mezopotamya merkezli olduğu bizim görüşümüz müdür; dünyanın bütün bilim otoriteleri bu konuda hemfikir midir?" sorusuna; "Mezopotamya en önce ve en çok araştırma yapılan bölgelerin başında gelir. Tahıl üretimiyle başlayan 11 binyıllık bir tarihi vardır. Çin'de ise 20 binyıla tarihlenen, tahıl üretimine dayanmayan bir üretim başlangıcı vardır. Ancak bugün dünyada egemen olan ekonomik ve siyasal sisteme kaynaklık eden Çin'deki değil Mezopotamya civarındaki gelişme olmuştur" dedi.

Öğrenciler, veliler ve öğretmenler konuya ilgi gösterdiler. Veli-öğretmen oturumu bu bakımdan oldukça verimli geçti. Mehmet Hoca dinleyicileri de sorulara ve konuşmalara katarak etkin bir ortam yarattı.

Dursun Deniz

Çorlu Özel Gürsoylar Koleji
Rehber Öğretmeni

Zonguldak'ta bir emekçi sitesi

Zonguldak emekçilerinin yeni medyası ZonguldakBilgi web sitesi yayına başladı.

www.zonguldakbilgi.com adresinden yayınlanan web sitesi, hem bir kent rehberi olmayı, hem de Zonguldak ve Türkiye emek hareketine bilgi ve belge sağlamayı amaçlıyor. Emek kenti Zonguldak'ın, yereldeki bütün sorunlarına yönelik haberleri ve geçmişten günümüze yereldeki emek hareketinin belgelerini derlemeye çalışan bir site.

Siteyi hazırlayanlar "hakkımızda" bölümünde amaçlarını şöyle belirtiyorlar: "Emek kenti Zonguldak'ın, yok sayılan 'emekçi' sıfatına vurgu yapmak istiyoruz. Zonguldakbilgi.com'da, genellikle emekçilerden ve emek örgütlerinden haberler ve yazılar göreceksiniz. İşsizlik, altyapı, eğitim, sağlık, konut, çevre, sanayi, madencilik, balıkçılık, tarım, sosyal güvenlik, kısaca Zonguldak halkını ilgilendiren bütün konuları değerlendirmek ve sorun olan konularda, sorunları nasıl paylaşıyorsak, görüşlerimizi ve çözüm önerilerimizi de paylaşmak istiyoruz. Demokratik Kitle Örgütleri'yle doğrudan iletişimde olmak ve olanaklar ölçüsünde etkinliklerini desteklemek bir diğer amacımız olacak.

"Önemli diğer bir konu, Zonguldak'taki sanatsal üretim ve düzenlenen etkinlikler. Profesyonel veya amatör çabalarla düzenlenen etkinliklerin duyurulmasına ve elimizden geldiğince üretilmesine de katkıda bulunmaya çalışacağız. Kentimiz sanatçılarının yapıtlarını tanıtabilecekleri e-sergiler oluşturmak, yazılarını yayınlamak, el sanatları ürünlerinin tanıtımlarını yapmak, zonguldakbilgi.com'un amaçları arasında yer alıyor".

Sitenin editörlüğünü, Gökhan Karabacak ve Mesut Özdemir yapmakta. Katkıda bulunan kişi ve kurumlar ise şimdilik Osman Günay, Alaaddin Kara, Sabahattin Keser, Fahri Bozbaş, Mustafa Eyriboyun, Erol Çatma, Turan Oral, İbrahim Akyürek (Sergi Odası), Çetin Yılmaz (İHD KDZEREĞLİ), Mustafa Akgün.

Kitap çevirmenleri bir meslek birliği kuruyor

Üç yıldır internet üzerinden faaliyet gösteren Kitap Çevirmenleri Girişimi, bir meslek birliği oluşturma yolunda. Kitap çevirmenlerinin sosyal haklarını elde etmek ve mesleki dayanışma oluşturmak amacıyla bir internet grubu olarak örgütlenen ve üç yıldır çeşitli etkinlikler yapan kitap çevirmenleri, bir meslek birliği kurma aşamasına geldiler. Kısaca ÇEV-BİR olarak anılacak olan Kitap Çevirmenleri Meslek Birliği'nin; kitap çevirmenlerinin telif haklarını takip etme, yasal zeminde hak arama çalışmaları yanı sıra atöl-

ye çalışmaları yapması, çevirmenlik mesleğine yönelik çeşitli etkinliklerde bulunması, bir çevirmenler evi kurması da planlanıyor. İnternet grubu içinde, meslek birliğinin kurulması için gereken yasal sayıya ulaşan Kitap Çevirmenleri Girişimi, internet grubuna üye olmayan çevirmenlere de ulaşmak için bir çağrı metni hazırladı. Çağrı metnine olumlu yanıt veren çevirmenlerin de katılımıyla Mart ayında büyük bir toplantı yapılacaktır. Bu toplantıyla ÇEV-BİR'in yasal kuruluş işlemleri başlatılmış olacak.

www.kitapcevirmenleri.org

"2. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi" buluşması

Kırsal Çevre Ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği'nin düzenleyeceği 2. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi, 3-4 Kasım 2006 günlerinde Ankara'da gerçekleştirilecek. Doğa tarihi konusunda, kavramsal çerçevenin oluşturulmasını; doğa tarihiyle ilgili yeni yöntem ve tekniklerin tanıtılmasını; yapılan özgün araştırmaların tartışılmasını ve yapan kişi ve kuruluşların bilinmesini sağlamayı amaçlayan kongreye çok sayıda bilim insanının katkıda bulunması bekleniyor.

"2. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi"ni, "doğa tarihi" alanında bilgi üretilebilir; ürettiklerini paylaşmaktan kaçınmayanların ikinci önemli buluşması yapmak, katkılarla mümkün olacak. Kongrede sunulmak istenecek bildirilerin, en az 500 sözcüklük özetlerinin, 1 Mayıs 2006 tarihine değin, her türlü iletişim bilgileriyle birlikte e-posta yoluyla derneğe ulaştırılması gerekiyor.

Kongre Onursal Başkanı Prof. Dr. Ufuk ESİN (TÜBA üyesi)

Kongre Danışma Kurulu: Prof. Dr. Berna ALPAGUT (AÜ DTCF Antropoloji Bölümü-Paleoantropoloji Anabilim Dalı), Dr. Eşref ATABEY (TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası), Prof. Dr. İbrahim BARAN (Dokuz Eylül Üniversitesi-Buca Eğitim Fakültesi-O. Fen ve Mat. A. Eğ.-Biyoloji Eğ. Anabilim Dalı), Prof. Dr. Ali DEMİRSOY (HÜ Fen Fakültesi-Biyoloji Bölümü-Zooloji Anabilim Dalı), Prof. Dr. Tuna EKİM (İÜ Fen Fakültesi-Biyoloji Bölümü-Botanik Anabilim Dalı), Doç. Dr. Ayhan ERSOY (AÜ DTCF Antropoloji Bölümü-Paleoantropoloji Anabilim Dalı), Dr. Erdal HERCE (TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası), Dr. Neşat KONAK (TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası), Prof. Dr. Sefer ÖRÇEN (100. Yıl Üniversitesi-Müh. Mimarlık Fakültesi-Jeo. Müh. Bölümü-Genel Jeoloji Anabilim Dalı), Prof. Dr. Doğan PERİNÇEK (YTÜ-Doğa Bilimleri Araştırma Merkezi), Prof. Dr. Mehmet SAKINÇ (İTÜ-Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü), Prof. Dr. Füsun SİPAHİLER (HÜ Eğitim Fakültesi-O. Fen ve Matematik A. Eğ.-Biyoloji Eğ. Anabilim Dalı), Prof. Dr. Yalçın ŞAHİN (Osmangazi Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi-Biyoloji Bölümü), Prof. Dr. Engin ÜNAY (Cumhuriyet Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi-Antropoloji Bölümü), Prof. Dr. Hakan YİĞİTBAŞIOĞLU (AÜ DTCF-Coğrafya Bölümü-Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı), Prof. Dr. Tanju KAYA (Ege Üniversitesi Fen Fakültesi-Biyoloji Bölümü-Zooloji Anabilim Dalı), Doç. Dr. Ünal AKKEMİK (İÜ Orman Fakültesi-Orman Botaniği Anabilim Dalı)

İletişim

Yazışma: PK:210, 06693, Kavaklıdere-Ankara
e-posta: dogatarihi@yahoo.com

'Aydınlanma Yolunda Vedat Günyol'

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi ile İnsancıl Felsefe, Sanat ve Bilim Çevresi tarafından düzenlenen "Aydınlanma Yolunda Vedat Günyol" başlıklı konferans 9 Mart 2006 tarihinde saat 13.30'da GÜ İletişim Fakültesi Konferans Salonu'nda gerçekleştirilecek. Program şöyle:

Açılış Konuşmaları:

13.30-14.00 / Prof. Dr. Kadri YAMAÇ (GÜ Rektörü)

Ali Ekber ATAŞ (İnsancıl Felsefe, Sanat ve Bilim Çevresi adına)

14.00-14.20 / Atatürk Düşüncesinin Özü: Prof. Dr. Reşat GENÇ (GÜ Öğretim Üyesi)

Panel

14.30-16.30 / Yöneten: Prof. Dr. Korkmaz ALEMDAR (GÜ İletişim Fakültesi Dekanı)

Konuşmacılar:

İlhan SELÇUK

Vecihi TİMUROĞLU

Öner YAĞCI

Dr. H. Haluk ERDEM

Darwin'in türlerin taşınması kuramı kanıtlandı Uçan salyangozlar

Yalnızca birkaç milimetre boyundaki bir salyangoz 9 bin kilometrelik bir mesafeyi nasıl aşmış olabilir? Leiden Doğa Tarihi Müzesi'nin ve Cambridge Üniversitesi'nin bilim insanları, Nature Dergisi'nde bu sorunun yanıtını "Elbette uçarak. Ama kendi başına değil, bir kuşun yardımıyla" diye yanıtlıyorlar. Kara salyangozu

Balea perversa Avrupa'dan Atlantik Okyanusu'nun güneyindeki bazı adalara ulaşmayı ve oralarda yerleşmeyi başardı. 1824 yılında bu hayvanın Tristan Adaları'nda yaşadığı saptanmış ve Avrupa'daki türün akrabası olduğu tanımlanmıştı. Dahası, bu türün aynı yolu geri aldığı da açıkça anlaşıyordu.

Doğa araştırmacısı Charles Darwin, hayran kaldığı bu hayvanların deniz yoluyla yayılmış olamayacaklarını göstermişti. Darwin, bu salyangozların insanlar ya da kuşlar aracılığıyla yayıldıklarını tahmin ediyordu. Bilim insanlarının yaptıkları gen testleri sonucunda Avrupa'daki ve Atlantik Adaları'ndaki salyangozların akraba oldukları ve denizasırsı seyahatten hoşlandıkları kanıtlanmış bulunuyor.

Şimdi bu otostopçuları aracına kimin aldığı sorusu yanıtlanmayı bekliyor. Tristan Adaları'nda insanlar ancak 1816 yılından sonra kalıcı olarak yaşamaya başladıkları için, insan seçeneği devre dışı kalıyor: Çünkü aradan geçen süre akraba salyangozlar arasındaki genetik farklılıkların ortaya çıkabilmesi için çok kısa bir süre. Araştırmacılar, çok yapışkan bir sümüksü madde salgılayan salyangozların, su kuşlarının ya da başka göçmen kuşların ayaklarına yapışarak yolculuk etmiş olmalarına kesin gözüyle bakıyorlar.

(Natur-Cosmos dergisinden)

EVRENSEL okumak için üç neden daha

3 Mart - 7 Nisan

kitap derginiz

aylık kitap dergisi
EVRENSEL'in bilimsel diyeti
kitap
EVRENSEL

mart sayısında
mistisizm
ve fantastik
edebiyatı
tartışıyor...

her ayın ilk cuma günü
gazetenizle birlikte ücretsiz

gençlik derginiz

1 Mart-15 Mart-29 Mart

gençliğin
gündeminde
ne varsa
gençhayat'ta

iki haftada bir
çarşamba günleri
gazetenizle ücretsiz

kent ekleri

tarihi, kültürü, günlük yaşamı, dünü ve
bugünüyle her sayı ayrı bir kent
iki haftada bir; tüm Türkiye'de...

11 MART.....Bursa

25 MART.....Diyarbakır

EVRENSEL

sadece gazete değil
bütün bir hayat

www.evrensel.net

her gün bayinizde

Soldan sağa

- Okuma alışkanlığının yaygınlaşması için çalışmış, Tanzimat Dönemi kültür yaşamını büyük ölçüde etkilemiş, 1844-1912 yılları arasında yaşamış yazar ve gazeteci.- Yunan söylencebiliminin de Baştanrı Zeus'un sütannesi.
- İltihap.- MÖ 5. yüzyılda hüküm sürmüş Pers krallarından biri.
- Yeterli miktarda olmayan.- "... Öz" (yayıncı ve yazarımız).- Yerinde olduğu gibi bırakma.
- Tataristan öküzü.- Bir nota.- Bir haber ajansı.- Doğuştan ağızda dil olmayan.
- İvo Andriç'in ünlü romanı.- Litvanya'nın plaka imi.
- İnsan topluluğu, toplum.- Antalya'nın bir ilçesi.
- Sodyum'un simgesi.- Bölge, kısım.- "Sakal seni matkabinan yolayım / Bir kız bana ... dedi neyleyim" (Karacaoğlu).
- Bazı hayvanların organları aracılığıyla çıkardıkları tiz ve uzun ses.- Halk dilinde "hendek".- Çabuk ve kolay kavrayan.
- "... düşü, kel göründü" (Kusuru örten şey ortadan kalkınca, bütün çirkinlikler, ayıplar olduğu gibi ortaya çıktı).- İvedi.- Mason sırlarının öğretildiği, belli kurallara göre düzenlenen tören.
- Golf oyununda, bir delikte ya da tüm parkur boyunca kazanılan puan.- John Don Passos'un betiği.- Eylem.- Adlardan önad yapan bir ek.
- Becerikli, usta.- Olgunlaşmamış meyve.- İnsanın zorluklara, tehlikelere, vb. karşı dayanma gücü.
- Neşter.- Gümüşbalığı.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1															
2															
3															
4															
5															
6															
7															
8															
9															
10															
11															
12															

Yukarıdan aşağıya

- Mehtap.- İngiltere'de birahanelere verilen ad.
- Yerküre'nin en geniş kıta içi su örtüsü.- Belirgin olarak hareket ya da duyu sinir sisteminde bozukluk olmamakla birlikte kişinin ayakta durmakta güçlük çekmesi ya da hiç ayakta duramaması.
- Manganez'in simgesi.- Rudyard Kipling'in bir romanı. - Eskil Roma'da Aile Ocağının Koruyucu Tanrısı.
- Yurdumuzda bir bölge.- "... Kemal" (Hürriyet Kasidesi'nin şairi). - Mısır'ın plaka imi.
- Esmer benekli, ince ve eğri gagalı, küçük bedenli, çok sert kuyruk telekli ötücü kuş.
- Ulusal savaşımı destekleyen, sahipliğini Sedat Simavi'nin üstlendiği, 1918-1919 yıllarında İstanbul'da yayımlanan haftalık mizah dergisi.- Yapıt.
- "Gökyüzünde ... ile / Tur Dağı'nda Musa ile / Elindeki asa ile / Çağırayım

- mevlam seni." (Y. Emre).- Yapılarda dam, çatı.- Orhan Hançerlioğlu'nun bir betiği.
- Düzen, fırıldak, hile.- Karakter.
- Cıva'nın simgesi. - Pirinç ve şeker kamışı özünün mayalanması ve damıtılmasıyla elde edilen bir tür rakı.- Fiyaka, gösteriş.
- Sıradan, bayağı.- Bir yaşındaki keçinin yavrusu.
- Cezayir'de bir kent.- İplik sarılan çırnak.
- Kırda yetişen ve yenen bir çeşit ot.- Bir tür peynir.
- Kendisine inanılan kişi.- İskandinav söylencebiliminde evrendeki ilk canlı.- Endonezya'nın plaka imi.
- Bir nota.- Niğde Bor yöresinde "daha çok" anlamında kullanılan sözcük.- "...ı Şiir" (Serhan Ada'nın bir betiği).
- "Yardım, destek" anlamında kullanılan yabancı bir sözcük.- Bir ülkenin top raklarını silah zoruyla ele geçirme.

GEÇEN SAYININ YANITI

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	A	H	M	E	T	H	A	Ş	I	M	T	E	K	E
2	L	A	E	D	R	I	Y	E	A	K	A	M	E	T
3	İ	M	Z	A	S	I	K	A	Ö	B	E	K		
4	E	S	E	M	E	R	E	K	A	B	E	T	Y	
5	R	T	L	R	E	T	R	I	V	E	R	T	A	
6	D	E	L	E	G	E	A	L	T	I	N	E	R	
7	E	R	E	Z	E	A	B	G	E	Y	I	K		
8	M	T	A	N	E	R	K	R	E	N	I			
9	İ	T	N	E	K	T	A	R	I	N	N	A	L	
10	R	O	L	K	O	L	A	E	R	A	T	O		
11	T	O	R	O	S	C	A	N	A	V	A	R	I	
12	T	O	S	U	N	E	R	K	R	A	K	E	L	E

Şubat sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Şükran Aslan** (Muğla), **Suna Keskin** (Bursa) ve **Ulaş Barış Sarısoy** (Ankara) Marcia Ascher'nin, Okuyanlar Yayıncılık'tan çıkan *Etnomatematik* adlı kitabını kazandı. Mart bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasında belirleyeceğimiz 3 kişi, Leo Perutz *Da Vinci'nin Yahuda'sı* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Mart tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...

